# DE APIVM MELLISQVE

## APVD VETERES

## SIGNIFICATIONE

## ET SYMBOLICA ET MYTHOLOGICA

SCRIPSIT

**GVALTERVS ROBERT=TORNOW**

In tenui labor . . . .
Vergil. Georg. IV, 6.

BEROLINI
APVD WEIDMANNOS
1893.

~~12275.40~~

Class 7968.93

Constantine fund.

# PRAEFATIO ET DEDICATIO.

Ruhnowiae, in fundo paterno Pommerano, ubi olim cum sacerdote pagi

AVGVSTO BENTZ

alvearia inspectabam, postea, octodecim ante annos, hoc opusculum umbratili labore confeci.

Senex, mellarius ipse, de arte bene meritus edito libro „Der Bienen Rentmeister", tunc emeritus Colbergae degens, valde delectabatur mirabilibus Graecorum Romanorumque cogitationibus de apium mellisque significatione et symbolica et mythologica a me collectis. Tum, post mortem fautoris ex oculis nunquam ex animo ablati, harum paginarum multos per annos paene oblitus eram, nunc autem relectae idoneae mihi videntur esse

aliis quoque ad cognitionem suavissimae huius partis antiquitatis.

Dedicatus sis, o mi libelle, memoriae viri illius melliflui, qui infantem modo natum bonis ominibus iam me prosecutus est.

Berolini.
a. MDCCCXCIII.

GVALTERVS ROBERT=TORNOW.

Apem, symbolum illud divinum, ac mel, quod eam praecipue hanc ad dignitatem produxit, si diligenter considerare volumus, non solum scriptores graeci et romani, sed etiam nummi veterum monumentaque nobis consulenda erunt, quae apem praebent: quo facto et apem et mel vitae fabulisque horum populorum coniuncta fuisse videbimus.

Antea autem veteres recentioresque auctores, quibus maxime usi sumus, rebus naturalibus, quae symbola fabulasque attingunt, respectis, brevi in conspectu ponemus.

Ac primus Aristoteles, qui, ut universam, ita etiam apium naturam amplissime explicat, auctor nobis gravissimus est propterea, quod scriptores aetate posteriores, ex quibus Varro

solus propriam sibi rationem praebet, magnum huius exemplum sequuntur.

Deinde in Georgicis Vergilii paullo post Varronis ,de re rustica' librum scriptis fabularum lepos rerum naturalium gravitate suavissime mixtus nobis apparet. Columella autem et Plinius sicut Aelianus, versatilis ille Romanus, qui graeca lingua utebatur, repetunt ea, quae plurima priores antea dixerunt. Accedit iis liber ,de antro Nympharum' Porphyrii, qui ad significationes apium mellisque symbolicas cognoscendas maximi momenti est. Quo ex philosopho, quamquam tertio p. Chr. n. saeculo Romae scripsit, tamen de vetustioribus Graecorum sententiis coniecturas facere licet, quia doctrinam Platonicam sequebatur.

Nonnulla ex Palladio quoque, quarti p. Chr. n. saeculi auctore rei rusticae, tametsi e Columella plura excerpebat, a nobis exquisita sunt: multa autem ex libris Geoponicorum, qui a Constantino Septimo Porphyrogenneto, imperatore Byzantiorum decimi p. Chr. n. saeculi, demum col-

lecti editique sunt, sed iam multo ante conscripti.

Recentiorum vero auctorum, qui nummis respectis symbolum illud tractaverunt, Claudius Menetreius primus videtur esse; cuius in libro ‚Symbolica Dianae Ephesiae statua' inscripto, quem A° MDCLVII Romae edidit, etiam apis mellisque symbola explicata sunt. Quo libro ut nobis videtur commotus Joh. Petr. Bellorius anno sequenti ‚notas in numismata tum Ephesia tum aliarum urbium apibus insignita' emisit. Nummorum vero simulacris, quae Bellorius antiquo et valde perverso more eadem omnia magnitudine praebet, fidem habere non licet. Quo fit, ut de iis nummis tantum disseramus, quos apis simulacro insignitos in thesauro regio berolinensi et vidimus et cum observationibus ab Eckhelio, viro doctissimo, hac de re factis comparavimus.

Ea autem, quae Menetreius et Bellorius de significatione symbolica apis mellisque attulerunt, indigna videntur esse, quae commemorentur,

si ,Hierozoicon' librum Bocharti intuemur, ubi auctor acutissimus hanc materiam maxima cum eruditione pertractat. Qua in dissertatione hoc solum nobis molestum erat, quod is quoque, ut plerique illius aetatis viri docti, locos memoriter et saepe haud accurate attulit.

Ex iis denique, qui nostro saeculo his de rebus scripserunt, Creuzerus (,Symbolik' II, 538 sqq. IV, 347 sqq. etc. ed. III. A° MDCCCXXXVII) et W. Menzelius (Mythologische Forschungen und Sammlungen: ,Monographie der Biene'. A° MDCCCXLII) et Magerstedtius (Die Bienenzucht der Völker des Alterthums insbesondere der Römer. A° MDCCCLI) praedicandi sunt; quamquam nobis cavendum erit, ne, ut illi saepius, alienum a veteribus populis sensum symbolis supponamus. —

Fontibus, e quibus hausimus, lustratis ad rem ipsam propius accedamus.

Satis constat inter omnes, homines ab antiquissimis temporibus apium culturae studuisse; neque dubium, quin id fecerint prius, quam api

ac melli significatio symbolica attributa est; quippe quae oriri non potuisset, nisi ex certa quadam illius culturae cognitione. Quo tempore locoque eius incunabula apparuerint, id quidem incertum est; sed postea videbimus, iam vetere ex Aegypto, ubi etiam prima specimina apis symbolici simulacri inveniebantur, praecepta apium colendarum Graecis tradita esse atque eos artem mellariam ab heroibus diisque repertam credidisse. Quin igitur Graeci tempore iam Hesiodi alvis usi sint, ratiocinanti dubitandum non est, si legit (Theog. 594):

.... ὁπότ' ἐν σμήνεσσι κατηρεφέεσσι μέλισσαι
κηφῆνας βόσκουσι....

Idem, quod ex Hesiodo certum est, ex Homero coniici potest, qui et (Il. XI, 631) ,μέλι χλωρόν' in aenea lance Machaoni ac Nestori ab Hecamede mancipio et (Odyss. X, 234) medicamentis, ut penitus obliviscerentur patriae terrae, mixtum mel a Circe Ulixi comitibusque potui appositum esse tradit. Neque hoc solo

mellis usu, sed etiam, ut infra nobis explicandum erit, ex Patroclo mortuo apud Homerum melle conservato effici cogique potest, non omnia haec mella silvestria, sed potius alvis exempta fuisse.

Multo serius (A° DXCIV a. Chr. n.) tanta erat apium cultura in Graecia, ut sapienti legislatori consilia capienda essent, ne mellaria nimis dense inter se ponerentur. Nam Plutarchus ait (Solon. 24): ‚.... Σόλων ἐκέλευσε .... μελισσῶν σμήνη καθιστάμενον ἀπέχειν τῶν ὑφ' ἑτέρου πρότερον ἱδρυμένων πόδας τριακοσίους'. Quae lex mellis augendi causa data est, propter quod praecipue apis culta erat. ‚Mella contrahunt', ut Plinius (N. H. XI, 4) de apibus ait, ‚sucumque dulcissimum ac saluberrimum. Favos confingunt et ceras, mille ad usus vitae, opera conficiunt, rempublicam habent. Consilia privatim ac duces gregatim et quod maxime mirum sit, mores habent'. Ibidem Plinius, ut alii scriptores rei rusticae, in moribus et vita apium longe lateque se fundit ac porro (XXI, 47), quomodo earum naturae

cognitio contemplatioque inchoata sit, his verbis narrat:

,Multi eas (alvos) et e speculari lapide fecere, ut operantes intus spectarent'. Qua de observatione facta dicit (XI, 16):

,Spectatum hoc Romae consularis cuiusdam suburbano, alveis cornu laternae translucido factis'.

Ex quibus hanc coniecturam capere non dubitamus, Graecos, quos Romanis apium scientia superiores esse ex Aristotele cognoscimus, et fortasse iam Aegyptios eadem arte usos esse. Si vero de alveorum natura ipsa apud veteres plane dissereremus, longius a re proposita aberraremus: sed modum, quo Magerstedtius eas ornatas fuisse coniecit, paucis refellere volumus. Is enim (l. l. p. 76) ait:

,Die Fluglöcher schienen zu geschnitzten Gesichtern oder Götterbildern geformt zu sein'. Id, quod, si verum esset, ostenderet, quanto in honore apes essent. Sed illius viri docti testimonia et verba Columellae (IX, 7, 4) ,ora ca-

vearum, quae praebent apibus vestibula' et Palladii (I, 39) ,ora vasculorum', declarant, illum ora facies intellexisse, non ostia et divinam speciem huic errori affinxisse. —

Si autem veteribus rerum naturae peritis id, quod incredibile dictu etiam hodie lucem desiderat, contigisset, ut apium coitum observarent, apis tam variis interpretationibus symbolicis digna aptaque putata non esset.

Propterea enim Vergilius castam Venerisque imperitam ita laudat (Georg. IV, 197 sqq.):

,Illum adeo placuisse apibus mirabere morem
Quod nec concubitu indulgent, nec corpora segnes
In Venerem solvunt aut foetus nixibus edunt'.

Et Petronius (p. 878) hac de re ait:

,. . . . sine concubitu textis apis excita ceris
Fervet et audaci milite castra replet'.

Quae sententia non solum his poëtis propria erat, sed etiam solutae orationis auctoribus. Nam in declamationum vulgo Quintiliano ascriptarum decima tertia (cap. 16) haec legimus:

,Non illas (apes) libido progenerat domitrixque omnium animalium Venus ... Abest inimica virtutum voluptas castis sine labe corporibus. Solae omnium non edunt foetus sed faciunt.'

Ac Plinius ait (N. H. XI, 16): ,Apium ... coitus visus est nunquam' (v. ib. 23). — Quamobrem apiarium ad apem, hoc symbolum castitatis, purum accedere Vergilius ita iubet (Georg. IV, 228 sqq.):

,Si quando sedem angustam servataque mella
Thesauris relines, prius haustu sparsus aquarum
Ore fove fumosque manu praetende sequaces'....

Et Columella docet (XI, 14, 3): ,Maxime custodiendum est curatori (qui apes nutrit), cum alvos tractare debebit, uti pridie castus ab rebus venereis ..... eos accedat'. (v. et. Pallad. I, 37; IV, 15). — Apes autem irritari, si quis re cum muliere habita aggrediatur, creditum esse, Plutarchus ita prodit (coniug. praecept. p. 144):

,δοκοῦσι (apes) δυσχεραίνειν καὶ μάχεσθαι τοῖς μετὰ γυναικῶν γενομένοις'. — Ut Aelianus ait (A. H. V, 11) de apibus:

‚οἶδε δὲ καὶ τὸν προςελθόντα ἐξ ἀκολασίας τε καὶ ὁμιλίας τῆς πρός γυναῖκα καὶ διώκει ἐκεῖνον οἷα δήπου ἔχθιστον'.

Propterea Plinius etiam mulieres, ut apes tempore menstruorum vitent, hoc modo monet (XI, 15): ‚mulierum menses odere (apes)'. Et Florentinus scribit (Geoponic. lib. XV, 2, 19): ‚γυναιξὶ δὲ ἐπέρχονται, μάλιστα ταῖς ἠφροδισιασμένοις'. Cuius castitatis apium puritatisque fides etiam confirmatur ea re, quod neque ad ullam rem putridam advolare neque carnem ullius animalis tangere neque quoslibet odores pati putabantur.

Aristoteles enim docet (p. 535, A 2. ed. Bekker): ‚Ἡ μέλιττα πρὸς οὐδὲν προςιζάνει σαπρόν' (v. ibid. p. 596, B 15). Atque alibi (p. 625, B 20) idem auctor ait de ape: ‚πρὸς σάρκα δὲ οὐδενὸς καθίζει'. Et apud Varronem (III, 16, 6. R. R.) haec legimus: ‚sequuntur (apes) omnia pura: Itaque nulla harum assidit in loco inquinato aut eo qui male oleat, neque etiam in eo, qui bona olet unguenta. Itaque his unctus qui accessit, pungunt, non

ut muscae liguriunt. ..... nemo has videt, ut illas in carne aut sanguine aut adipe'. Ac Vergilius monet (Georg. IV, 47):

,Neu propius tectis (apium) taxum sine, neve
rubentes
Vre foco cancros, altae neu crede paludi
Aut ubi odor caeni gravis.....'

Sicut Columella, ubi de alveario disserit (XI, 5, 6), ait: ,Gravis et taetri odoris non solum virentia sed et quaelibet res prohibeantur'. Quam rem Plinius quoque subtilius observat, si scribit (N. H. XI, 8): ,Mortuis ne floribus quidem non modo corporibus insidunt'. Vbi etiam ait (19): ,odere (apes) foedos odores proculque fugiunt'. Ac denique (24): ,Omnes (vespae) carne vescuntur, contra quam apes, quae nullum corpus attingunt'. — Quae omnia Aeliano apta videbantur, ut apes cum puellis urbanis modestisque compararet. Quam sententiam apud scriptores veteres rerum ecclesiasticarum saepius invenimus. (v. Ambros. d. virg. I et Augustin. d. civ. dei XV, 27. — v. et. Voss ad Vergil. l. l.).

Aelianus igitur narrat (A.H. I, 58): ,Ἀπεχθάνονται δὲ ἄρα αἱ μέλιτται κακοσμίᾳ πάσῃ, καὶ μύρῳ ὁμοίως, οὔτε τὸ δυςῶδες ὑπομένουσαι, οὐδ' ἀσπαζόμεναι τῆς εὐωδίας τὸ τεθρυμμένον· οἷα δήπου κόραι ἀστεῖαί τε καὶ σώφρονες, τὸ μὲν βδελυττόμεναι, τῆς δὲ ὑπερφρονοῦσαι.' Atque ibidem haec legimus (V, 11): ,Βίον δὲ καθαρὸν ζῇ μέλιττα, καὶ ζῴου οὐκ ἂν οὐδενὸς πάσαιτό ποτε, καὶ οὐ δεῖται Πυθαγόρου συμβούλου οὐδὲ ἕν, ἀπόχρη δὲ ἄρα σῖτον αὐτῇ εἶναι τὰ ἄνθη.'

Etiam Palladius (I, 37, 4) omnia odoris horrendi ab apium castris longe abesse iubet et porro (IV, 15, 4) custodem alienum ab alliis et cibis acribus et odoribus immundis atque omnibus salsamentis esse, ne apes offendantur, quas puras nullamque carnem tangentes bestiolas Didymus (Geopon. lib. XV, 2, 22) summis laudibus celebrat. —

Si autem in litteris sanctis (Judicum c. XIV vs. 8) scriptum videmus: ,Et post aliquot dies revertens ut acciperet eam (Philistinorum filiam), declinavit, ut videret cadaver leonis (quem in

vs. 6 necaverat), et ecce examen apum in ore leonis ac favus mellis': intelligimus propter longitudinem temporis solemque ardentem ossa leonis sola reliqua fuisse, Bochartum sequentes, qui multis locis literarum sanctarum allatis ait (l. l. III, 4, 10): ,post dies i. e. post annum'. —

Mirum enim nobis non videtur, quod apes nuda ossa non eodem modo horrent, quo corpus putrefactum, si apud Herodotum examen apium caput Onesili amputatum exsiccatumque ingressum favis implevisse ita legimus (V, 114): ,'Ονησίλου μέν νυν Ἀμαθούσιοι, ὅτι σφέας ἐπολιόρκησε, ἀποταμόντες τὴν κεφαλὴν ἐκόμισαν ἐς Ἀμαθοῦντα καί μιν ἀνεκρέμασαν ὑπὲρ τῶν πυλέων· κρεμαμένης δὲ τῆς κεφαλῆς καὶ ἐούσης ἤδη κοίλης ἑσμὸς μελισσέων ἐσδὺς ἐς αὐτὴν κηρίων μιν ἐνέπλησε. τούτου δὲ γενομένου τοιούτου (ἐχρέοντο γὰρ περὶ αὐτῆς οἱ Ἀμαθούσιοι) ἐμαντεύθη σφι, τὴν μὲν κεφαλὴν κατελόντας θάψαι, Ὀνησίλῳ δὲ θύειν ὡς ἥρωϊ ἀνὰ πᾶν ἔτος καί σφι ποιεῦσι ταῦτα ἄμεινον συνοίσεσθαι. Ἀμαθούσιοι μὲν ἐποίεον ταῦτα καὶ τὸ μέχρις ἐμεῦ.'

Quin in sepulcro ipso Hippocratis apium

mellificantium examen diu fuisse Soranus (in eius vita v. Bochart. l. l.) his verbis narrat: ,μέχρι πολλοῦ σμῆνος ἦν ἐργαζόμενον μέλι'. — Ne hoc quidem loco corpus putrefactum significatur, si quidem apem puram castamque putredinem ac Venerem vitare putabant.

Hac ex castitate variae fabulae de apium origine profectae sunt, quas nunc subtiliter persequemur.

Semen enim apium sive sua sponte in floribus nasci sive ab aliquo animali edi nonnullos existimare Aristoteles his commemorat (p. 759 A 30 ed. Bekker):

,εἴτε φυόμενον (τὸ τῶν μελισσῶν σπέρμα) ἐν τοῖς ἄνθεσιν αὐτόματον, εἴτε ζῴου τινὸς τίκτοντος'. Quibus de fabulis ab ipso alibi spretis ita agit (p. 553 A 18 ed. Bekk.): ,οἱ μὲν γάρ φασιν οὐ τίκτειν οὐδ' ὀχεύεσθαι τὰς μελίττας, ἀλλὰ φέρειν τὸν γόνον, καὶ φέρειν οἱ μὲν ἀπὸ τοῦ ἄνθους τοῦ καλλύντρου, οἱ δ' ἀπὸ τοῦ ἄνθους τοῦ καλάμου, ἄλλοι δ' ἀπὸ τοῦ ἄνθους τῆς ἐλαίας'.

Ac Vergilius hac de re canit (Georg. IV, 200):

‚Verum ipsae e foliis natos et suavibus herbis
Ore legunt' ....

Quibus verbis Vergilii laudatis (IX, 2, 7) Columella etiam ex Hygini doctrina haec conservat (ib. 14, 18): ‚Ad foetum (apes) decerpunt flores atque intra tecta comportant.' Quae secutus Plinius de apium fetu ita scribit (N. H. XI, 16): ‚Plures existimavere oportere confici floribus compositis apte atque utiliter.'

Haec omnia, quae veteres de apium origine existimabant, apta erant quae a scriptoribus rerum divinarum et symbolicarum christianis (ut a Lactantio I, 8, 8) incarnationi verbi i. e. Christi ortui compararentur. —

Quamquam apes, mellis colligendi causa circum flores volitantes, eorum ex doliolis nasci pulcherrima ac valde poëtica est opinio, tamen minus vulgaris haec erat, quam illa, qua apes ex corpore bubulo putrefacto genitas esse putabatur.

Quae fabula non multum ab aliis differt;

nam complura animalia ex luto putredineque crescere veteres existimabant.

Ita sive ex semine divino sive — id quod Judaicae de hominum origine fabulae simile est — e terra hominem factum esse Ovidius his versibus canit (Met. I, 79.):

,Natus homo est, sive hunc divino semine fecit
Ille opifex rerum, mundi melioris origo:
Sive recens tellus, seductaque nuper ab alto
Aethere, cognati retinebat semina caeli.'

Ex hominum vero cadaveribus dracones et angues, ex equis putrefactis vespae et crabrones et scarabaei nasci dicebantur. Plinius enim his de rebus haec docet (N. H. XI, 23): ,(Sunt qui putent) .... in totum amissas (apes) reparari ventribus bubulis recentibus cum fimo obrutis: Vergilius (v. Georg. IV, 295—314; 550—558) iuvencorum corpore exanimato, sicut equorum vespas atque crabrones, sicut asinorum scarabaeos, mutante natura ex aliis quaedam in alia.' — Ac Plutarchus prope corpus Cleomenis cru-

ciati a custodibus draconem animadversum esse narrat et addit (Agis et Cleom. 39):

‚Οἱ δὲ Ἀλεξανδρεῖς καὶ προέτρεπον φοιτῶντες ἐπὶ τὸν τόπον, ἥρωα τὸν Κλεομένην καὶ θεῶν παῖδα προςαγορεύοντες· ἄχρι οὗ κατέπαυσαν αὐτοὺς οἱ σοφώτεροι, διδόντες λόγον, ὡς μελίττας μὲν βόες, σφῆκας δὲ ἵπποι κατασαπέντες ἐξανθοῦσι, κάνθαροι δὲ ὄνων τὸ αὐτὸ παθόντων ζωογονοῦνται. Τὰ δὲ ἀνθρώπινα σώματα, τῶν περὶ τὸν μυελὸν ἰχώρων συῤῥοήν τινα καὶ σύστασιν ἐν ἑαυτοῖς λαβόντων, ὄφεις ἀναδίδωσι. καὶ τοῦτο κατιδόντες οἱ παλαιοὶ μάλιστα τῶν ζῴων τὸν δράκοντα τοῖς ἥρωσι συνωκείωσαν.'

Secundum Aelianum quoque (A. N. I, 28) vespae ex equis crescunt et nepae ex crocodilis, quae sententia ex Archelao (v. Antigon. Caryst. 23) hausta videtur esse. —

Ratio autem, quae apes ex corporibus bubulis putrefactis evolare docet, ex Aegypto, feraci illa miraculorum terra, profecta est. Antigonus enim Carystius, qui circa ducentesimum septuagesimum a. Chr. n. annum floruit, hunc locum Philetae Coi (v. et. Fragm. Philet. ed. Kayser,

Goetting. 1793. p. 63. § XVIII), paullo superioris temporis poëtae, nobis affert:

,Βουγενέας φάμενος προςεβήσατο μακρὰ μελίσσας·

atque praeter alia dicit (cap. 23): ,Ἐν Αἰγύπτῳ τὸν βοῦν ἐὰν κατορύξῃς ἐν τόποις τισίν, ὥστε αὐτὰ τὰ κέρατα τῆς γῆς ὑπερέχειν, εἶθ' ὕστερον ἀποπρίσῃς, λέγουσι μελίττας ἐκπέτεσθαι, σαπέντα γὰρ αὐτὸν εἰς τοῦτο διαλύεσθαι τὸ ζῷον.'

Quam quidem artem ab ,Arcadio magistro' inventam esse Vergilius (Georg. IV, 283) docet; sed de Aegypto quoque addit (ibid. 294 sqq.):

,Omnis in hac certam regio iacit arte salutem.'

Valde autem mirandum esset, vespas ad nullam rem utiles ex equis, ex bobus vero apes gigni, quas Plinius (N. H. XI, 4) solas ex insectorum genere hominum causa genitas esse laudat, si veteres equum bove nobiliorem putavissent. At Juppiter ipse ad Europen rapiendam in bovem se vertit, et iam in religionibus veterum Aegyptiorum bos primas partes tenuit. Quae omnia fieri omnino non potuissent, nisi boves propter varias commoditates maximo

in honore apud veteres fuissent. Quibus commodis enumeratis Aelianus pergit (A. N. II, 57):

,Καὶ ἀποθανὼν δὲ βοῦς γενναῖόν τι χρῆμα καὶ ἀξιέπαινον, μέλιτται γοῦν ἐκ τῶν ἐκείνου λειψάνων ἐκφύονται, ζῷον φιλεργότατον καὶ τῶν καρπῶν τὸν ἄριστόν τε καὶ γλύκιστον ἀνθρώποις παρασκευάζον, τὸ μέλι.' Quin etiam Libanius quarti p. Chr. n. saeculi auctor proprium librum, qui ,bovis laudes' inscribitur, composuit, ubi (extr. 1, 1, p. 90) haec legimus: ,ἐστὶν ἡ τελευτὴ βοὸς μελίττης γένεσις'.

Cum vero ille bos divinus, Apis, in Aegypto celebratus, atque haec ars apium ex bobus faciendarum eadem ex terra profecta sit, nonnulli inducti sunt, ut ,apem' ab ,Api' derivarent. Quam contra rem Jac. Grimmius (deutsche Mythol. II ed. 1854 p. 659) recte notat, quantitatem primae literae horum verborum — ăpis, Āpis — diversam esse. (v. ibid. ea quae addit de aureo illo bovis capite una cum multis apibus aureis Tornaci invento in sepulcro Childerici regis, qui quarto p. Chr. n. saeculo floruit. Atque eadem de re v. Creuzer. Symbol. IV p. 361

et W. Menzel. Myth. Forsch. p. 198 sq.). Alii alias interpretationes fecere. Dr. Killmarus quidam dissertationem suam ,de iure apum' inscriptam (ed. II A° MDCLXXXVI) ita incipit: ,Apes vel apis ex ἀ καὶ ποῦς, quod sine pedibus nascuntur. Virg. Trunca pedum primo' (Georg. IV, 310). Ac Freundius (v. lat. Wörterb. s. v.) coniicit, apem ab ,ap, apo, ἅπτω' originem duxisse, quia hoc animal omnibus rebus adhaerere soleat. Tunc autem mirum nobis esse videretur, nullum auctorem Romanorum, ne Ovidium quidem, inter sese consonantium verborum amantem, ,apere' cum ,ape' coniunxisse. Quas explicationes omnes G. Curtius iure meritoque reiecit. Cuius in Etymologico graeco (ed. IV, p. 265, § 334) legimus: ,ἐμπί-ς Mücke, lat. api-s, ahd. imbi Biene'. —

Qua digressione facta ad apes ex corporibus bubulis putrefactis nascentes redeamus.

Philetam Antigonumque paullo post Aristotelem, qui huius originis mentionem non facit, apes ex bove genitas dixisse supra vidimus.

Archelaum quoque poëtam has carmine celebrasse, Varro ita nobis tradit (R. R. III, 16, 4): ‚Primum apes nascuntur partim ex apibus, partim ex bubulo corpore putrefacto. Itaque Archelaus in epigrammate ait eas esse:

‚Βοὸς φθιμένης πεποτημένα τέκνα‘ Idem:
‚Ἵππων μὲν σφῆκες γενεὰ μόσχων δὲ μέλισσαι‘.

Ibidemque (II, 5, 5) Varro addit de graeco earum nomine haec: ‚ex hoc (bove) putrefacto nasci dulcissimas apes mellis matres, a quo eas Graeci βουγόνας appellant, (scio) . . .‘

Hunc vero locum Archelai Ursinus vir doctissimus (ad Varr. l. l.) Nicandro, secundi a. Chr. n. saeculi poëtae, ascribere maluit propter similitudinem versus eiusdem auctoris (Theriac. 471):

‚Ἵπποι γὰρ σφηκῶν γένεσις ταῦρος δὲ μελισσῶν.‘

(v. et. Anthol. gr. I, p. 126 ed. Küster et Simplicium ad Aristotel. Phys. 52). In versu autem Archelai apes non ex bove, ut vulgo putabantur (v. Magerstedt. p. 17), sed ex vitula nascuntur: contra Nicander communem veterum opi-

nionem praebet, quam nisi dormitans alio loco mutare non potuit.

Complures vero locos poëtarum Graecorum, ubi apes ex bove genitae esse dicuntur, alibi referendas nunc iterationis vitandae causa omittemus et hac de re sententias Romanorum solas paucis addemus.

Aristaeum Arcadium, Apollinis Cyrenesque filium, hanc artem invenisse Vergilius ait et ‚tempus esse ea inventa pandere' canit (Georg. IV, 281):

.... ‚si quem proles defecerit omnis
Nec genus unde novae stirpis revocetur habebit.'

Ibidemque (295—315) legimus primum hac de arte praecepta Vergilii, deinde (537—547) Cyrenes, quae filio dat, tum (548—559) quomodo Aristaeus haec perfecerit. Quae omnia non multum differunt ab iis, quae Florentinus (Geopon. lib. XV, 2) et Kiranides (p. 93) et Aen. Gazaeus (p. 21) docent. (V. et. Voss ad Vergil. l. l. et Ovidium in Metam. lib. XV, 362—367 et in Fast. lib. I, 363–380). Huius loci Ovidii ad finem:

..... ‚fervent examina putri'
De bove: mille animas una necata dedit':

W. Menzelius haec mirabilia scripsit (v. vorchristl. Unsterblichkeitslehre. Lpz. 1870. Thl. II, c. 13, p. 122): ‚Wenn nun auch Ovid fast. I, 375 vermuthet, die Seele des Stieres gehe, weil er so viele Pflanzen gefressen habe, zur Strafe in unzählige Bienenseelen über, welche die Pflanzen nur liebkosen, ohne sie zu verletzen, so ist das doch nur ein guter Witz und die griechische Mysterienlehre nimmt das Sinnbild viel ernsthafter'.

Cum autem hoc facete dictum Ovidii reperiri non possit, vituperatio, quam Menzelius poetae obiicit, ad probandum infirma est neque ullo modo perspicua, nisi forte opinamur, illum in his versibus sequentibus (l. l. 381. 382):

‚Poscit ovem fatum. Verbenas improba carpsit
Quas pia dis ruris ferre solebat anus ....'

nimis festinanter legisse: ‚Poscit bovem fatum', quomodo, versu corrupto, sententia substituta

adesset. Boves apium gignendorum causa necabantur, neque vero, ut ipsi punirentur. —

Plerosque toto bovis corpore hanc ad rem usos esse observavimus: contra et Plinius (N. H. XI, 23) ventres bubulos sufficere ait, itemque Columella (IX, 14, 6 secundum Magonem), qui haec addit: ‚quam rationem diligentius prosequi supervacuum puto, consentiens Celso, qui prudentissime ait, non tanto interitu pecus istud amitti, ut sic requirendum sit'. Certe quidem Columella providere non potuit, Rabusium quendam mille et quingentis annis post in quindecimo libri sui ‚Von dem Veldtbau' (Strassb. 1566) inscripti capite ‚Von den Bynen und wie sie aus einem todten Rindt wachsen' disserturum fuisse. —

Alias denique fabulas de apium ortu Columella duas ita nobis refert (IX, 2, 3): ‚Nec sane rustico dignum est sciscitari, fueritne mulier pulcherrima specie Melissa, quam Iuppiter in apem convertit, an (ut Euhemerus poëta dicit) crabronibus et sole genitas apes, quas nym-

phae Phryxonides educaverunt, mox Dictaeo specu Iovis exstitisse nutrices easque pabula munere dei sortitas quibus ipsae parvum educaverunt alumnum'.

Alteri fabulae ex Euhemero haustae occurremus, ubi de Nymphis Ioveque loquemur. —

Quo loco et tempore apes nascerentur, pariter incertum erat atque earum natura. Id quod Columella ita tradit (IX, 2, 4):

,Sed ne illud quidem pertinet ad agricolas, quando et in qua regione primum natae sint (apes); utrum in Thessalia sub Aristaeo; an Erechthei temporibus in monte Hymetto ut Euthronius; an Cretae Saturni temporibus ut Nicander'.

Omnes has fabulas veteres qui earum indigerent finxere; contra Aristoteles philosophus rerum naturalium peritus in quaestione earum aliter versatur. Nam apes aut ex bubus aut e crabronibus soloque genitas esse omnino omittit et solum id refert, alios apes ex floribus semen colligere putare. Ipse vero apium coitum, quem

neque Romani neque nostrae aetatis viri docti observavere, saepe visum esse ita docet (p. 761. A 7 ed. Bekk.): ,ὀχευόμεναι (apes) δὲ γεννῶσιν ὑπ' αλλήλων. ὦπται γὰρ πολλάκις ὁ συνδυασμὸς αὐτῶν'. —

Itaque etiam quaestio varii inter apes sexus ab eo excutitur, quae, quomodo se apud alios quoque auctores praebuerit, explananda erit. —

Examen quidem in ducem, fures, apes – quam ordinem nostra in explanatione tenebimus – iam apud veteres, ut hodie quoque, divisum erat; sed de eorum sexu inter nos et veteres dissensionem observabimus, quae in significatione symbolica apium ducis percipienda maximi momenti et ponderis est.

Fere omnes quidem veteres, apium ducem — quam nos reginam — sexu virili esse rati regem vocabant. Id quod praecipue ex illo Aristotelis loco perlucidum fit, ubi de triplici apium genere ita disserit (v. p. 760. B 7 ed. Bekk):

,Εὖ δὲ καὶ τὸ τοὺς βασιλεῖς ὥσπερ πεποιημένους ἐπὶ τέκνωσιν ἔσω μένειν, ἀφειμένους τῶν ἀναγκαίων

ἔργων· καὶ μέγεθος δὲ ἔχειν, ὥσπερ ἐπὶ τεκνοποιίαν συστάντος τοῦ σώματος αὐτῶν· τούς τε κηφῆνας ἀργοὺς ἅτ' οὐδὲν ἔχοντας ὅπλον πρὸς τὸ διαμάχεσθαι περὶ τῆς τροφῆς, καὶ διὰ τὴν βραδυτῆτα τὴν τοῦ σώματος. Αἱ δὲ μέλιτται μέσαι τὸ μέγεθός εἰσιν ἀμφοῖν (χρήσιμοι γὰρ οὕτω πρὸς τὴν ἐργασίαν) καὶ ἐργάτιδες, ὡς καὶ τέκνα τρέφουσαι καὶ πατέρας.' —

Apium igitur duces ,βασιλεῖς' ab Aristotele, (p. 553. A 29 ed. Bekker) ,μητέρες' a non nullis aliis nominati sexu virili esse putabantur. Quamobrem Magerstedtium (l. l. p. 28), qui ex his Xenophontis verbis (Oeconomic. 7, 34) ,ἡ τῶν μελισσῶν ἡγεμών' ei a plerisque diversam sententiam fuisse colligit, sequi non possumus. Xenophon enim hoc loco uxorem apium duci comparat et propterea ,ἡ ἡγεμών' ait. Alio vero loco eiusdem auctoris (de inst. Cyr. V, 1, § 23) haec de Cyro rege legimus: ,Βασιλεὺς μὲν γὰρ ἔμοιγε δοκεῖς σὺ φύσει πεφυκέναι οὐδὲν ἧττον ἢ ὁ ἐν τῷ σμήνει φυόμενος τῶν μελισσῶν ἡγεμών· ἐκείνῳ τε γὰρ αἰεὶ αἱ μέλιτται ἑκοῦσαι πείθονται ... κ.τ.λ. ....' Ubi

etiam ,ὁ ἡγεμών' comparandi causa dictum esse et Xenophontem ab aliis nullo modo dissensisse opinamur. Qua veterum ratione sola apium dux verum regiae maiestatis symbolum fieri potuit. —

De natura eius excelsa Florentinus (Geopon. lib. XV, 2, 30) has tradit sententias: ,Φασὶ δέ, ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου γίνεσθαι τοὺς βασιλέας, ἐκ δὲ τῶν σαρκῶν (bovis) τὰς ἄλλας μελίττας· (γίνονται δὲ καὶ ἐκ τοῦ νωτιαίου μυελοῦ βασιλεῖς·) κρατιστεύειν μέντοι τοὺς ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου μεγέθει τε καὶ κάλλει καὶ ῥώμῃ τῶν ἄλλων'.

Qua re antecellenti duci plebem maximam oboedientiam praestare Vergilius ita tradit (Georg. IV, 210 sqq.):

. . . . . ,regem non sic Aegyptos et ingens
Lydia, nec populi Parthorum aut Medus Hydaspes
Observant. Rege incolumi mens omnibus una est;
Amisso rupere fidem, constructaque mella
Diripuere ipsae et crates solvere favorum' . . . .

Quae erga ducem pietas apium ad similes comparationes symbolicas complures alios excitavit, ex quibus Senecam solum afferre volumus, qui clementia regibus commendata ita hac de re disserit (d. clem. I, 19):

,Natura enim commenta est regem: quod et ex aliis animalibus licet cognoscere et ex apibus: quarum regi amplissimum cubile est, medioque ac tutissimo loco. Praeterea onere vacat, exactor alienorum operum; et amisso rege totum dilabitur examen, nec unquam plus unum patiuntur melioremque pugna quaerunt. Praeterea insignis regi forma est, dissimilisque ceteris, tum magnitudine, tum nitore, hoc tamen maxime distinguitur. Iracundissimae ac pro corporis captu pugnacissimae sunt apes et aculeos in vulnere relinquunt: rex ipse sine aculeo est. Noluit illum natura nec saevum esse nec ultionem magno constaturam petere: telumque detraxit et iram eius inermem reliquit. Exemplum hoc magnis regibus ingens est.'

Alii auctores utrum rex apium ,maiestate

tantum' i. e. sine aculeo, an ,armata clementia' i. e. cum aculeo clementer regat, deliberant.

Quae omnia docent, veteres significatione symbolica apium pro regno ducisque earum pro rege usos esse. Id quod etiam ,ἐσσήν' (i. e. vulgo apium dux) a Callimacho pro rege usitatus confirmat, qui de Iove ita canit (hymn. in Iov. 66):

,Οὔ σε θεῶν ἐσσῆνα πάλοι θέσαν; ἔργα δὲ χειρῶν
σή τε βίη τό τε κάρτος, ὃ καὶ πέλας εἵσαο δίφρου'....

Cuius auctoris verba (Frgm. 508): ,Μυρμιδόνων ἐσσῆνα' eadem ratione ,regem Myrmidonum' videntur significare. (De sacerdotibus Dianae, qui Ἐσσῆνες nominabantur, suo loco disseremus). —

Hic vero Aegyptios iterum primos fuisse videmus, qui hoc symbolo utebantur, nam in Ammiano Marcellino, ubi de hieroglyphicis eorum litteris narrat, haec invenimus (XVII, 4): ,Per speciem apis mella conficientis indicant regem, moderatori cum iucunditate aculeos quoque innasci debere his signis ostendentes et

similia plurima'. — Quamobrem Bailey (Hieroglyph. origo et natura. Cambridge 1816 p. 52; 64 sqq.) apem in obelisco Flaminio Pharaonem Ramassem regem significare opinatur (v. et. hoc de symbolo Horapoll. d. hierogl. Aegypt. et Creuzer. Symb. II, 213, 214). Et E. Curtius, graecarum rerum celeberrimus scriptor, in opusculo suo ,Über Wappengebrauch und Wappenstil im griechischen Alterthum' inscripto (v. Abhandl. d. philos.-hist. Klasse d. berl. Akad. d. Wissensch. 1874, S. 93) docet: ,Es gab Zeichen, welche den Stand des Fürsten ausdrückten, wie der Buchstabe ⚹ auf den Kyprischen Denkmälern (BA⸜= βασιλεύς), wie das Bild der Biene in Aegypten; so der Adler auf Ptolemäermünzen'...

Itaque eadem ratione apem quoque, quae in nummis Philippi Alexandrique saepius exstat, accipiendam esse verisimillimum nobis videtur. —

Hac ex significatione symbolica apium ducis sententia nata est, quae earum examen vel imperatoriae vel regiae dignitatis, postea omnino potestatis divitiarumque omen esse docuit. Ita-

que in Artemidoro de apibus, quas imperator aliquis futurus capiti suo insidere somniavit, haec legimus (Oneirocrit. II, 22):

,Ἐπικαθεζόμεναι δὲ (apes) τῇ κεφαλῇ τοῦ ὁρῶντος, στρατηγοῦντι μὲν καὶ δημιουργοῦντι ἀγαθαί, τοῖς δὲ ἄλλοις πονηραί'. Et in Achmetio de somniorum coniectura Indorum, Persarum, Aegyptiorum haec legimus (Oneirocrit. c. 284): ,Ἐὰν ἴδῃ τις ὅτι εὗρε βαράδιν, ἣν εὐπόρησε μελισσῶν ἡμέρων· εἰ μέν ἐστι πτωχός, πλουτήσει, εἰ δὲ μέγιστος ἢ βασιλεύς, εὑρήσει λαὸν εἰς δουλείαν καὶ εἰς κομιδὴν ἐξ αὐτῶν, ἀναλόγως τῆς ἐργασίας τῶν μελισσῶν. Εἰ δὲ ἴδῃ ὅτι κηρίον μέλιτος εὗρεν, εὑρήσει πλοῦτον γλυκὺν ἐξ ἑτέρων τόπων. Ἐὰν ἴδῃ ὁ βασιλεὺς ἢ ἐξουσιαστής, ὅτι μελισσῶνα ἔχων ἀπώλετο ὁ μελισσών, δούλους ἐπικερδεῖς ἀπολέσει, οὐχὶ σρατιώτας. Ὁμοίως ἐὰν ἴδῃ ὅτι τοιοῦτον μελισσῶνα εὗρε, δούλους εὑρήσει τοιούτους. ἡ γὰρ μέλισσα εἰς δοῦλον ἐπικερδῆ κρίνεται'. —

Quas ad coniecturas probandas hi somniorum interpretes Dionysium natu maiorem praeclaro documento sibi habere potuerunt, qui humili atque obscuro loco natus quadringentesimo sexto

a. Chr. n. anno in tyrannidem Syracusanorum ascendit; quam mutatam subito fortunam apium examen ei pronuntiasse Cicero ex Philisto, rerum Syracusanarum scriptore, aliis similibus coniecturis relatis, ita narrat (d. divin. I, 33):

‚Facta coniectura etiam in Dionysio est, paullo ante quam regnare coepit, qui cum per agrum Leontinum iter faciens equum ipse demisisset in flumen, submersus equus voraginibus non exstitit: quem cum maxima contentione non potuisset extrahere, discessit, ut ait Philistus, aegre ferens. Cum autem aliquantulum progressus esset, subito exaudivit hinnitum, respexitque et equum alacrem laetus adspexit; cuius in iuba examen apum consederat. Quod ostentum habuit hanc vim, ut Dionysius paucis post diebus regnare coeperit.'

Plinius quoque (N. H. VIII, 64) huius eventus gravis mentionem facit. Et Aelianus eidem rei explanatae haec addit (Var. hist. XII, 64): ‚Ἔφασαν οὖν οἱ Γαλεῶται πρὸς τὸν Διονύσιον ἐρόμενον ὑπὲρ τούτων, ὅτι ταῦτα μοναρχίαν δηλοῖ'. —

Simile vero portentum apium examen Hieroni minori fuisse ex Iustino comperimus, qui hac de re ita refert (XXIII, 4):

‚Hiero... (huius futurae maiestatis ipsa infantis educatio quasi praenuntia fuit) ... patre Hierocle ... ex ancilla natus ac propterea a patre velut dehonestamentum generis expositus fuerat. Sed parvulum et humanae opis egentem apes, congesto circa iacentem melle, multis diebus aluere. Ob quam rem responso haruspicum admonitus pater, qui regnum infanti portendi canebant, parvulum recolligit, omnique studio ad spem maiestatis, quae promittebatur, instituit'. (v. Alexand. ab Alexandr. genial. dier. libr. II c. 3). —

Circiter quatuor saeculis post sub regno Hadriani idem prodigium T. Aurelio Antonino post proconsulatum in Asia obtigit, quod Capitolinus ita notat (vit. Pii, 3): ‚eius statuas in omni Etruria examen apium replevit'. Nam ab Hadriano adoptatus imperium eo mortuo accepit. —

Cuius coniecturae aut diuturnitatis aut recen-

tis ortus documento fabula nobis esse potest, quae narrat (v. Magerstedt. l. l. p. 34), Michaëlem Thomasium Wisniowieckium, qui millesimo sescentesimo sexagesimo nono p. Chr. n. anno Io. Kasimiro successit, propterea Poloniae regem factum esse, quod in suffragio apium examen in eo assedisset. —

Quoniam significationem symbolicam apium ducis et omen examinis regibus et imperatoribus futuris faustum tractavimus, iam fures apesque contemplari volumus, quorum sexus veteribus dubius incertusque fuisse videtur, si quidem in Aristotele aliisque rei rusticae scriptoribus varias ac diversas hac de re sententias legimus. Harum vero dissensionum explanatio nobis referenda esset, si de naturae cognitione veterum scriberemus: sed a re proposita aliena est. (v. autem Magerstedt. l. l. p. 21. 28. 37).

Id tantum, quod etiam ex significatione symbolica triplicium examinis generum colligere possumus, afferre libet: veteres ducem potentem — ut supra vidimus — virili, apes diligentes

muliebri, fucos pigros neutro sexu esse vulgo putasse. (‚velut imperfectae apes' fuci a Plinio N. H. XI, 11 nominantur.) Nam fucum pigritiae, apem vero diligentiae symbolum — ut hodie — fuisse, ita inter omnes constat, ut, si hac de re similes locos conferremus, viro illi docto fortasse comparandi essemus, qui ad romanum quendam poëtam asinum canum dicentem locos attulit, in quibus ipsis quoque asinus canus appareret. Duos vero locos Hesiodi, in quibus fucorum pigritia praedicatur, laudare volumus, ut ea, quae W. Menzelius his de versibus ait, corrigamus. Haec enim in Theogonia (594 sqq.) legimus:

‚Ὡς δ' ὁπότ' ἐν σμήνεσσι κατηρεφέεσσι μέλισσαι
Κηφῆνας βόσκουσι, κακῶν ξυνήονας ἔργων,
Αἱ μέν τε πρόπαν ἦμαρ ἐς ἠέλιον καταδύντα
Ἠμάτιαι σπεύδουσι, τιθεῖσί τε κηρία λευκά,
Οἱ δ' ἔντοσθε μένοντες ἐπηρεφέας κατὰ σίμβλους
Ἀλλότριον κάματον σφετέρην ἐς γαστέρ' ἀμῶνται·
Ὡς δὲ αὔτως ἄνδρεσσι κακὸν θνητοῖσι γυναῖκας
Ζεὺς ὑψιβρεμέτης θῆκε, ξυνήονας ἔργων
Ἀργαλέων· ἕτερον δὲ πόρεν κακὸν ἀντ' ἀγαθοῖο'.

Ea quae Menzelius hoc modo interpretatur (v. Myth. Forsch. p. 178): ‚Hesiod verwechselte die Drohnen mit den Arbeiterinnen und nennt jene müſsige Weiber, diese fleiſsige Männer'. Sed poëta nihil aliud nisi fucos, qui alienum laborem suum in ventrem metant, mulieribus apesque diligentes viris similes esse denotat, neque omnino fucos sexu muliebri esse ait. Ceterum Hesiodus alio loco fucum otioso viro ita comparat (oper. et dies, 301):

‚Τῷ δὲ θεοὶ νεμεσῶσι καὶ ἀνέρες, ὅς κεν ἀεργός
Ζώῃ, κηφήνεσσι κοθούροις εἴκελος ὀρμήν,
Οἵ τε μελισσάων κάματον τρύχουσιν ἀεργοί
Ἔσθοντες' . . . .

Quo ex loco Menzelium sua ratione cogere oportuit, fucos apud Hesiodum sexu virili esse. Nos autem non dubitamus, quin Hesiodus utroque loco sexum fucorum nihilo magis respexerit, quam Xenophon locis supra laudatis sexum apium ducis, ubi eundem errorem Magerstedtii annotavimus. —

Hanc ignaviam atque inertiam fucorum ab-

solutam perfectamque pugna sequitur eorum et apium, quae ut Vergilius prodit (Georg. IV, 168): ,ignavum, fucos, pecus a praesepibus arcent' (v. hunc vers. laud. ap. Colùmell. IX, 15). Quamobrem fucus ,immunis sedens aliena ad pabula' (v. Vergil. Georg. IV, 244) a veteribus saepius fur quam fucus nominabatur — nam: ,fur qui vocatur aliis fucus' Varro (R. R. III, 16, 19) ait — atque ita spernebatur, ut Servius (ad Vergil. Aeneid. I, 435) nobiliori ex bove ortui eius invidens affirmet, eum ex equo putrefacto genitum esse, id quod alibi de vespis homini inutilibus legimus. Pugnam vero horum furum et iratarum apium, quae militibus comparari solent, apud Vergilium aliosque rei rusticae scriptores subtiliter explanatam invenimus (v. Magerstedt. l. l. p. 56). —

Apis autem, cum fucum pugna expellere recte putaretur et eius castitas celebraretur, symbolum non solum diligentiae contra pigritiam in hominibus certantis, sed etiam castitatis contra libidinem facta est. Quibus cogitationibus for-

tasse Creuzerus (v. Symb. ed. III lib. IV cap. 7 § 6 praescr.) eam ‚Symbol des edelsten Kampfes' vocat. Sed ibidem sine ullo documento docet, apem apud veteres omen faustum militibus fuisse. Quem errorem multis locis refellere et redarguere volumus. (v. Alexandr. ab Alex. genial. dier. lib. V c. 13). —

Iam ex quarto a. Chr. n. saeculo portentum apium, quarum examen in Dionis navigiis, quae Dionysi natu minoris puniendi causa Syracusas vela direxere, milites in puppi considere viderunt, nobis relatum est. Quod prodigium peritos timere docuit, ne res magnificae, cum floruissent paulisper, interirent. Nam in Dione Plutarchi (c. 24) vates quidam Miltas timidis militibus signum caeli explanat et de apibus haec addit: ‚.... τὸ δὲ τῶν μελισσῶν, αἳ περὶ τὰ πλοῖα τοῦ Δίωνος ὤφθησαν, ἐσμὸν λαμβάνουσαν κατὰ πρύμναν, ἰδίᾳ πρὸς αὐτὸν καὶ τοὺς φίλους ἔφραζε δεδιέναι, μὴ καλαὶ μὲν αἱ πράξεις αὐτοῦ γένωνται, χρόνον δ' ὀλίγον ἀνθήσασαι μαρανθῶσιν'. —

Itaque Dio, quamquam (A° CCCXXXVII

a. Chr. n.) Siciliam occupavit et a Dionysio poenas petivit, tamen mox a fortuna desertus et post regnum breve turbulentumque interfectus est (v. Dion. c. 57). —

Ita Livius de pugna equestri a Scipione et Hannibale (A° CCXVIII a. Chr. n.) ad Ticinum commissa haec tradit (XXI, 46):

,Apud Romanos haudquaquam tanta alacritas erat, super cetera recentibus etiam territos prodigiis: nam ..... examen apum in arbore praetorio imminente consederat'. — Scipionem vero posthac vulneratum victumque esse haud ignotum est. —

Simile prodigium Flaminio, antequam pugnam cum Hannibale ad Trasumenum lacum (A° CCXVII a. Chr. n.) committeret, apparuit. Qua de re Florus (ed. Halm II, 6, 14): ,Imminentem', inquit, ,temerario duci (Flaminio) cladem praedixerant insidentia signis examina'... —

Anno sequenti L. Aemilius Paullus et Varro ab Hannibale ingens detrimentum apud Cannas acceperunt, quod ipsum quoque apes praenuntia-

verant; si quidem cum Drakenborchio versum Sili Italici (VIII, 637) ita legimus:

,(. . . . Ut ventum ad Cannas . . . nec . . . .)
Nec densae trepidis apium (vulgo: absunt) se
involvere nubes
Cessarunt aquilis . . . .' —

Duobus annis post Romanos examine apium valde perterritos esse, Livius ita refert (XXIV, 10): ,Quin Romae quoque in ipsa urbe (ubi non cum Weissenbornio ironiam, sed veram admirationem intelligimus) secundum apum examen in foro visum — quod mirabile est quia rarum — adfirmantes quidam legiones se armatas in Ianiculo videre concitaverunt civitatem ad arma.... Haec prodigia hostiis maioribus procurata sunt ex haruspicum responso, et supplicatio omnibus deis, quorum pulvinaria Romae essent, indicta est'. — Atque in eodem auctore haec legimus (XXVII, 23): ,Praetores in provincias profecti, (A° CCVIII a. Chr. n. Romanis infelici) consules religio tenebat, quod prodigiis aliquot nuntiatis non facile litabant'.

Quibus prodigiis compluribus relatis Livius ita pergit: ‚Casini (sc. nuntiatum est) examen apium ingens in foro consedisse'. —

Eodem vero modo cladem, quam Cato (A° CXIV a. Chr. n.) a Scordiscis accepit, apium examen ei praenuntiasse, Iulius Obsequens in libello prodigiorum, quem quarto p. Chr. n. saeculo ex Livii locis composuit, his verbis commemorat (c. 95): ‚Catone consule immolante .... examen apum in foro consedit'. — Hoc in libello Obsequentis nunc — si ordinem temporum servamus — duo exempla sequuntur, ubi examen apium rebus militaribus Romanorum omen faustum fuit. Nam primum dicitur (in c. 103): ‚Examen apum ante aedem Salutis consedit.... in Macedonia Thraces subacti'. Thraces enim, qui Macedoniam provinciam tunc romanam vexabant, a L. Calpurnio Pisone (A° CIV–CIII a. Chr. n.) in deditionem redacti sunt. — Tum invenimus haec (ibid. c. 104): ‚Examen apum in foro boario in sacello consedit .... Piratae in Sicilia a Romanis deleti (Pompeio duce); Teutoni a Mario

trucidati'. — Id quod factum est in pugna ad Aquas Sextias commissa. Haec vero ominis coniectura, cum his solis locis exstet, a communi veterum ratione aliena est neque verba Creuzeri supra laudata probat.

Obsequens autem iam paulo post (c. 113) praeter alia prodigia examen apium in culmine privatae domus consedisse tradit. Id quod omen dirum fuit, cum eodem anno Romani, Macedonia provincia in bello Mithridatico devastata, grave damnum acciperent. —

Quadraginta quinque annis post Pompeius pugna ad Pharsalum commissa victus in Aegyptum effugit, ubi interfectus est. Cuius pugnae malum eventum examen apium praemonstrasse Valerius Maximus (I, 6, 12) hoc modo refert: ,Cn. etiam Pompeium Iuppiter omnipotens abunde monuerat, ne cum C. Caesare ultimam belli fortunam experiri contenderet. Egresso a Dyrrhachio adversa agmini eius fulmina iaciens examinibus apum signa obscurando subita tristitia implicatis militum animis....'

Quo de portento Lucanus (VII, 151—164) et Appianus (d. bell. civ. II, 232) et Dio Cassius (XLI, 61) et Obsequens (c. 125) comparari possunt. Qui auctores varia quidem prodigia his locis commemorant neque vero unquam examinis apium obliviscuntur. —

Ceterum hoc anno ne Roma quidem quieta fuit, sed multa ac magna mala ei evenerunt. Id quod complura omina portenderunt, ex quibus apud Dionem Cassium enumeratis hoc eligere volumus (XLII, 26): ,Ἐκείνῳ τε γὰρ τῷ ἔτει τελευτῶντι ἄλλα τε συνέβη, καὶ μέλισσαι ἐν τῷ Καπιτωλίῳ περὶ τὸν Ἡρακλέα ἱδρύθησαν...' — Atque idem auctor alibi ait (XLVII, 2) ,ἐν τοῖς Ἀσκληπιείοις (Romae) μέλισσαι ἐς τὴν ἄκραν πολλαὶ συνεστράφησαν'. Quod prodigium A° XLIII a. Chr. n. visum magnas calamitates portendit; atque paulo post Octavianus et Antoninus et Lepidus secundo triumviratu Romae tantam caedem fecerunt, ut Dio (l. l.) exclamet: ,καὶ ἡ πόλις ἅπασα νεκρῶν ἐπληρώθη'. — Etiam M. Tullio Ciceroni ab illis proscripto hoc apium examen dirum por-

tentum fuit. (Appian l. l. IV, p. 306 idem de corvis narrat, quos et hodie ‚Unglücksraben' appellamus.) Nam fugientem equites triumvirorum persecuti occiderunt. — Idem vero in ‚haruspicum responso' apium ominis, alibi militibus, hic autem toti populo romano infelicis, ipse mentionem fecit. Eas enim cum servorum examinibus, quae populo romano imminentia in ludos irruperint, comparat his verbis (XII, 25. 26): ‚Si examen apum ludis in scenam venisset, haruspices acciendos ex Etruria putaremus: videmus universi repente examina tanta servorum immissa in populum romanum saeptum atque inclusum et non commovemur? Atque in apum fortasse examine nos ex Etruscorum scriptis haruspices, ut a servitio caveremus, monerent. Quod igitur ex aliquo disiuncto diversoque monstro significatum caveremus, id cum ipsum sibi monstrum est et cum in eo ipso periculum est, ex quo periculum portenditur, non pertimescamus?' —

Ante pugnam quoque ad Philippos (A° XLII

a. Chr. n.) commissam in castris Cassi ad Pangaeum sitis varia prodigia malum eventum portenderunt. Quorum enumerationi Plutarchus (M. Brutus 39) ita finem facit:

,καὶ μελισσῶν ὤφθησαν ἐσμοὶ συνιστάμενοι περὶ τόπον τινὰ τοῦ χάρακος ἐντός, ὃν ἐξέκλεισαν οἱ μάντεις, ἀφοσιούμενοι τὴν δεισιδαιμονίαν ἀτρέμα καὶ τὸν Κάσσιον αὐτὸν ὑποφέρουσαν ἐκ τῶν Ἐπικούρου λόγων, τοὺς δὲ στρατιώτας παντάπασι δεδουλωμένην.'

Atque Cassius — minime mirum id quidem — ab Antonio victus est. Nec vero, quod Brutus in altero cornu Octavium superavit, Cassio profuit, cum falsum propter nuntium mortem a servo sponte accepisset. Exitium igitur ei nuntiavit examen apium (v. et. quomodo Florus Epit. IV, 2 et Appianus l. l. IV, 134 et Dio Cassius XLVII, 40 et Obsequens c. 130 hanc rem tractent).

Quod portentum etiam signa Bruti appetivisse Plutarchus ita refert (M. Brutus 48): ,Πόπλιος δὲ Βολούμνιος, ἀνὴρ φιλόσοφος καὶ συνεστρατευμένος ἀπ' ἀρχῆς Βρούτῳ, τοῦτο μὲν οὐ λέγει τὸ

σημεῖον (visionem Bruti), μελισσῶν δέ φησιν τὸν πρῶτον ἀετὸν ἀνάπλεων γενέσθαι ....' — Brutus enim, quamquam vicit, tamen ob Cassi exitium magnam iacturam accepit ac paulo post ab Antonio ipse quoque profligatus se interemit. —

Examen apium ante pugnam ad Arbalonem commissam in castris Drusi sedens omen faustum fuisse ex Plinio colligi fortasse potest, si (N. H. XI, 18) haec sola verba leguntur: ,Sedere (sc. apes) in castris Drusi imperatoris, cum prosperrime pugnatum apud Arbalonem est' .... Sed haec a communi sententia discrepasse, sequentia docent: ,.... haudquaquam aruspicum coniectura qui dirum id ostentum existimant'. Itaque ex eo loco apes apud veteres omen faustum militibus fuisse ratiocinanti colligere non licet. Huc accedit, quod Plinius partem tantum rerum ibi gestarum refert. Nam Drusum, etsi in proelio ad Visurgim (ad quem Arbalo sita fuit) commisso Germanos superavit, tamen in summum periculum adductum permultos milites amisisse Dio Cassius ita nobis explicavit (LIV, 33): ....,διέβη

ἂν (Drusus) καὶ τὸν Οὐίσουργον, εἰ μὴ τῶν τε ἐπιτηδείων ἐσπάνισε, καὶ ὁ χειμὼν ἐνέστη· καί τε καὶ σμῆνος ἐν τῷ στρατοπέδῳ αὐτοῦ ὤφθη· οὔτ' οὖν περαιτέρω διὰ ταῦτα προεχώρησε, καὶ ἐς τὴν φιλίαν ἀνακομιζόμενος δεινῶς ἐκινδύνευσεν. οἱ γὰρ πολέμιοι ἄλλως τε ἐνέδραις αὐτὸν ἐκάκωσαν καί ποτε ἐς στενὸν καὶ κοῖλον χωρίον κατακλείσαντες ὀλίγου διέφθειραν.'

Examen apium igitur has insidias portendisse putabatur. Quod prodigium, coniecturae falsae reiiciendae causa, ex Obsequente quoque afferre volumus, qui (c. 132) dicit:

,In Germania in castris Drusi examen apum in tabernaculo Hostili Rutili praefecti castrorum consedit, ita ut funem praetendentem praefixamque tentorio lanceam amplecteretur. Multitudo Romanorum per insidias subiecta est.' Quae ultima verba vir doctus quidam hoc modo mutavit: ,Multitudo per insidias Romanorum subiecta est.' Quam perverse! Quasi vero apes fortunam portendant, cum Dio magnam insidiarum calamitatem ab iis praenuntiatam re-

ferat. Locus perlucidus neque ulla emendatione egens nobis videtur esse. —

Maioris detrimenti prodigium sane illud examen apium erat, quod (A° IX p. Chr. n.) circa aras Romanorum favos finxit. Qua re dii monuere, ut Romani a Cheruscis caverent. — Dio Cassius enim refert (LVI, 24): ,Τό τε γὰρ πάθος οὐκ ἄνευ δαιμονίου τινὸς ὀργῆς καὶ μέγα οὕτω καὶ ἀθρόον ἐδόκει οἱ (Augusto) γεγονέναι· καὶ προςέτι καὶ ὑπὸ τῶν τεράτων τῶν πρό τε τῆς ἥττης καὶ μετὰ ταῦτα συνβάντων δεινὴν ὑποψίαν ἐς τὸ θεῖον ἔσχεν'.... Quibus in portentis hoc invenimus: ,μέλισσαί τε περὶ τοὺς βωμοὺς αὐτῶν (Romanorum) κηρία ἀνέπλασσον.' — Varus autem ab Arminio profligatus est. —

Sicut locum Ciceronis laudavimus, in quo examen apium non solum militibus, sed omnino res adversas portendisse legimus; ita nunc — ne ordinem temporum relinquamus — duos locos, ubi id ostentum clades non sequitur, afferemus. —

Uvam apium (quam comparationem v. et. in Hom. Il. II, 29; Plin. N. H. XI, 18; Aen. Gazaeo

p. 21 etc.) dependentem in templo aeque rarum ostentum esse ac virum honestum Romae Iuvenalis ita commemorat (XIII, 68—71):

,Egregium sanctumque virum si cerno...
Sollicitus, tanquam lapides effuderit imber
Examenque apium longa consederit uva
Culmine delubri'.... —

Circa idem tempus Tacitus scripsit (Ann. XII, 64):

,Marco Asinio Marco Acilio consulibus mutationem rerum in deterius portendi cognitum est crebris prodigiis. Signa ac tentoria militum igne caelesti arsere. Fastigio Capitolii examen apium insedit'. — Quibus ostentis permota Agrippina, Neronis mater, Locusta venefica et Xenophonte medico adiuvantibus, Claudium imperatorem, maritum suum, necavit. Quo de diro Claudi exitu (A° XLV p. Chr. n.) Dio Cassius haec tradit (LX, 35): ,Οὕτω μὲν ὁ Κλαύδιος μετήλλαξεν· ἐς τοῦτο τε.... τὸ.... σμῆνος τὸ ἐν τῷ στρατοπέδῳ συστραφὲν.... ἔδοξε σημῆναι.' —

In bello vero — ut ad verba Creuzeri refellenda revertamur —, quod Septimius Severus

imperator contra Pescennium Nigrum imperii cupidum gessit, primum Aemilianus, huius legatus, in proelio ad Cyzicum (A° CXCIII p. Chr. n.) commisso ab illius legatis superatus interiit; tum Niger ipse in magna pugna ad Issum (ἐν Ἰσσῷ πρὸς ταῖς καλουμέναις Πύλαις) facta profligatus et ad Euphraten fugiens a militibus Severi necatus est. Quas res adversas ei quoque examen apium praenuntiasse Dio Cassius ita refert (LXXIV, 6): ‚Γενομένων δὲ αὐτῷ σημείων οὐκ ἀγαθῶν ἐταράχθη.... μέλισσαι κηρία περὶ τὰ σημεῖα τὰ στρατιωτικά, τάς τε εἰκόνας αὐτοῦ (Nigri) μάλιστα περιέπλασσον. Διὰ ταῦτα οὖν ἀπῆρεν εἰς τὸ Βυζάντιον....'

Viginti quatuor autem annis post Macrinus imperator, postquam contra Artabanum Parthorum regem male pugnavit ac milites Pseudantoninum ad imperium produxerunt, cum filio enecatus est. Quod exitium item apium examen praemonstrasse, Dio Cassius hoc modo scribit (LXXVIII, 25): μέλισσαι κηρία ἐν τῇ βοαρίᾳ ἐνέπλασαν... κ. τ. λ...' —

Denique etiam quarto saeculo (A° CCCLIX

p. Chr. n.) examen apium in domo sedens Barbationis, qui pedestri militiae Constanti imperatoris praeerat, et huic militi veteri et uxori dirum ostentum fuisse ex Ammiano Marcellino colligimus, qui hanc rem mira interpretatione subiecta ita refert (XVIII, 3): ‚In comitatu Augusti turbo novarum exoritur rerum, a primordiis levibus ad luctus et lamenta progressus. In domo Barbationis pedestris militiae tunc rectoris examen apes fecere perspicuum. Superque hoc ei prodigiorum gnaros sollicite consulenti discrimen magnum portendi responsum est, coniectura videlicet tali; quod hae volucres post compositas sedes opesque congestas, fumo pellantur et turbulento sonitu cymbalorum. Huic uxor erat Assyria .... cervicibus interiere praecisis.' — Constantius enim, cum Barbationem imperii cupidum vitam suam expetere ex litteris eius ad uxorum missis collegisset, ambos interfici iussit. —

Sed cum iam examen apium et cladem militum et mortem singulorum portendisse satis

ostendisse atque hoc modo errorem Creuzeri plane diligenterque redarguisse videamur, paucis, quomodo ille vir doctissimus hanc ad interpretationem falsam pervenire potuerit, exquirere volumus.

Duobus illis in locis Obsequentis (c. 103. 104) Creuzerus merito inniti non potuisse videtur; nec meliore iure in verbis Plini (N. H. XI, 18) relatis. Sed nescio an eius animo locus ille Vergili obversatus sit, ubi fabula de origine Iuliae gentis narratur.

Lavinia enim, Latini regis filia, Turno ,avis atavisque potenti' regi Rutulorum nubere iubetur;

,Sed (ut Vergilius ait in Aen. VII, 58) variis
portenta deum terroribus obstant:
Laurus erat tecti medio ........,
(64) Huius apes summum densae – mirabile dictu! –
Stridore ingenti liquidum trans aethera vectae
Obsedere apicem, et, pedibus per mutua nexis,
Examen subitum ramo frondente pependit.
Continuo vates: ,externum cernimus' inquit

,Adventare virum (i. e. Aeneam) et partes petere agmen easdem
Partibus ex isdem et summa dominarier arce'.

Tum ignem Laviniae immolantis crines comprendisse legimus vatesque coniecisse (v. 79).

,hoc omen populo magnum portendere bellum'

Haec sane omnia res secundas praenuntiaverunt: nam Aeneam et Laviniam in matrimonium duxisse et Latino mortuo in Latio regnasse haud ignotum est. Sed tantum abest, ut examen illud apium militibus Latini regis omen faustum fuerit, ut aut Aeneae victoriam ac regiam potestatem futuram portendisse aut, si W. Menzelium (v. Myth. Forsch. p. 215) sequimur, omen illius coloniae — quo de symbolo infra disseremus — fuisse videatur.

Nihilo magis illud examen apium, quod (in fine quarti p. Chr. n. saeculi) supra exercitum Stilichonis volavit, subtiliter nobis observantibus omen faustum fuisse, putandum est, quamquam postea Getae ab eodem superati sunt. Nam Claudianus hac de re dicit (XXVI, 238 sqq.):

....,Tunc anni signa prioris
Et si quod fortasse quies neglexerit omen,
Addit cura novis: lapidosus grandinis ictus,
Molitasque examen apes'....

Ille quidem vicit, sed, ut Drusus in pugna apud Arbalonem commissa, adversus malum prodigium. —

Itaque Creuzerus opinionem suam nobis quidem non probatam haud scio an ex medio aevo hauserit.

Examen apium enim supra exercitum Rollonis, qui (A° DCCC p. Chr. n.) Normannos in Angloterram duxit, visum esse ac prodigium faustum huic expeditioni fuisse traditur. (v. Polydori Vergil. Urbinat. Anglic. Hist. lib. V p. 98, 16 ed. Bebel. Basil. MDXXXIV.) Nam Rollo, foedere cum Alfredo Angloterrae rege facto, Celtos superavit ac nomine Roberto in baptismate accepto Normandiam constituit (A° DCCCXII p. Chr. n.). —

Cum vero examen apium et potestatem regiam futuram portenderet, ut supra vidimus, et symbolum coloniae esse putaretur, ut infra vide-

bimus, illud, si omen medii aevi secundum veterum rationem coniiceremus alterutra harum sententiarum accepta, omen Rolloni oblatum ad res militares omnino non pertinere merito intelligeremus. Sed tempore illius Roberti homines fortasse alia superstitione tenebantur. Utcumque vero sese res habet, certe a veteribus haec coniectura aliena fuit.

Si autem causam, cur apes symbolum terroris fuerint, quaerimus, ea in aculei vi patere videtur; qua et homines et equos interiisse in auctoribus veteribus legimus.

Aristoteles enim dicit (p. 626. A 22 ed. Bekker): ‚Καὶ ἵππος ἤδη ἀπέθανεν ὑπὸ μελισσῶν'. Id quod Plinius his verbis refert (N. H. XI, 19): ‚Est in exemplis equos ab iis (apibus) occisos'. —

Atque mortem Hermonactis pueri Antipater hoc modo tradit (Anthol. Palat. IX, 302 ed. Dübner):

‚Τὸ βρέφος Ἑρμώνακτα διεχρήσασθε μέλισσαι
(Φεῦ κύνες) ἑρπυστήν, κηρία μαιόμενον·
Πολλάκι δ' ἐξ ὑμέων ἐφισμένον ὠλέσατ', αἰαῖ,

Κέντροις. Εἰ δ' ὀφίων φωλεὰ μεμφόμεθα,
Πείθεο Λυσιδίκῃ καὶ Ἀμύντορι μηδὲ μελίσσας
Αἰνεῖν· κἀκείναις πικρὸν ἔνεστι μέλι.'

Bianor vero (ib. IX, 548) filiolum illum Amyntoris Lysidicesque similiter mortuum cantat.

Atque poëta uterque apibus malevolis irascitur.

Hanc propter vim apes multum valere veteribus videbantur tantumque timorem iniiciebant, ut furore aculeorum totum populum ex sedibus depulisse tradantur. Nam in Aeliano haec legimus (A. N. XVII, 35): ,Ἐν λόγοις Κρητικοῖς Ἀντήνωρ λέγει τῇ τῶν καλουμένων Ῥαυκίων πόλει, ἔκ τινος δαιμονίου προςβολῆς ἐπιφοιτῆσαι μελιττῶν σμῆνος, αἵπερ οὖν ᾄδονται χαλκοειδεῖς, ἐγχριμπτούσας δὲ ἄρα αὐτοῖς τὰ κέντρα εἶτα μέντοι πικρότατα λυπεῖν. ὤνπερ οὖν ἐκείνους τὴν προςβολὴν οὐ φέροντας ἀναστῆναι τῆς πατρίδος καὶ μέντοι καὶ ἐς χῶρον ἐλθεῖν ἄλλον, καὶ οἰκίσαι φιλίᾳ τῆς μητρίδος, ἵνα Κρητικῶς εἴπω, Ῥᾶυκον, εἰ καὶ τοῦ χωρίου ὁ δαίμων ἤλαυνεν αὐτούς, ἀλλὰ γοῦν τελέως ἀποσπασθῆναι τοῦ ὀνόματος οὐχ ὑπομείναντες. λέγει δ' ὁ Ἀντήνωρ καὶ ἔτι κατὰ τὴν

Ἴδην τὴν Κρῆσσαν ἐκείνου τοῦ γένους τῶν μελιττῶν εἶναι ἰνδάλματα, οὐ πολλὰ μὲν, εἶναι δ' οὖν, καὶ πικρὰ ἐντυχεῖν, ὡς ἐκεῖναι ἦσαν.' —

Hic furor apium praecipue — ut nunc fert opinio physicorum i. e. speculatorum venatorumque naturae (v. ex. c. Schweinfurth: „The heart of Africa") — in cingulo australi invenitur.

Quare etiam Iudaeis veteribus apes symbolum inimicorum esse videbantur. In litteris sanctis enim dicitur (lib. Deuteron. I, 43):

‚Locutus sum et non audistis: sed adversantes imperio Domini et tumentes superbia ascendistis in montem.'

(44): ‚Itaque egressus Amorrhaeus, qui habitabat in montibus et obviam veniens persecutus est vos, sicut solent apes persequi: et cecidit de Seir usque Horma.'

Atque in libr. Psalm. CXVII, 10 legimus: ‚Omnes gentes circuierunt me: et in nomine Domini, quia altus sum in eos... (12) circumdederunt me sicut apes'....

Et Assyri, Iudaeorum inimici cum ape ita comparantur (Prophetia Isaiae VII, 18): ,Sibilabit Dominus... api, quae est in terra Assur.'

Huc accedit etiam, ut ex Appiano Romanos apium examinibus ad expellendos hostes usos esse comperiamus, ubi ille de Amiso et Eupatoria, oppidis Mithridatis a Lucullo proconsule et duce romano obsessis, narrat atque explanat, hunc milites illinc Themiscyram misisse, qui urbem occupandi causa cuniculis, quos ,ὑπονόμους' nominabant, circumdarent. Quam ad rem Appianus addit (d. bell. Mithrid. 78): ....,καὶ οἱ Θεμισκύριοι, ὀπὰς ἄνωθεν ἐς αὐτοὺς ὀρύττοντες, ἄρκτους τε καὶ θηρία ἕτερα καὶ σμήνη μελισσῶν ἐς τοὺς ἐργαζομένους ἐνέβαλλον.' —

Atque etiam in medio aevo hoc artificium oppugnationis adhibebatur (v. Bochart. Hierozoic. III, 4, p. 508. — Magerstedt. p. 43). —

Quibus rebus relatis, examen apium prodigium militibus dirum fuisse nemini mirum erit.

Atque tantum timorem apes iniiciebant, ut iam de iis somniare omnibus praeter agricolas

omen terribile esse videretur. Itaque Artemidorus tradit (Oneirocr. II, 22): ,μέλισσαι γεωργοῖς μὲν καὶ τοῖς ἐξ αὐτῶν ἔχουσι τὴν ἐργασίαν ἀγαθαί· τοῖς δὲ ἄλλοις ταραχὰς σημαίνουσι διὰ τὸν βόμβον, καὶ τραύματα διὰ τὸν κέντρον, καὶ νόσον διὰ τὸ μέλι καὶ τὸν κηρόν.' Quibus etiam haec, quae permagni momenti nobis sunt, addit: ,ἐπικαθεζόμεναι δὲ τῇ κεφαλῇ τοῦ ὁρῶντος στρατηγοῦντι καὶ δημιουργοῦντι ἀγαθαί, τοῖς δὲ ἄλλοις πονηραὶ καὶ ὡς ἐπιπολὺ ὑπὸ ὄχλου ἢ ὑπὸ στρατιωτῶν διαφθαρῆναι σημαίνουσι τὸν ἰδόντα.' Cuius coniecturae causam hanc refert: ,ἐοίκασι μὲν γὰρ ὄχλῳ ἢ στρατῷ διὰ τὸ ἡγεμόνι ὑποτετάχθαι· ἀναίρουσι δὲ διὰ τὸ τοῖς ἀψύχοις ἐπικαθέζεσθαι.' Quae verba communi veterum sententiae apium mundarum miro modo repugnant. Denique idem auctor de apibus somniare omen faustum agricolis esse ibidem hoc modo narrat: ,ἐγκλείειν δὲ μελίσσας ἀγαθὸν καὶ ἀναιρεῖν ὁμοίως ἀγαθὸν πᾶσι, πλὴν τῶν γεωργῶν.' — Minime mirum id quidem! Quia agricolae apes mellis faciendi causa colebant. — Sed, ut Artemidorus quoque ait, non aculeus solum, sed etiam mel saepe

vitiosum effecit, ut apes dirum militibus omen essent. Quo suco veteres, sicut apibus ipsis, ad hostes superandos utebantur, qui melle illo pestifero necabantur.

Illud vero mel, quod animo aegros sanare, sanos autem ad insaniam adigere dictum est, praecipue ad Trapezuntem urbem in Ponto sitam inveniebatur. Id quod iam Aristoteles ita tradit (p. 831, B 22 ed. Bekker): ‚Ἐν Τραπεζοῦντι τῇ ἐν τῷ Πόντῳ γίνεται τὸ ἀπὸ τῆς πύξου μέλι βαρύοσμον· καί φασι τοῦτο τοὺς μὲν ὑγιαίνοντας ἐξιστάναι, τοὺς δὲ ἐπιλήπτους καὶ τελέως ἀπαλλάττειν'.

Quo de ipso melle Plinius, ubi varia mellis genera enumerat, ita narrat (N. H. XXI, 45): ‚Aliud genus in eodem Ponti situ, gente Sannorum, mellis, quod ab insania, quam gignit, maenomenon vocant.' — Praeterea locus Aristotelis et a Democrito (Geoponic. lib. XV, 9, 4) et aliis verbis ab Aeliano commemoratur (A. N. V, 42). Atque Dioscorides (de materia medica II, 103) mel illud sudorem movere docet. Procopius (de bello Goth. IV, 2) ipse quoque mellis

illius pestiferi in Ponto prolati mentionem facit; cum, in ea regione mel, a se ipse quasi dissidens, acerbum esse dicit.

Cuius mellis vim noxiam illa decem milia praeclarorum a Xenophonte ductorum militum (CCCC a. Chr. n. anno) in finibus Colchorum, qui septem parasangas Trapezunte afuerunt, cognovisse Xenophon ipse his verbis explicat (de exp. Cyri lib. IV i. f.): ,.... τὰ ... σμήνη πολλὰ ἦν αὐτόθι, καὶ τῶν κηρίων ὅσοι ἔφαγον τῶν στρατιωτῶν, πάντες ἄφρονές τε ἐγίγνοντο καὶ ἤμουν καὶ κάτω διεχώρει αὐτοῖς, καὶ ὀρθὸς οὐδεὶς ἐδύνατο ἵστασθαι. Ἀλλ' οἱ μὲν ὀλίγον ἐδηδοκότες σφόδρα μεθύουσιν ἐῴκεσαν· οἱ δὲ πολύ, μαινομένοις· οἱ δὲ καὶ ἀποθνήσκουσιν. Ἔκειντο δὲ οὕτω πολλοὶ ὥσπερ τροπῆς γεγενημένης, καὶ πολλὴ ἦν ἡ ἀθυμία. Τῇ δὲ ὑστεραίᾳ ἀπέθανε μὲν οὐδείς, ἀμφὶ δὲ τὴν αὐτήν που ὥραν ἐφρόνουν· τρίτῃ δὲ καὶ τετάρτῃ ἀνίσταντο, ὥσπερ ἐκ φαρμακοποσίας.'

Quam ad rem simili modo relatam Diodorus haec addit (XIV, 29): ,Πολλῶν δὲ φαγόντων διὰ τὴν γλυκύτητα τῆς ἀπολαύσεως, ταχὺ τὸ πλῆθος ἐγεγόνει τῶν πεπτωκότων οἱονεὶ τροπῆς ἐν πολέμῳ γεγενημένης.' -

Propter celeritatem vero terribilis huius veneni veteres melle Pontico ad hostes delendos utebantur. Id quod de Byzeribus Strabo ita narrat (lib. XII, 3):

‚Οἱ δὲ Ἑπτακωμῆται τρεῖς Πομπηίου σπείρας κατέκοψαν, διεξιούσας τὴν ὀρεινήν, κεράσαντες κρατῆρας ἐν ταῖς ὁδοῖς τοῦ μαινομένου μέλιτος, ὃ φέρουσιν οἱ ἀκρεμόνες τῶν δένδρων· πιοῦσι γὰρ καὶ παρακόψασιν ἐπιθέμενοι ῥᾳδίως διεχειρίσαντο τοὺς ἀνθρώπους.'

Hoc quidem mel pestiferum et perniciosa vis aculei apem terroris symbolum reddidit; contra mel propter suavitatem suam et salubritatem — ut videbimus — etiam magno opere celebrabatur, sicut castae apes, quae hunc sucum diligenter colligunt: quare ancipitem quandam naturam symbolicam et mellis et apium observamus. Apes enim, cum ob alveos redundantes nova examina in alienum locum deducant, symbolum quoque coloniarum fuerunt; itaque via illarum apium, alias terribilium, eadem fuit ac via humani cultus civilisque.

Quomodo autem haec comparatio facta sit,

ex his verbis Varronis videmus (R. R. III, 16, 29) de apibus scriptis: ‚Progeniem veteres emittere volunt in coloniam ut olim crebro Sabini factitaverunt propter multitudinem liberorum'.

Quae Aelianus similiter ita docet (A.N.V, 13): ‚Ὅταν δὲ ἐπιγονὴ ᾖ καὶ εὐθηνῆται μελίτταις τὸ σμῆνος, καὶ εἰς ἀποικίαν ἐκπέμπουσιν ὥςπεροῦν αἱ μέγισταί τε καὶ πολυανδρούμεναι τῶν πόλεων'.

Itaque Musas apibus specie et forma similes Atheniensium in Ioniam navigantium duces fuisse Philostratus hoc modo tradit (Imag. II, 8): ‚Τί οὖν αἱ Μοῦσαι δεῦρο; τί δὲ ἐπὶ ταῖς πηγαῖς τοῦ Μέλητος; Ἀθηναῖοι τὴν Ἰωνίαν ὅτε ἀπῴκιζον, Μοῦσαι ἡγοῦντο τοῦ ναυτικοῦ ἐν εἴδει μελιττῶν.'

Atque in oratione Himeri Sophistae decima (εἰς τοὺς ἀπ' Ἰωνίας ἐπιδημήσαντας § 1) apem ipsam coloniam illam duxisse, ita legimus: ‚Ἴωνες οἱ ξένοι, γένος Ἀττικόν. Φέρε αὐτοῖς πρὸ τοῦ τέττιγος τὴν μετρόπολιν τῷ λόγῳ δείξωμεν. Μέλιττα γὰρ ἀπιοῦσιν αὐτοῖς ἐπ' Ἰωνίαν ἡγήσατο, λόγος δ' ἐκεῖθεν ἐπανιοῦσιν Ἀθήναζε.'

Cuius fabulae subtilis etiam in orationis vice-

simae tertiae reliquiis eiusdem auctoris mentio facta est.

His locis primum apes Musarum symbola cultusque fautrices esse cognoscimus, quam ad rem infra saepius revertemur. —

Winckelmannus autem his omnibus rebus permotus de apibus, quae in nummis antiquis exstant, haec ait (Versuch einer Allegorie § 107):

‚Colonien sind auf Münzen durch eine Biene abgebildet, weil die Bienen, wenn der Stock zu stark ist, die überflüssigen ausschicken, so wie nach dem Aelianus die volkreichen Städte zu thun pflegeten.'

Quam propter ipsam causam nummi Ephesii — Ephesus enim colonia erat ab Atheniensibus in Ionia collocata — a Pignorio (Symbol. Epistol. 28) ad illud symbolum coloniae relati sunt: qua de interpretatione infra, ubi de sacris Dianae scribemus, planius disserendum erit (v. et. Creuzer. Symb. II p. 585, 586; IV, 353, 358). —

Tanquam igitur apis non solum propter

examinis rempublicam, quae unius potestate regitur, omen faustum ad accipiendum imperium symbolumque regium et propter diligentem propagationem symbolum coloniarum facta est, sed etiam propter aculei vim et mel saepe perniciosum dirum portentum omnibus militibus esse putabatur (quibus ex rebus natura eius symbolica anceps nobis patet): sic rosam, quae similiter praeter odores suaves spinas fert, cum ape comparatam invenimus; itaque ambas symbola et doloris et deliciarum amoris fuisse intelligimus. Atque haec verba Petroni Arbitri (c. 56) de apibus: ,ideo autem pungunt, quia ubicumque dulce est ibi et acidum invenies'.... eodem modo de rosis scribi potuissent. —

Itaque cum in simulacris Dianae Ephesiae, quae Menetreius et Bellorius collegerunt, apes cum rosis coniunctas videamus, horum versuum Claudiani, qui apium rosarumque naturam similem tam subtiliter depingit, nobis in mentem venit (Fescenn. 105):

,Non quisquam fruitur veris odoribus,
Hyblaeos latebris nec spoliat favos,
Si fronti caveat, si timeat rubos.
Armat spina rosas, mella tegunt apes.'

Apem vero, symbolum amoris vulnerantis, Theocritus hoc carmine, quod quadragesimi carminis Anacreonticorum auctori argumentum dedit, dulciter celebrat (Id. XIX, quod Valckenaerus Bioni ascripsit):

,Τὸν κλέπταν ποτ' Ἔρωτα κακὰ κέντασε μέλισσα
κηρίον ἐκ σίμβλων συλεύμενον, ἄκρα δὲ χειρῶν
δάκτυλα πάνθ' ὑπένυξεν. ὁ δ' ἄλγεε καὶ χέρ' ἐφύση
καὶ τὰν γᾶν ἐπάταξε καὶ ἅλατο, τᾷ δ' Ἀφροδίτᾳ
δεῖξέ τε τὰν ὀδύναν, καὶ μέμφετο ὅττι γε τυτθὸν
θηρίον ἐντὶ μέλισσα καὶ ἁλίκα τραύματα ποιεῖ.
χὰ μάτηρ γελάσασα 'τὺ δ' οὐκ ἴσος ἐσσὶ μελίσσαις;
χὡ τυτθὸς μὲν ἔῃς, τὰ δὲ τραύματα ἁλίκα ποιεῖς'.'

Atque Strato de amoris aculeo ita canit (Anthol. Palat. XII, 249 ed. Dübner)

,Ἐῤῥ' (sc. βουποίητε μέλισσα) ἐπὶ σοὺς μελίπαιδας
ὅποι ποτέ, δραπέτι, σίμβλους,
Μή σε δάκω· κἠγὼ κέντρον ἔρωτος ἔχω.'

Qua ex Anthologia (V, 32) hae quoque facetiae Argentari, quas ad Melissam, mulierem quandam libidinosam, misit, commemorandae sunt:

‚Ποιεῖς πάντα, Μέλισσα, φιλανθέος ἔργα μελίσσης·
Οἶδα καὶ ἐς κραδίην τοῦτο, γύναι, τίθεμαι.
Καὶ μέλι μὲν στάζεις ὑπὸ χείλεσιν ἡδὺ φιλεῦσα·
Ἢν δ' αἰτῇς, κέντρῳ τύμμα φέρεις ἄδικον.'

Apis ergo propter mel solum deliciarum amoris symbolum erat, pro qua poëtae melle ipso quoque utebantur; quem sucum suavem cum osculis puellarum saepius comparatum esse invenimus (v. W. Menzel. Myth. Forsch. p. 223). Ita in Claudiano haec legimus (Epithal. Laurent. et Mar. 80):

‚Mellea tunc roseis haerescant basia labris'.

Et in Petronio (Frgm. 863):

‚Mellea purpureum depromunt ora ruborem
Lacteaque admixtus sublimat pectora sanguis.'

Atque Alcimus (v. Poet. lat. min. vol. VII, p. 135 ed. Wernsd.) canit:

,Misit dente levi paullum libata placentae
(Lesbia)
Munera de labris dulcia mella suis
Nescio quid plus melle sapit, quod contigit ipsa
Spirans Cecropium dulcis odore thymum.'

Et Amor ipse quidem sagittas melle mitigavit. Id quod Claudianus ita tradit (Epithal. Pall. et Celer. 142):

,Puroque imbutis melle sagittis
Hic nuptum petit' .... —

Sed idem poëta venenum quoque Amoris sagittis ita attribuit (de nuptiis Honor. et Mar. 86):

,Labuntur gemini fontes. hic dulcis, amarus
Alter et infusis corrumpunt mella venenis;
Unde cupidineas armavit fama sagittas.' —

Atque auctor vicesimi septimi (A; ed. Bergk) carminis Anacreonticorum similiter scribit (vs. 5):

,Ἀκίδας δ' ἔβαπτε Κύπρις
Μέλι τὸ γλυκὺ λαβοῦσα·
Ὁ δ' Ἔρως χολὴν ἔμισγεν.' —

Quae imagines fortasse omnes hac ex brevi sententia Plauti (Cistell. I, 1, 70) haustae sunt:

‚... amor et melle et felle est facundissimus
Gustu qui dat dulce, amarum ad satietatem
aggerit.'

Denique mel symbolum coëundi voluptatis fuisse Porphyrius ita commemorat (v. Antro Nymph. 16):

‚ταὐτὸν δὲ τῇ ἐκ συνουσίας ἡδονῇ παρίσταται αὐτοῖς (τοῖς θεολόγοις) ἡ τοῦ μέλιτος'. (v. ibid. 17, 18, 19). —

Mellis vero, symboli deliciarum amoris, nunc mentione facta et significatione symbolica apium praeter pauca, infra commemoranda, explanata symbolum mellis, quomodo a veteribus intellectum sit, diligenter interpretari volumus. Hac de re ipsa Porphyrius docet (d. Antr. Nymph. 15):

‚κέχρηνται δὴ τῷ μέλιτι οἱ θεολόγοι πρὸς πολλὰ καὶ διάφορα σύμβολα, διὰ τὸ ἐκ πολλῶν αὐτὸ συνεστάναι δυνάμεων.'

Nos vero iam e fabulis de apium origine factis veteres his bestiolis aliquid divinum attribuisse colligere potuimus; quod divinum ab iis

etiam in melle inventum esse nobis, postquam illius originis et naturae fabulas composuimus, perlucidum erit. —

Veteribus res divinas respicientibus satis non erat existimare, mel sucum ex floribus collectum ab apibus confectumque esse, sed potius a caelo fluere, ceram vero viliorem et terrenam esse, i. e.: e floribus arborumque lacrimis fingi. Quas opiniones Aristoteles hoc modo tradit (p. 553 B 27 ed. Bekker):

‚γίνεται δὲ κηρίον μὲν ἐξ ἀνθέων, κήρωσιν δὲ φέρουσιν ἀπὸ τοῦ δακρύου τῶν δένδρων, μέλι δὲ τὸ πῖπτον ἐκ τοῦ ἀέρος καὶ μάλιστα ἐν ταῖς τῶν ἄστρων ἐπιτολαῖς καὶ ὅταν κατασκήψῃ ἡ ἶρις. Ὅλως δ' οὐ γίνεται μέλι πρὸ πλειάδος ἐπιτολῆς, τὸν μὲν οὖν κηρὸν ποιεῖ, ὥσπερ εἴρηται, ἐκ τῶν ἀνθέων· τὸ δὲ μέλι ὅτι οὐ ποιεῖ, ἀλλὰ φέρει τὸ πῖπτον, σημεῖον. ἐν μιᾷ γάρ ἢ ἐν δυσὶν ἡμέραις πλήρη εὑρίσκουσι τὰ σμήνη οἱ μελιττουργοὶ μέλιτος. ἔτι δὲ τοῦ μετοπώρου ἄνθη μὲν γίνεται, μέλι δ' οὔ, ὅταν ἀφαιρεθῇ.'

Propterea mel ‚caeli sudor sive quaedam siderum saliva sive purgantis se aëris sucus' a

Plinio nominatur, qui deinde haec conqueritur (N. H. XI, 12): ‚utinam ... esset et purus ac liquidus et suae naturae, qualis defluit primo: nunc vero e tanta cadens altitudine, multumque dum venit, sordescens et obvio terrae habitu infectus; praeterea e fronde ac pabulis potus et in uterculos congestus apum (ore enim vomunt), ad haec suco florum corruptus et alveis maceratus, totiesque mutatus, magnam tamen caelestis naturae voluptatem affert.' —

Mira haec quidem opinio veterum nobis videtur esse, sed minus obsoleta si in egręgio illo libro Wolfgangi Menzeli, quem ‚vorchristliche Unsterblichkeitslehre' nominavit, legimus (tom. II, cap. 13. Lips. 1870), mel hodieque in quibusdam Germaniae regionibus ‚Himmelsschweiſs' vocari.

Quibus in rebus Theophrastus, quamquam discipulus Aristotelis, suo iudicio magis quam Plinius usus est, triplicem mellis generationem ita enumerans (p. 475): ‚Ὅτι αἱ τοῦ μέλιτος γενέσεις τριτταί· ἡ μὲν ἀπὸ τῶν ἀνθῶν καὶ ἐν οἷς ἄλλοις ἐστὶν

ἡ γλυκότης, ἄλλη δὲ ἐκ τοῦ ἀέρος, ὅταν ἀναχυθὲν ὑγρὸν ἀπὸ τοῦ ἡλίου συνεψηθὲν πέσῃ· γίνεται δὲ τοῦτο μάλιστα ὑπὸ πυραμητόν. ἄλλη δὲ ἐν τοῖς καλάμοις'. —

Ac Cornelius Celsus docuit secundum Columellam (IX, 14, 20): ,ex floribus ceras fieri, ex matutino rore mella.' – Quem ad locum haec Plini addere volumus verba (N. H. XI, 5): ....., (faciunt apes)... deinde subolem, postea mella, ceram ex floribus, melliginem e lacrimis arborum, quae glutinum pariunt, salices ulmi arundinis suco, gummi, resina....' Ubi Plinius non caeli sed ipsarum arborum sudorem designat.

Plerumque autem mel cum suco illo caelesti comparatum videmus, quod mel aërium saepe in tiliae, maxime vero in quercus frondibus inveniri existimatum est (v. Bochart. Hieroz. P. II, lib. 4 cap. 12). Theophrastus enim familiariter apes ad quercum inclinare his verbis explicat (l. l.):

,Πίπτει δὲ τὸ ἐκ τοῦ ἀέρος μέλι καὶ ἐπὶ τὴν γῆν καὶ ἐπὶ τὰ προστυχόντα τῶν φυτῶν. εὑρίσκεται δὲ μάλιστα ἐπὶ τοῖς φύλλοις τῆς δρυὸς καὶ ἐπὶ τῆς φιλύ-

ρας· διότι πυκνότητα ἔχει ταῦτα καὶ ἔνικμά ἐστι· δεῖ δὲ μήτε τελείως εἶναι ξηρὰ, ἵνα μὴ εἰς αὐτὸ ἕλκῃ· μήτε μανὰ, ἵνα μὴ διΐῃ. Ταῦτα δὲ καὶ ἔνικμα καὶ πυκνότητα ἔχει. Τὸ δὲ τῆς φιλύρας καὶ γλυκύτητα, ἔχει δέ πως ἡ μέλισσα οἰκείωσίν τινα πρὸς τὴν δρῦν.'

Quam ad rem liceat nobis commemorare, quercum et Rheae (v. Apollod. Fragm. p. 389 ed. Heyne) sacram fuisse et Iovi (v. Plutarch. vit. Coriolan. c. 3), cui ipsi quoque apis, ut infra videbimus, sacra fuit. —

De pluvia autem mellis ex arboribus fluentis interpretationem quandam veri similem apud Strabonem invenimus, qui tradit (Prolegom. § 14, lib. XI, cap. 1 ed. Dübner. Paris. 1863):

,Ἐν μέν γε τῇ Ὑρκανίᾳ φασὶ... ἐν... τοῖς δένδρεσι σμηνουργεῖσθαι καὶ τῶν φύλλων ἀποῤῥεῖν μέλι....'

Id quod etiam aliis in terris evenisse fertur (v. eadem d. r. Curtium VI, 4, 22). Aelianus vero tradit (A. N. XV, 7):

,Ὕεται Ἰνδῶν γῆ διὰ τοῦ ἦρος μέλιτι ὑγρῷ.'

Atque in Athenaeo de melle aërio haec leguntur (Deipnos. XI, 500 d):

,Ἀμύντας ἐν τῷ πρώτῳ τῶν τῆς Ἀσίας Σταθμῶν περὶ τοῦ ἀερομέλιτος καλουμένου διαλεγόμενος γράφει οὕτως· ,σὺν τοῖς φύλλοις δρέποντες συντιθέασιν εἰς παλάθης Συριακῆς τρόπον πλάττοντες, οἱ δὲ σφαίρας ποιοῦντες'.'

Aelianus autem sua fortasse hoc ex loco Senecae hausit (Ep. 84): ,Aiunt inveniri apud Indos mel in arundinum foliis, quod aut ros illius caeli aut ipsius arundinis humor dulcis et pinguior gignat'. — Quamobrem secundum eundem auctorem (Ep. 85) sunt ,quibus placet non faciendi mellis scientiam apibus esse, sed colligendi'. — Et Petronius (56) de apibus ait: ,mel vomunt: etiamsi dicuntur illud a Iove afferre'. Quae sententia — liceat nobis paululum digredi — apud populos ad septentriones spectantes magis poëtica fuit. Nam in libro Thomassonii ,Finnische Mythologie' inscripto (german. a Petersen. p. 56) ab ape petitur, ut super lunam stellasque usque ad axem in medium caeli locum properet ac mel de cella penaria Dii promat (v. W. Menzel., vorchristl. Unsterbl.

I, 44, ubi omnino variae apium fabulae inspiciantur).

Mel aërium vero Graecorum Romanorumque ita cum manna Iudaeorum comparatum videmus apud Suidam (s. v. ἀκρίς):

‚.... Ἤσθιε δὲ ἀκρίδας ὁ Πρόδρομος καὶ μέλι ἄγριον (v. in lit. sanct. Matth. III, 4; Marc. I, 6), ὅπερ ἀπὸ τῶν δένδρων ἐπισυναγόμενον μάννα τοῖς πολλοῖς προσαγορεύεται.'

Atque etiam in Hadriani Iunii Medici animadversorum libro tertio (cap. 9. Basil. MDLVI) haec legimus:

‚Locum accepi fuisse in regno Neapolitano, praestantissimi mellis aërii (quod ἄγριον μέλι Suidas, ἀέριον Galenus, vulgus hominum Manna nominat a voce Hebraea ‚Man' quae generice donum significat) proventu nobilem, quem Neapolitani reges perpetuo muro claudendum curaverunt, incertam ob causam sive uberior proventus atque inde optimus reditus, sive purior eius collectio eos huc stimulavit: quacunque tandem de causa denegato illius contactu coe-

leste illud καὶ διοπετὲς donum in universum cadere desiit: mox cum iussu regum interrupta fuisset muri series, denuo labi affluenter, a pube rustica colligi passim coepit. Repetitur iterum magno studio cingendi loci propositum, sed temerarium: si quidem circumquaque praeclusa muri lorica stetit melleus imber neque manavit amplius, donec dissipata disiectaque maceriae illius crate libero ingressu potitus rusticus coetus avidissime defluvium illud mannae colligere permissu regum potuit'.

Quae omnia hoc ex loco litterarum sanctarum pendere videntur (Lib. Exodi XVI, 14, 31):

‚Cum ... operuisset superficiem terrae, apparuit in solitudine minutum et quasi pilo tusum, in similitudinem pruinae super terram ....'

‚Apellavitque domus Israël nomen eius Man: quod erat quasi semen coriandri album, gustusque eius quasi simile cum melle.'

Mel vero apud Hebraeos tantum valebat, ut loci, quibus hac de re agitur, paucis commemorandi sint.

In Ecclesiastico igitur haec legimus (XXXIX, 31):

‚Initium necessariae rei vitae hominum aqua, ignis et ferrum, sal, lac et panis similagineus, et mel, et botrus uvae, et oleum et vestimentum'.

Atque in Prophetia Isaiae (VII, 15, 22) ‚butyrum et mel' inopia imminente cibum simplicem principalemque fore praedicitur. Itaque, cum Israël in desertis fame conficeretur, ‚Sobi ... et Machir et Berzellai obtulerunt ei mel et butyrum', ut libro II Regum, quem nos librum II Samuelis appellamus (c. XVII, 27), traditur. — Israël quoque, postquam Saulus Philistaeam subegit, mel fluere vidit. Nam in libro I Regum, quem nos librum I Samuelis nominamus, haec feruntur (cap. XIV, 25, 26):

‚Omne ... terrae vulgus venit in saltum, in quo erat mel super faciem agri.'

‚Ingressus est itaque populus saltum et apparuit fluens mel.' —

Mel vero cum lacte etiam in terra fluxit, quam deus in libro Exodi (III, 8) Iudaeis promittit, ubi ait:

,... sciens dolorem eius (mei populi) descendi, ut liberum eum de manibus Aegyptiorum educam de terra illa in terram bonam et spatiosam, in terram, quae fluit lacte et melle, ad loca Chananaei et Hethaei et Amorrhaei et Pherezaei et Hevaei et Iebusaei' (qua de re v. et lib. Exodi III, 8; XIII, 5; XXXIII, 3. Levitic. XX, 24. Numer. XIII, 28. Deuteron. VI, 3. Iosue V, 6. Prophet. Ierem. XI, 5. Ezechiel. XX, 6. Ecclesiastic. XLVI, 10). —

Apud Iudaeos igitur terra optata fuit regio, ubi mel e caelo vel ex arboribus vel e terra manaturum esse expectaverunt. Apud Graecos vero Romanosque haec summa munificentia divina aetate aurea diu praeterita, cum Saturnus mundum regnabat, locum habuisse fertur.

,Redeunt Saturnia regna': Vergilius (Eccl. IV, 6) exclamat atque illius temporis summas delicias redituras esse ita praenuntiat (v. 30): ....,durae quercus sudabunt roscida mella'.

Et inter incommoda a Iove postea mundo imposita idem poëta hoc enumerat (Georg. I, 131):

,Mella . . . decussit foliis . . . .' —

Mella autem, quae nunc ab apibus confici et ab hominibus magno cum labore excipi debent olim sponte afluxerunt.

Quod tempus praeteritum merito poëtae celebrabant, ut Horatius his versibus (Od. II, 19, 9):

,Fas pervicacis est mihi thyiadas
Vinique fontem, lactis et uberis
Cantare rivos atque truncis
Lapsa cavis iterare mella.'

Atque in Epod. XVI idem exoptat (v. 41):

,arva, beata
petamus arva, divites et insulas, . . . .
. . . ubi . . . .
Mella cava manant ex ilice' (v. 47). —

Quod miraculum aetatis aureae Ovidius similiter ita describit (Amor. III, 8, 40): ,. . . in quercu mella reperta cava'.

Qui poëta in libro Metamorphoseon primo (v. 111) eodem de tempore haec commemorat:

,Flumina iam lactis, iam flumina nectaris ibant
Flavaque de viridi stillabant ilice mella.'

Cuius regni Saturni finem Tibullus ita luget (El. I, 3, vs. 35, 43):

,Quam bene Saturno vivebant rege ....
ipsae mella dabant quercus ....'

Et carminis illius auctor, quod Aetna inscriptum est, interrogat (v. 9):

,Aurea securi quis nescit saecula regis? —
Cum ....
(vs. 13) Ipse suo flueret Bacchus pede, mellaque lentis
Penderent foliis et pingui Pallas oliva...'

Atque etiam apud Claudianum illo de tempore legimus (d. laud. Stilich. I, 85):

,... ferunt mellisque lacus et flumina lactis
Erupisse solo...' —

Sed mel plerumque sudor caeli esse putabatur, quamobrem Vergilius ait (Georg. IV, 1):

,Protinus aërii mellis caelestia dona
... Exsequar....'

Quia autem dulcis ille sucus donum caeleste erat, veteres existimabant, cibum deorum mel

fuisse. Itaque, quid melli cum nectare ambrosiaque commune fuerit, explicare volumus, priusquam ad liberos et divinos et humanos melle nutritos transeamus. —

Quamquam nectar pro potu et ambrosia pro cibo haberi solebant, tamen nonnunquam contrariam rationem invenimus, ut apud Athenaeum, ubi legitur (Deipnos. II p. 38. 39):

‚Καλῶς οὖν Ἀρίστων ὁ Κεῖός φησιν, ἥδιστον ποτὸν εἶναι τὸν ἅμα μὲν γλυκύτητος, ἅμα δ' εὐωδίας κοινωνοῦντα. διὸ καὶ τὸ καλούμενον νέκταρ κατασκευάζειν τινὰς περὶ τὸν Λυδίας Ὄλυμπον οἶνον καὶ κηρία συγκρίναντας εἰς ταὐτὰ καὶ τὰ τῶν ἀνθῶν εὐώδη. οἶδα δ' ὅτι Ἀναξανδρίδης τὸ νέκταρ οὐ ποτὸν ἀλλὰ τροφὴν εἶναι λέγει θεῶν· ‚τὸ νέκταρ ἐσθίω πάνυ μάττων διαπίνω τ' ἀμβροσίαν καί τῷ Διὶ διακονῶ καὶ σεμνὸς εἰμ' ἑκάστοτε Ἥρᾳ λαλῶν καὶ Κύπριδι παρακαθήμενος.' Καὶ Ἀλκμὰν δέ φησι· ‚τὸ νέκταρ ἔδμεναι' αὐτούς. Καὶ Σαπφὼ δέ φησιν· ‚Ἀμβροσίας μὲν κρατὴρ ἐκέκρατο, Ἑρμᾶς δ' ἕλεν ὄλπιν θεοῖς οἰνοχοῆσαι'. — Ὁ δὲ Ὅμηρος θεῶν πόμα τὸ νέκταρ οἶδεν. Ἴβυκος δέ φησι τὴν ἀμβροσίαν τοῦ μέλιτος κατ' ἐπίτασιν

ἐννεαπλασίαν ἔχειν γλυκύτητα, τὸ μέλι λέγων ἔνατον εἶναι μέρος τῆς ἀμβροσίας κατὰ τὴν ἡδονήν'. —

Multo post Ibycum vero ,Legenda aurea' (p. 250 ed. Graesse) mel eodem loco quo ambrosiam habitum esse ita docet:

,ambrosia, esca angelorum; ambrosium, caeleste mellis favum'. (v. et. infra vit. Ambros. laudat.) —

Nonnulli igitur ambrosiam liquidam esse rati cum melle comparaverunt. Quam ad rem etiam hic locus Pindari (frgm. ap. Athen. Deipnos II, p. 41, e):

,Μελιγαθὲς ἀμβρόσιον ὕδωρ — Τιλφώσσας ἀπὸ καλλικρήνου...'

et haec verba pertinent, quae Callimachi interpres de Amalthea scripsit (ad hymn. in Iov. v. 49):

,λέγεται δὲ ἀπὸ μὲν τοῦ ἑνὸς κέρατος ἀμβροσίαν ῥεῖν, ἀπὸ δὲ τοῦ ἄλλου νέκταρ.' — Atque ambrosiam liquidum unguentum fuisse non solum ex Homero (v. Iliad. XIII, 170... XVI, 670, 680...); sed etiam ex Vergilio (Georg. IV, 415) constat,

ubi Cyrene liquidum ambrosiae diffudit odorem. — Quo totum nati (Aristaei) corpus perduxit...', ut Proteo fortiter repugnaret. —

Mel vero ipsum utrum potus sit an cibus, quia incertum est, aptissime et cum ambrosia et cum nectare comparari potuit. Quamobrem hymnus in Mercurium eundem sucum ‚θεῶν ἡδεῖαν ἐδωδήν' vocat. Ibi enim (v. 558—563) Thriae nymphae, sorores tres, si mel recens ederunt, veritatem dicunt; sin autem abstinuerunt ‚deorum suavi cibo', statim mentiri conantur. —

Atque in Batrachomyomachia placentum mellitum, sicut nectar ambrosiaque, deorum cibus nominatur. Nam (v. 39) mus ait:

‚χρηστὸν μελίτωμα, τὸ καὶ μάκαρες ποθέουσιν.'

Ubi quidem ‚μάκαρες' ‚dii' sunt, ut persaepe; neque vero ‚beati (divites)', ut in editione Parisiaca (Didot. 1837) transfertur.

Itaque Euripides (Bacch. 144) mel ‚μελισσᾶν νέκταρ' nominat, quod a Vergilio simpliciter ‚nectar' vocatur. Nam in Georgicis (VI, 163) et in Aeneide (1, 433) haec de apibus legimus:

,distendunt nectare cellas'. —

Qua ratione et Antiphilus poëta ille Byzantius (Anth. IX, 29 p. 404) mel ,νέκταρ ἀνθέριον' nominat: et Martialis scribit (XIII, 104):

,Hoc tibi Thesei populatrix mittit Hymetti
Palladis a silvis nobile nectar apis.'
(v. ibid. IV, 32.)

Sed hac de re longius dissereremus, si omnes locos, ubi mel cum nectare comparatur, enumeraremus. Certe quidem e locis laudatis iam intelligi potest, Porphyrium iure meritoque haec scripsisse (d. A. N. 16):

,Τινὲς ἠξίουν τὸ νέκταρ καὶ τὴν ἀμβροσίαν, ἣν κατὰ ῥινῶν στάζει ὁ ποιητὴς (v. Hom. Il. XIX, 38, quo de loco infra planius disserendum erit) εἰς τὸ μὴ σαπῆναι τὰς τεθνηκότας, τὸ μέλι ἐκδέχεσθαι· θεῶν τροφῆς ὄντος τοῦ μέλιτος· διὸ καὶ φησί που (Odyss. V, 93) νέκταρ ἐρυθρόν· τοιοῦτον γὰρ εἶναι χροιᾷ τὸ μέλι.' —

Iuppiter ipse, postea ,pater omnipotens Aether' (v. Verg. Georg. II, 325; Aen. XII, 140 secund. Aeschyli fragm. 345), tunc infans

,Dictaeo ... sub antro' (v. Verg. Georg. IV, 152) melle, nectare illo ex aethere nato, ab apibus pastus est. Secundum vetustiorem autem fabulam nymphae Adrastea et Amalthea (v. Callimach. hymn. in Iov. v. 10, 46–54 et graec. interpr. ad v. 47), vel Adrastea et Ida (v. Apollod. I, 1, 6, ubi nymphae, ut apud Diodorum V, 70 p. 387, qui mel quoque addit, puerum lacte Amaltheae caprae educunt), vel Amalthea et Melissa (v. Lactant. instit. lib. I, 22), regis Cretensium Melissei filiae, puerum divinum lacte melleque aluerunt. Rex vero ille Melisseus, qui nomen aut a μελίσσαις duxit, aut — ut interpres graecus Pindari (ad Pyth. IV, 104) de Melissa ait — iis dedit, sacra deorum primus constituisse fertur. Quo cultu, qui multum mel requisivit, apis, casta eius opifex, symbolum illud divinum factum est, quod etiam hodie in simulacris et nummis Graecorum Romanorumque nitet. —

Cretam igitur, ubi Melisseus regnavit, incunabula Iovis fuisse plerique tradunt (v. Hesiod. Th. 466 sqq., ubi nutrimentum lactis et mellis

nondum commemoratur, et alias fabulas hac de re collectas apud Cerdam ad Verg. Georg. p. 469). Quam in insulam Rhea, ne Saturnus — ut ei erat mos — filiolum devoraret, Iovem deduxit fideique Curetum (v. Nitsch. Myth. Wörterb. s. n.) commisit, qui sonitu cymbalorum (v. Lucret. II, 633; Verg. Georg. IV, 151) et infantis vocem, ne Saturnus audiret, extinxerunt et apes nutrices, quarum de auditu infra disseremus, allexerunt.

Has apes, quae mella in os Iovis congesserunt, Didymus quasi humana specie induit. Nam de Melissa illa supra laudata Lactantius e Didymo haec hausit (instit. I, 22): ,Didymus in libris ἐξηγήσεως Πινδαρικῆς ait: Melissea Cretensium regem primum diis sacrificasse ac ritus novos sacrorumque pompas introduxisse. Huius duas fuisse filias, Amaltheam et Melissam, quae Iovem puerum caprino lacte ac melle nutrierunt, unde poëtica illa fabula originem sumat, advolasse apes atque os pueri melle complesse, Melissam vero a patre primam sacerdotem Matri Magnae constitutam, unde adhuc eiusdem Matris

antistites Melissae nuncupantur' (v. et Alexand. ab Alexand. gen. dier. II, 8).

Sacra vero Matris Magnae cum Cerere confundebantur (v. Nitsch. l. l. p. 496), cuius antistites ipsas quoque Μελίσσας nominari, Callimachus (hymn. in Apoll. 110) ita testificatur:

,Δηοῖ δ' οὐκ ἀπὸ παντὸς ὕδωρ φορέουσι Μέλισσαι,
Ἀλλ' ἥτις καθαρή τε καὶ ἀχράαντος ἀνέρπει
Πίδακος ἐξ ἱερῆς ὀλίγη λιβάς, ἄκρον ἄωτον.'

Quibus de sacerdotibus Porphyrius quoque haec tradit (d A. N. c. 18): ......., τὰς Δήμητρος ἱερείας, ὡς τῆς χθονίας θεᾶς μύστιδας, μελίσσας οἱ παλαιοὶ ἐκάλουν. αὐτήν τε τὴν Κόρην μελιτώδη.' Quae ultima verba ad versum 94 Id. XV Theocriti respiciunt, ubi Cora i. e. Proserpina, Iovis Cererisque filia, Μελιτῶδες vocatur. Quem ad locum interpres graecus Theocriti haec scribit:

,μελιτῶδες δὲ τὴν Περσεφόνην φησὶ κατ' ἀντίφρασιν ὡς καὶ Κόρην· διὰ τὸ τὰς ἱερείας καὶ τῆς Δημητρὸς Μελίσσας λέγεσθαι.'

Atque in Hesychio legimus: ,μέλισσαι· αἱ τῆς Δήμητρος μύστιδες.'

Sed etiam sacerdotibus Dianae, Cereris filiae, apud Aegyptios (qua de re v. Pausan. VIII, 37, 6 secund. Aeschyl. fragm. 424 Ahrens. Paris. Didot. 1842) cum apibus res erat. Aeschylus enim earum ita mentionem facit: ,Εὐφαμεῖτε μελισσονόμοι — δόμον 'Αρτέμιδος πέλας οἴγειν' (v. fragm. 361 et Aristoph. Ran. v. 1273 et Pape, Griech. Wörterb. s. ,μελισσονόμοι'.)

Atque iidem sacerdotes etiam 'Εσσῆνες (aut populorum aut apium ,reges', ut supra vidimus) nominabantur.

Id quod Pausanias ita tradit (lib. VIII, p. 776): ,Τοὺς τῇ 'Αρτέμιδι ἱστιάτορας τῇ 'Εφεσίᾳ γινομένους, καλουμένους δὲ ὑπὸ τῶν πολιτῶν 'Εσσῆνας.'

Quam ad rem haec verba Creuzeri (Symb. IV, 347) laudare volumus:

,Königs- und Priesterwürde waren aus uralter Zeit vereint in dem ἄρχων βασιλεύς und seiner Gattin und in dem rex sacrificulus in Rom'.... Spanhemius vero (ad Callimach. Iov. 66) Essaeos sive Essenes, sacerdotes Iudaeorum — qui, ut legimus, vitam puram gerebant et

apium culturae et medicinae se tradebant — et illos 'Εσσῆνας Dianae sacerdotes inter se fortasse cohaerere bene arguteque disserit. —

Sed iam ad Iovem ab apibus melle lacteque a capra altum redeuntes, quas gratias ille nutricibus egerit videamus. —

De Amalthea apud Lactantium (instit. I, 21) haec legimus:

‚Capella est Amalthea nympha, quae uberibus suis aluit infantem: de qua Germanicus Caesar in Arateo carmine sic ait:

‚Illa putatur
Nutrix esse Iovis, si vere Iuppiter infans
Ubera Creteae mulsit fidissima caprae,
Sidere quae claro gratum testatur alumnum.' –

De apibus vero a Iove maximo beneficio ornatis Vergilius ita scribit (Georg. IV, 149 sqq.):

‚Nunc age naturas apibus quas Iuppiter ipse
Addidit, expediam: pro qua mercede, canoros
Curetum sonitus crepitantiaque aera secutae
Dictaeo caeli regem pavere sub antro.' —

Quibus rebus poëta apium naturae laudem addit. —

Diodorus autem Iovem iis colorem aureum dedisse hoc modo narrat (V, 70 p. 387):

‚Τὸ δὲ πάντων παραδοξότατον καὶ μυθολογούμενον περὶ τῶν μελιττῶν οὐκ ἄξιον παραλιπεῖν. Τὸν γὰρ θεόν φασιν ἀθάνατον μνήμην τῆς πρὸς αὐτὰς οἰκειότητος διαφυλάξαι βουλόμενον ἀλλάξαι μὲν τὴν χρόαν αὐτῶν καὶ ποιῆσαι χαλκῷ χρυσοειδεῖ παραπλησίαν'.... (v. Creuzer. Symb. IV, 355). —

Atque Antoninus Liberalis Iovem, ut gratum se praeberet, antrum apibus sacrum in Creta tuitum esse ita tradit (Synag. Metamorph. cap. 19; v. et. Boeum d. avium ortu II):

'Εν Κρήτῃ λέγεται εἶναι ἱερὸν ἄντρον μελισσῶν ἐν ᾧ μυθολογοῦσι τεκεῖν 'Ρέαν τὸν Δία, καὶ ἔστιν ὅσιον οὐδένα παρελθεῖν οὔτε θεὸν οὔτε θνητόν. 'Εν δὲ χρόνῳ ἀφωρισμένῳ ὁρᾶται καθ' ἕκαστον ἔτος πλεῖστον ἐκλάμπον ἐκ τοῦ σπηλαίου πῦρ. Τοῦτο δὲ γενέσθαι μυθολογοῦσιν, ὅτ' ἂν ἐκζέῃ τὸ τοῦ Διὸς ἐκ τῆς γενέσεως αἷμα. Κατέχουσι δὲ τὸ ἄντρον ἱεραὶ μέλιτται, τροφοὶ τοῦ Διός...' Cretenses vero Laius et Ce-

leus et Cerberus et Aegolius hoc antrum, ut mel auferrent, inierunt et a Iove irato in volucres conversi sunt. —

Simili autem modo atque Iuppiter, Bacchus, eius Proserpinaeque filius, a Macride Aristaei filia melle altus est: primum in antro Euboico, deinde, postquam Iuno, cui Euboea sacra fuit, invida illam expulit, in Phaeacia. Quam rem Apollonius Rhodius, ubi nuptias Iasonis et Medeae in antro Macridis depingit, ita memorat (Argonaut. IV, 1130):

........, θαλαμήϊον ἔντυον εὐνὴν
ἄντρῳ ἐν ἠγαθέῳ, τόθε δή ποτε Μάκρις ἔναιεν, ....
(1134) κείνη δὴ .... Διὸς Νυσήϊον υἷα (Bacchum)
..... ᾧ ἐνὶ κόλπῳ
δέξατο καὶ μέλιτι ξηρὸν περὶ χεῖλος ἔδευσεν, ...'

(v. infra, ubi de sacris Nympharum disseremus, locum Oppiani, qui Aristaeum Bacchi Nymphārumque educatorem vocat).

Neque errabimus, si his e versibus Pindari (Pyth. IX, 107):

,Ταὶ (Ὧραι) δ' ἐπιγουνίδιον κατθηκάμεναι βρέφος αὐταῖς,
Νέκταρ ἐν χείλεσσι καὶ ἀμβροσίαν στάξοισι,
θήσονταί τε νιν ἀθάνατον.....'

colligimus, Horas Aristaeo infanti mel instillasse, quod — ut vidimus — persaepe aut nectar aut ambrosia nominabatur ac non solum immortalium, sed etiam immortalitatis potus erat. —

Meliteo vero nomen ipsum a melle, nutrimento pueri, erat. Qua de re Antoninus Liberalis haec narrat (XIII):

,Διὸς καὶ νύμφης Ὀθρηΐδος ἐγένετο παῖς Μελιτεύς· τοῦτον ἡ μήτηρ ἐξέθηκεν εἰς τὴν ὕλην κατὰ δέος Ἥρας, ὅτι αὐτῇ Ζεὺς ἐμίχθη. Ὁ δὲ παῖς Διὸς βουλῇ οὐκ ἠφανίσθη, ἀλλ' ηὔξετο τρεφόμενος ὑπὸ μελισσῶν. Ἐνέτυχε δὲ αὐτῷ ποιμαίνων πρόβατα Φάγρος ὁ Ἀπόλλωνος (Nitsch., l. l. s. nom. Melit., Phagrum ,filium Iovis' falso vocat) καὶ Ὀθρηΐδος νύμφης, ἥτις ἔτεκε Μελιτέα τὸν ἐν τῇ ὕλῃ παῖδα· θαυμάσας δὲ πρὸς τὸν ὄγκον τοῦ σώματος καὶ ἔτι πλέον πρὸς τὰς μελίσσας ἀνείλετο καὶ ἀπήνεγκεν εἰς τὰ οἰκία καὶ ἔτρεφεν ἐν πολλῇ σπουδῇ, θέμενος αὐτῷ Μελιτέα ὄνομα, διότι ὑπὸ

μελισσῶν ἐτράφη· ὑπῆλθεν αὐτὸν καὶ ὁ χρησμός, ἐν ᾧ ποτε θεὸς εἶπε σώζειν ὁμόγνιον ὄντα τὸν ὑπὸ τῶν μελισσῶν τρεφόμενον.'

Eundem Meliteum urbem Melitam in Phthia condidisse Antoninus ita addit:

,Ὁ δὲ παῖς ἐπεὶ τάχιστα ἠνδρώθη, ἀνὴρ ἐγένετο γενναῖος καὶ πλείστων ἦρξε περιοίκων καὶ πόλιν ἔκτισεν ἐν τῇ Φθίᾳ προςαγορεύσας Μελίτην.'

Quamobrem Müller („Alexandermünzen") nummos Alexandri, in quibus apis exstat, Melitae signatos esse, veri simillime coniecit. Sed eodem iure apem dignitatem regiam illis in nummis significare supra, ubi de symbolo apium regis scripsimus, coniicere nobis licuit. —

Itaque etiam Beroë, filia Adonidis et Veneris, quae illam Baccho collocavit, melle lacteque ab Astraea nutrita esse fertur. Nam in Nonno (Dionysiac. XLI, 216) haec leguntur:

,Ἀστραίη ....
Παρθενίῳ δὲ γάλακτι ῥοὰς βλύζουσα θεμίστων
Χείλεα παιδὸς ἔδευσε καὶ ἔβλυεν εἰς στόμα κούρης

Ἀτθίδος ἡδυτόκοιο περιθλίψασα μελίσσης
Δαιδαλέην ὠδῖνα πολυτρήτοιο λοχείης,
Κηρία φωνήεντα σοφῷ κεράσασα κυπέλλῳ.'

Sed alia ratione mel hoc loco potus immortalitatis fuit. Futurae enim eloquentiae prodigium esse mel putabatur. Id quod Nonnus (l. l. v. 250) ita refert:

,Τοίη ἔην Βερόη Χαρίτων θάλος, εἴποτε κούρη
Λαροτέρην σίμβλοιο μελίῤῥυτον ἤπυε φωνήν,
Ἡδυεπής, ἀκόρητος ἐφίστατο χείλεσι Πειθώ.'

Quod omen mellis faustum similiter invenimus in fabula Iami, Apollinis Euadnesque filii; quem dracones melle aluisse Pindarus hoc modo tradit (Olymp. VI, 73):

Ἦλθεν δ' ὑπὸ σπλάγχων ὑπ' ὠδῖνός τ' ἐρατᾶς
Ἴαμος
Ἐς φάος αὐτίκα· τὸν μὲν κνιζομένα — Λεῖπε χαμαί·
δύο δὲ γλαυκῶπες αὐτὸν
Δαιμόνων βουλαῖσιν ἐθρέψαντο δράκοντες ἀμεμφεῖ
Ἰῷ μελισσᾶν καδόμενοι. —

Iamus vero adulescens in eloquentia egregius

fuit ac vaticinationis peritissimus (v. Nitsch. l. l. s. n. et infra, ubi de sacris Apollinis scribemus).

Mel enim apud veteres propter suavitatem fluentem non solum — ut hodie — symbolum eloquentiae poëtarum sapientiumque fuit, sed etiam potus divinus, qui infantibus hoc suco apium altis facultatem illam instillavit.

Hesiodum puerum ita ab apibus melle pastum esse, paucis comprobatur in vita Lucani, quae infra afferemus.

De Platone vero eandem fabulam Cicero longius ita enarrat (de divin. I, 36): ‚Midae illi Phrygio, cum puer esset, dormienti formicae in os tritici grana congesserunt. Divitissimum fore praedictum est: quod evenit. At Platoni cum in cunis parvulo dormienti apes in labellis consedissent, responsum est: singulari illum suavitate orationis fore: ita futura elequentia provisa in infante est' (v. ibid. II, 31).

Comparatione eadem Platonis cum Mida facta Valerius Maximus haec, quae afferre nobis liceat, addit (lib. I cap. 6 extern. 3):

....,mihi.... illae apes non montem Hymettum thymi flore redolentem, sed Musarum Heliconis colles omni genere doctrinae virentes, dearum instinctu depastae, maximo ingenio dulcissima alimenta eloquentiae instillare videntur.'–

Musas ipsas autem mel, rorem eloquentiae, in os eius fundere, quem amant, Hesiodus his versibus tradit (Theog. vs. 81, 83, 84):

,'Ὄντινα τιμήσουσι Διὸς κοῦραι μεγάλοιο, ....
Τῷ μὲν ἐπὶ γλώσσῃ γλυκερὴν χείουσιν ἐέρσην
Τοῦ δ' ἔπε' ἐκ στόματος ῥεῖ μείλιχα·...'

Atque ibidem (v. 96):

....,'Ὁ δ' ὄλβιος, ὅντινα Μοῦσαι
Φιλεῦνται· γλυκερή οἱ ἀπὸ στόματος ῥέεν αὐδή.'

Ita Musas his locis similiter cum apibus coniunctas esse perlucet ac supra, ubi de coloniis deducendis diximus. Veteres enim apes musicas esse putasse inter omnes constat: quamquam Aristoteles scribit (v. p. 627 A 15 ed. Bekker):

Δοκοῦσι δὲ χαίρειν αἱ μέλιτται καὶ τῷ κρότῳ· διὸ καὶ κροτοῦντές φασιν ἀθροίζειν αὐτὰς εἰς τὸ σμῆνος ὀστράκοις τε καὶ ψήφοις. ἔστι μέντοι ἄδηλον ὅλως εἰ

ἀκούουσιν, καὶ πότερον δι' ἡδονὴν τοῦτο ποιοῦσιν, ἢ διὰ φόβον.' —

Et alibi (p. 980 B 24 ed. Bekker): ‚...τὰ ζῷα... ὅσα μὴ δύναται τῶν ψόφων ἀκούειν, οἷον μέλιττα'... — Nam Varro haec ait (R. R. III, 16, 7): ‚...apes... musarum esse dicuntur volucres, quod, et si quando displicatae sunt, cymbalis et plausibus numero reducunt in locum unum.' (v. et. Vergil. Georg. IV, 64, 150 sqq.; Ovid. Fast. III, 739; Columell. IX, § 10; 12, § 2; Lucan. bell. civ. IX, 283; Plin. N. H. XI, 22; Declamationum, quae Quintiliano ascribebantur, XIII, 3, 9; Claudian d. VI cons. Honor. 259; Didymum in Geop. libr. XV, 3, § 7, qui apes partim terrore partim gaudio permotas cymbala sequi putant. Omnes autem auditum apium testantur; sicut litterae sanctae in Proph. Isaiae VII, 18, atque hi loci: Varro R. R. III, 16, 12; Vergil. Georg. IV, 119; Colum. IX, 5, 6; Plin. N. H. XI, 21; Palladius lib. I, lit. 37, qui apes imaginem vocis odisse memorant). —

Atque Aelianus apibus ‚φιλῳδίαν καὶ φιλομουσίαν' attribuit et addit (A. H. V, 13) haec:

,Ὅταν γοῦν σκιρτήσωσιν ἢ πλανηθῶσιν, ἐνταῦθα οἱ σμηνουργοὶ κροτοῦσι κρότον τινὰ ἐμμελῆ τε καὶ συμμελῆ· αἱ δὲ ὡς ὑπὸ σειρῆνος ἕλκονται. καὶ μέντοι ὑποστρέφουσιν ἐς ἤθη καὶ οἰκεῖα αὖθις.' — —

Itaque non mirum nobis videtur, si legimus, apibus quandam divinitatem inesse (de earum facultate vaticinandi infra disseremus). Id quod Aristoteles ita ait (p. 761 A 4 ed. Bekker): ,οὐ γὰρ ἔχουσιν οὐδὲν θεῖον, ὥσπερ τὸ γένος τὸ τῶν μελιττῶν.' —

Et Vergilius republica apium summis laudibus elata refert (Georg. IV, 219):

,His quidam signis atque haec exempla secuti
Esse apibus partem divinae mentis et haustus
Aetherios dixere....' —

In declamationum vero Quintiliano ascriptarum decima tertia (c. 16) dicitur: ,... Quid credas aliud, quam divinae partem mentis his animis (i. e. apibus) inesse?' —

Ac Petronius (56) ait: ...,apes... ego divinas bestias puto'...

Plerique saltem rationem apibus attribuerunt. Varro enim de opere earum scribit (R. R. III, 16, 4): ‚hic ratio et ars'. Et Plinius eadem de re interrogat (N. H. XI, 4): ‚quos rationi (sc. tantae) medius fidius viros (comparemus)?' — Apium vero intelligentiam ad homines prope accedere earumque opus divinum esse, Didymus (Geop. XV, 31) ita affirmat:

‚Ἡ μέλιττα πάντων τῶν λοιπῶν ζώων ἐστι σοφωτάτη καὶ εὐμηχανωτάτη, καὶ σύνεγγυς ἀνθρώπῳ κατὰ τὸ συνετόν· καὶ τὸ κατασκευαζόμενον ὑπ' αὐτῆς θεῖόν ἐστιν, ὡς ἀληθῶς, καὶ χρησιμώτατον ἀνθρώποις.'

Ac Plutarchus (d. amor. prol. p. 494) narrat: ‚.... τὴν μέλιτταν ἡμεῖς σοφὴν καλοῦμεν καί νομίζομεν ξανθὸν μέλι μηδομέναν.' Similiter Lucianus (Halcyon. 7): ‚Μέλιτταν σοφὴν θείου μέλιτος ἐργάτιν (sc. ἡ φύσις ἀπέδειξε)' (v. sim. ap. Nonnum Dionysiac. lib. V, 232).

Quin Celsus, Epicureus ille secundi p. Chr. n. saeculi, ab Origine (contr. Cels. IX, 4) propter hanc causam acerbe vituperatus est, quod intelligentiam apium cum humana aequa-

vit. Certe quidem Origines, si Athenaei, qui eodem tempore floruit, verba (Deipnos. VIII, p. 352) ,οἱ ἄνθρωποι ἥσσονες μελισσῶν καὶ πλήρεις οἰήσεως, ὡς ἐκεῖναι μέλιτος" legisset, etiam magis iratus fuisset.

Apes igitur sapientes, Musarum volucres, vel Musae ipsae, pueris, ut philosophi vel poëtae fierent, mel eloquentiae artisque poëticae instillare putabantur. Quamobrem mellitas alas carminibus tribuebant poetae adlati ab Athenaeo, qui (Deipnos. XIV, 33, p. 633) haec commemorat:

,Οἱ ποιηταὶ διετέλουν προςαγορεύοντες οὕτως τὰς ᾠδάς· γλυκυτάτων πρύτανιν ὕμνων καὶ μέλεα μελιπτέρωτα Μουσᾶν.' — Quo modo μέλος et μέλι sive verbi explanationis sive annominationis causa saepe coniuncta invenimus.

Itaque Theocritus de merulis scribit (Epigr. IV, 12):

,Μέλπουσαι στόμασιν τὰν μελίγηρυν ὄπα.' Ibidemque (Id. VIII, 83) caprarius Daphnim suum ita alloquitur:

,Ἀδύ τι τὸ στόμα τοι, καὶ ἐφίμερος, ὦ Δάφνι, φωνά
Κρέσσον μελπομένω τεῦ ἀκουέμεν ἢ μέλι λείχειν.'

Id quod poëta (Id. XX, 26) magis etiam perspicuum his versibus reddit:

,Τὸ στόμα δ' ἧς πακτᾶς γλυκερώτερον· ἐκ στομάτος δὲ
Ἔῤῥεέ μοι φωνὰ γλυκερωτέρα ἢ μέλι κηρῶ
Ἀδὺ δέ μοι τὸ μέλισμα καὶ ἢν σύριγγι μελίσδω.'

Quae omnia in carmine quodam ,de laude Philomelae' inscripto (quod Wernsdorf — poët. lat. min. tom. VIII, p. 182, 289—292 ed. 1824 — Iulio Sperato auctori ignoto ascripsit) poeta ita imitatur: (v. 22)

,Murmure . . . tuo dulcia mella fluant . . .
(v. 24) . . . . suavi liquidum gutture pande melos.' –

Atque mel suave cum voce sermoneque suavi his locis quoque comparatur: in Pindar. frgm. 266; Isthm. II, 6; Nem. III, 7; in Theocr. Idyll. I, 107. 127. 146, III i. f.; in Mosch. Idyll. I, 9; in Orph. Argonaut. 421; in Orph. Lithic. prooem. 59; in carm. ipso 323; in Petron. frgm. 863; in Nonni Dionysiac. XXII, 11; in Claudian. d. Fl. Mallii

Theod. V cons. 251; in Himerii Sophist. orat. XIV, 27. XXIII, 10; in litteris sanctis: Psalm. XVIII, 10. 11; XIX, 10. 11; CXVIII, 103–104; CXIX, 103; ibid. in libr. Proverb. V, 2. 3; XVI, 3. 4; XXIV, 13. 14; ibid. in libr. Ecclesiastic. XXIV, 27; ibid. in Cantic. Canticor. IV, 11. — Simili modo etiam scripta bona lectori sicut mel esse dicuntur in Prophetia Ezechiël. III, 3, et in Apocalyps. Ioann. X, 9. 10, et in carmine Licenti ad Augustinum (v. 145, vid. Wernsd. l. l. III, p. 440) his verbis:

‚Scripta salutiferi sermonis et illa priorum
Aequiparanda favis, reputans quae pectore in alto
Conceptum in lucem vomuisti nectareum mel.'

Quin etiam glaucum mellis colorem ‚opulentiae et magnanimitatis et sapientiae' symbolum in medio aevo fuisse, e Sicillo (d. colorib. tractat. 2, § 8) colligimus. —

Quia vero mel ipsum apud veteres artis poëticae et eloquentiae et sapientiae symbolum fuit, poëtis se ipsos cum apibus et poëmata cum

melle comparare placuit. Quae comparatio usitatissima fuit. Sed etiam apis in poëtarum ore sedere aut super caput volitare putata est. In Christodori descriptione Homeri statuae haec feruntur (Anthologia Palatina II, 342):

Πιερικὴ δὲ μέλισσα περὶ στόμα θεῖον ἀλᾶτο
Κηρίον ὠδίνουσα μελισταγές.' —

Quo in poemate Sappho ipsa quoque his verbis (v. 69) apis vocatur:

,Πιερικὴ δὲ μέλισσα λιγύθροος ἕζετο Σαπφὼ
Λεσβιάς, ἡγεμονοῦσα· μέλος δ' εὔυμνον ὑφαίνειν
σιγαλέαις δοκεέσκεν ἀναψαμένη φρένα Μούσαις.'

Sicut (ibidem v. 108) de Erinna legimus:

,Παρθενικὴ δ' Ἤριννα λιγύθροος ἕζετο κούρη,
οὐ μίτον ἀμφαφόωσα πολύπλοκον, ἀλλ' ἐνὶ σιγῇ
Πιερικῆς ῥαθάμιγγας ἀποσταλάουσα μελίσσης.'

Quam poetriam mortuam Leonidas (seu Meleager) ita celebrat (Anthol. Palat. VII, 13):

,Παρθενικὰν νεάοιδον ἐν ὑμνοπόλοισι μέλισσαν
Ἤρινναν, Μουσῶν ἄνθεα δρεπτομέναν·
Ἅιδας εἰς ὑμέναιον ἀνάρπασεν....' —

Atque Asclepiades de eiusdem versibus et de ea ipsa mortua ait (ibid. VII, 12):

...,λοχευομένην σε μελισσοτόκων ἔαρ ὕμνων
ἤλασεν εἰς Ἀχέροντα... Μοῖρα...' —

Ac poëta quidam incertus eiusdem de versibus scribit (ibid. IX, 190):

,Λέσβιον Ἠρίννης τόδε κηρίον· εἰ δέ τε μικρόν,
ἀλλ' ὅλον ἐν Μουσῶν κιρνάμενον μέλιτι.' —

Similiter autem atque Erinna Phrynichus hoc loco Aristophanis (Aves 750): ,Ἔνθεν ὥσπερ ἡ μέλιττα — Φρύνιχος ἀμβροσίων — Μελέων ἀπεβόσκετο καρπὸν ἀεὶ — Φέρων γλυκεῖαν ᾠδήν'... cum ape comparatur. —

Philostratus vero de Sophocle, qui a Simmia (Anthol. Pal. VII, 22) ὁ μελιχρός vocatur, vulgo autem (v. Suidam s. n.) ,προςαγορεύθη... Μέλιττα διὰ τὸ γλυκύ', hanc imaginem symbolicam depingit (Imag. XIII Sophocl.):

,Ὁρᾷς.... καὶ τὰς μελίττας ὡς ὑπερπέτονταί σοι καὶ βομβοῦσιν ἡδύ τι καὶ θεῖον, ἐπιλείβουσαι σταγόνας ἀποῤῥήτους τῆς οἰκείας δρόσου· τουτὶ γὰρ καὶ

τῆς σῆς ποιήσεως διαφύσεσθαι παντὸς μᾶλλον, ἤ πού τις καὶ ἀναφθέγξεται σμικρὸν ὕστερον ἐπί σοι, Μουσᾶν εὐκόλων ἀνθρήνιον (alii: ἀνθήλιον) λέγων καὶ δεδοικέναι τῷ παρεγγυήσει, μή πῃ λάθῃ τις ἐκπτᾶσα τοῦ σοῦ στόματος μέλιττα καὶ τὸ κέντρον ἀφυλάκτως ἐγχρίσασα.' —

Quae verba Philostrati explanationem Winckelmanni gemmae cuidam adhibitam in memoriam nobis redigunt, quam hoc loco inserere volumus. Ille enim haec refert (Denkmale der Kunst des Alterthums. Thl. IV, N° 191):

‚Zu den Denkmalen, welche Gegenstände, die zu der Komoedie der Alten gehören, abbilden, rechne ich noch den Kopf unter Numero 191, der eine Maske zu sein scheint und mit ganz vorzüglicher Kunst in eine Gemme geschnitten ist, die sich in dem Kabinet des Herrn Thomas Jenkins zu Rom befindet. Der Kopf ist mit Epheu umkränzt und an der Öffnung des Mundes erblickt man eine Biene, welche hineinfliegen will'....

Ac porro ibidem legimus: ....‚Die Biene

könnte übrigens als Sinnbild der Beredsamkeit desselben betrachtet werden'....

Tum locus supra laudatus Athenaei (μέλεα μελιπτέρωτα Μουσᾶν) et de Pindaro loci Pausaniae Aelianique infra afferendi sequuntur, quibus auctor haec addit: ....,Daher es leicht möglich wäre, daſs der Verfertiger unseres geschnittenen Steines dem Aristophanes durch die Biene, die sich seiner Lippe nähert, dieselbe Ehre habe beilegen wollen: so wie ein ungenannter Dichter sie dem Menander, einem berühmten Komiker nach dem Aristophanes, erwies.'

Qui de Menandro versus a Winckelmanno commemorati in Anthologia Palatina (IX, 187) ita leguntur:

,Αὐταί σοι στομάτεσσιν ἀνηρείψαντο μέλισσαι
Ποικίλα Μουσάων ἄνθεα δρεψάμεναι.
Αὐταὶ καὶ Χάριτές σοι δωρήσαντο, Μένανδρε,
Στωμύλον εὐτυχίην δράμασιν ἐνθέμεναι.
Ζώεις εἰς αἰῶνα. τὸ δὲ κλέος ἐστὶν 'Αθήναις
'Εκ σέθεν οὐρανίων ἁπτόμενον νεφέων'

(v. et. Winckelm. Vers. einer Allegorie § 102). —

Et Dioscorides ad terram, cui Machaontis poëtae ossa accipienda erant (Anthol. Palat. VII, 708) haec dicit:

,οὐ γὰρ ἔχεις κηφῆνα παλίμπλυτον, ἀλλά τι τέχνης
ἄξιον ἀρχαίης λείψανον (i. e. apem sedulam)'...

Sic etiam de eloquentia Xenophontis, qui propterea (ut Suidas tradit s. n.) Ἀττικὴ μέλιττα ἐπωνομάζετο, Cicero ait (v. Orator. c. 19 [v. ibid. c. 9]):

,Xenophontis voce Musas quasi locutas ferunt.'

Id quod Quintilianus (instit. X, 1, 33. 82) repetit, Himerius Sophista autem hoc modo florido longius illustrat (orat. VIII, 6):

,Ξενοφῶντα κατέχει λόγος, τὸν ἥδιστον, τὸν μελισσῶν σμήνη παραδραμόντα τῷ λόγῳ καὶ τὸ μέλι βρύον τῇ διηγήσει μιμούμενον, μὴ φίλον ἔχειν εἰς τάξιν Ἀλκιβιάδην.' —

Ac mortem Bionis Moschus ita deplorat (v. 33):

,Μάλων οὐκ ἔρρευσε καλὸν γλάγος, οὐ μέλι σίμβλων·
Κάτθανε δ' ἐν κηρῷ λυπεύμενον· οὐκέτι γὰρ δεῖ,
Τῶ μέλιτος τῶ σῶ τεθνακότος αὐτὸ τρυγᾶσθαι.'

Et Lucretius de opera sua carminibus data haec ait (III, 11):

,Floriferis ut apes in saltibus omnia libant,
Omnia nos itidem depascimur aurea dicta,
Aurea, perpetua semper dignissima vita.'

Itaque Horatius se ipsum cum ape his verbis comparat (Od. IV, 2, 27): ....,ego, apis Matinae..... More modoque,

Grata carpentis thyma per laborem
Plurimum, circa nemus uvidique
Tiburis ripas operosa parvus
Carmina fingo.' —

Quae carmina idem alibi (Epist. I, 19, 44) ,poëtica mella' nominat. Quas comparationes Martialis ad Theophilam, Cani poëtae uxorem, ita confert (VII, 69):

,Haec est illa tibi promissa Theophila, Cani,
Cuius Cecropio pectora rore madent.'

Denique Claudianus poëtas ,pias apes' his versibus vocat (laus seren. reg. uxor. Stilich. v. 4—10): ...(,si floribus ornes....

Reginae... comam..., quos)

,Fons Aganippea Permessius educat unda:
Unde piae pascuntur apes et prata legentes
Transmittunt saeclis Heliconia mella futuris.'

Haec ,mella poëtica' apes ipsae — ut vidimus — infantibus, qui poëtae vel oratores vel philosophi sapientes fierent, instillare putatae sunt. Quorum ex numero Platonis postremo mentionem faciamus.

Hanc vero fabulam, quae apes Platonis nutrices fuisse narrat, etiam apud Plinium (N. H. XI, 18) et Aelianum (var. hist. X, 21; XII, 45) et Olympiodorum invenimus, qui (in vit. Platon. p. 583) ait:

....,μέλιτται προςελθοῦσαι πεπληρώκασιν αὐτοῦ τὸ στόμα κηρίων μέλιτος, ἵνα ἀληθὲς περὶ αὐτοῦ γένηται·

,Τοῦ καὶ ἀπὸ γλώττης μέλιτος γλυκίων ῥέεν αὐδή.'
Quem versum Homeri (v. Iliad. I, 249, ubi Nestor ,ἡδυεπής' celebratur) Cicero ita transtulit (de senectute X):

,ex eius lingua melle dulcior fluebat oratio.'
(v. et. cum Nestoris oratione mellita eloquen-

tiam L. Calpurni Pisonis comparatam apud auctor. carmin. ad Pison. v. 64 et Antonini, avi materni Antonini Pii apud Plin. in epist. IV, 3 et C. Laeli apud Sil. Ital. XV, 459 et Urbici grammatici apud Auson. Profess. XXI, 22 et M. Tulli Ciceronis [cuius eloquentiam Symmachus I cap. 31 ,mel Tullianum' appellat] apud Auson. Epist. XVI, 14 [v. ibid. Gratiar. action. ubi de Nestore scribit Auson.] et Iuliani Augusti apud Himer. Sophist. orat. VII, 16 atque et. Winckelm. Vers. einer Alleg. § 102). —

Sicut Platoni sapientiam et eloquentiam, ita Pindaro apes artem poeticam portendisse dicebantur. Nam in Aeliano (var. hist. XII, 45) haec legimus:

....,Πινδάρῳ τῆς πατρῴας οἰκίας ἐκτεθέντι μέλιτται τροφοὶ ἐγένοντο, ὑπὲρ τοῦ γάλακτος παρατιθεῖσαι μέλι.' —

Et Pausanias, eadem fabula relata, addit (IX, p. 375):

,Ἀρχὴ μὲν Πινδάρῳ ποιεῖν ᾄσματα ἐγένετο τοιαύτη.' (v. et. Dion. Chrysostom. Orat. 64. i. f. p. 598 D et Philostrat. Imag. II, 12, p. 830). —

Itaque Phocas grammaticus de Vergilio haec commemorat (v. 25 vit. Vergil. ap. Reiffersch. Sueton. p. 68—72):

,Praeterea, si vera fides, sed vera probatur,
Lata cohors apium subito per rura iacentis
Labra favis texit dulces fusura loquelas,
Hoc quondam in sacro tantum mirata Platone
Iudicium linguae memorat famosa vetustas.'

Quam fabulam Phocas aut ipse finxit aut ex auctore quodam a Donato neglecto hausit.

Lucanus quoque ab apibus melle altus esse dictus est, si quidem auctori, qui vitam illius poëtae scripsit, credere possumus. Nam hic refert (v. Reifferscheidt. Sueton. p. 76—79):

,Octavum enim mensem agens Romam translatus est. Ac ne dispar eventus in eo narraretur eius qui in Hesiodo refertur, cum opinio tunc non dissimilis maneret, cunas infantis, quibus ferebatur, apes circumvolarunt, osque insidere complures, aut dulcem iam tum spiritum eius inhaurientes aut fecundum et qualem nunc existimamus futurum significantes....' —

Haec significatio symbolica apium mellisque usque ad medium aevum vigebat. Nam in ‚legenda aurea' (ed. Th. Graesse, A° 1850, p. 250 v. supr. ubi de ambrosia esca angelorum scrips.) de sancto Ambrosio haec feruntur:

‚Ambrosius .... cum in cunabulis .... dormiret, examen apum subito veniens faciem eius et os ita complevit, ut quasi in alveolum suum intrarent pariter et exirent. Quae postea evolantes in tantam aëris altitudinem sublevatae sunt, ut humanis oculis minime viderentur. Quo peracto territus pater ait: si vixerit infantulus iste aliquid magni erit.' —

Quod miraculum etiam Baptista Mantuanus (Spagnoli), qui circa annum MD p. Chr. n. floruit, his versibus celebrat (ed. Antv. 1576. tom. II p. 285[b] de sacris diebus lib. IV April. v. 52 sqq.):

‚Cum puer in cunis olim dormiret apertis,
Forte labris examen apum super illius ora
Sidit et ingrediens buccas tenerumque palatum
Invenisse favis tectum se credidit: at mox

In sublime volans altos discessit in Austros.
Hoc pater augurio laetus: si vixeris, inquit,
Chare puer, tua te mittet facundia ad astra.' —

(v. et. Alt: „Heiligenbilder". Berl. 1845. p. 141. 203. 204: Bernh. v. Clairvaux, Chrysostom., Ambros.) –

Ibidem mel sanguine deorum mixtum et ,Odraeris dreckr' appellatum in fabulis populorum ad septentriones spectantium potus fuit, qui ingenium immortalitatemque afflare putatus est. Grimmius enim docet (Deutsche Mythologie III[te] Aufl. p. 296):

,Es wird den Göttern oft geradezu irdische Speise beigelegt. Sollte aber nicht der kostbare, aus dem Blute des göttlichen Quâsirs und Honig gemischte Odraeris dreckr zu amrita und ambrosia gehalten werden dürfen?' .... Ac porro: ...,Odraeris dreckr verleiht Dichtergabe und schon dadurch Unsterblichkeit'... (v. W. Menzel. Mythol. Forsch. p. 210). Denique ibidem (p. 858) legimus:

,Odraerir enthielt also den süſsen Trank göttlicher Dichtkunst, der Unsterblichkeit ver-

lieh; und aus dem Bestreben der Götter, namentlich Odins, sich ihn wieder zu verschaffen, nachdem er in die Hände der Zwerge und Riesen gerathen war, ergiebt sich seine Identität mit amrita, ambrosia und nectar' (v. ibid. p. 659). —

Mel vero, cui his in fabulis tanta vis symbolica ascribitur, hunc ad locum ascendere potuit nullam aliam ob causam nisi quod infantes Graecorum et Romanorum et Germanorum plerumque non solum lacte sed etiam melle alebantur. — Nutrix enim infanti favum mellis dabat, ne clamaret; si Aristophani credimus, qui (Thesm. 511. 512) narrat:

,Τὸ δ' εἰςέφερε γραῦς ἐν χύτρᾳ τὸ παιδίον
Ἵνα μὴ βοφὴ κηρίῳ βεβυσμένον.'

Atque aegroto quoque infanti parentes mel dabant, ut de Triptolemo apud Ovidium (Fast. IV, 545. 546) ita legimus:

,Mox epulas ponunt' (Triptolemi parentes), liquefacta coagula lacte
Pomaque et in teneris aurea mella favis.'

Amazones autem infantes melle in arundinibus

collecto (de quo v. Magerstedt. l. l. p. 86. 94) equarumque lacte aluisse, Philostratus ita refert (Heroic. c. XIX, § 19 p. 750):

...,τρέφουσι... (Amazones)... τὰ βρέφη γάλακτί τε φορβάδων ἵππων καὶ δρόσου κηρίοις, ἣ μέλιτος δίκην ἐπὶ τοὺς δόνακας τῶν ποταμῶν ἵζάνει.' —

Atque etiam in Germania vetere mel infantium alimentum fuisse, Grimmius hoc loco docet (Deutsche Rechtsalterth. p. 457): ....,Der Aussetzling durfte auch noch gar nichts genossen haben; ein Tropfen Milch oder Honig sicherte ihm sein Leben. Dies wird durch eine Stelle in dem Leben des heiligen Ludiger für den altfriesischen Rechtsgebrauch vortrefflich erläutert... in der vita lib. I cap. 2 (bei Brower p. 37): vicina mulier supervenit et miserescens parvulum de manu mergentis eripuit et domum aufugiens ,parum' fecit ,gustare mellis'; nam semel gustantes aliquid infantes apud paganos necare illicitum erat' (v. ibid. p. 458 Anm. et Creuzer. Symb. IV, 391). —

Quem morem infantium melle alendorum

Romae quarto quoque p. Chr. n. saeculo exstitisse, ex oratione, quam Himerius Sophista ad Basilium proconsulem romanum habuit, colligimus; ubi ille (orat. XIII, 11) ait:

,Ταύτας δὴ τὰς τοῦ πατρὸς παρέδρους λαβών, ἥκεις εἰς Ἕλληνας, αἳ καὶ τεχθέντα σε κόλποις ἐδέξαντο καὶ ἐκ σπαργάνων ἐτιθηνήσαντο οὐ κηρίοις μελιττῶν τισίν, ἀλλ' εὐνομίᾳ καὶ λόγοις… κ.τ.λ…'

Lac ergo et mel alimenta Iovis esse putata sunt, quia omnes infantes eodem modo pascebantur. Postquam vero dii mel ederunt, sucus ille divinus, nectari ambrosiaeque par, symbolum immortalitatis factus est.

Haec autem prima deorum hominumque alimenta, mel et lac, Graeci, ut lac suavius fieret, miscebant (v. Aelian. A. N. XV, 7). Atque in sacris et Graecorum et Romanorum lac et mel saepe coniuncta fuisse infra videbimus. —

Quam concordiam lactis mellisque in ritibus quoque symbolicis baptismatis invenimus (v. Grimm. d. R. A. p. 458, ubi locus Diaconi ap. Mabillon. mus. ital. I, 2, p. 69: ,lac ergo et mel po-

tantur novi homines' affertur). Tertullianus enim illo de ritu haec tradit (d. coron. milit. c. III):

‚Ter mergitamur amplius aliquid respondentes, quam dominus in euangelio determinavit. Inde suscepti lactis et mellis concordiam praegustamus ...'

Atque Hieronymus (adv. Luciferian. VIII) eandem rem ita acerbissime insectatur: ‚... Multa ... quae per traditionem in Ecclesiis observantur, auctoritatem sibi scriptae legis usurpaverunt, velut in lavacro ter caput mergitare, deinde egressos lactis et mellis praegustare concordiam ad infantiae significationem'. —

Certe quidem mel cibus infantium erat, quia alimentum salubre esse existimabant veteres. —

Comatam pastorem totum annum solo melle ab apibus altum esse Theocritus his versibus tradit (Idyll. VII, 78):

‚Ἀισεῖ δ' ὥς ποκ' ἔδεκτο τὸν αἰπόλον εὐρέα λάρναξ
Ζωὸν ἐόντα, κακαῖσιν ἀτασθαλίαισιν ἄνακτος·
Ὥς τέ νιν αἱ σιμαὶ λειμωνόθε φέρβον ἰοῖσαι
Κέδρον ἐς ἁδεῖαν μαλακοῖς ἄνθεσσι μέλισσαι·

Οὕνεκά οἱ γλυκὺ μοῖσα κατὰ στόματος χέε νέκταρ.
Ὦ μακαριστὲ Κομᾶτα, τύ θην τάδε τερπνὰ πεπόνθεις
Καὶ τὺ κατεκλάσθης ἐς λάρνακα καὶ τὺ μελισσᾶν
Κηρία εφρβόμενος ἔτος ὥριον ἐξεπόνασας.' —

Itaque mel hominum valetudinem usque ad senectutem conservare (v. ap. Diog. Laërt. VII vit. Zenon. c. I n. XII, 13, ubi hunc multum mel edisse atque octo et nonaginta annis vixisse refert) soloque odore senes sustinere fertur. Nam de Democrito legimus haec in Athenaeo (Deipnos. II, 26. c. 7 p. 46 c):

Δημόκριτον δὲ τὸν Ἀβδηρίτην λόγος ἔχει διὰ γῆρας ἐξάξαι αὑτὸν διεγνωκότα τοῦ ζῆν καὶ ὑφαιροῦντα τῆς τροφῆς καθ' ἑκάστην ἡμέραν, ἐπεὶ αἱ τῶν Θεσμοφορίων ἡμέραι ἐνέστησαν, δεηθεισῶν τῶν οἰκείων γυναικῶν μὴ ἀποθανεῖν κατὰ τὴν πανήγυριν, ὅπως ἑορτάσωσι, πεισθῆναι κελεύσαντα μέλιτος ἀγγεῖον αὐτῷ πλησίον παρατεθῆναι· καὶ διαζῆσαι ἡμέρας ἱκανὰς τὸν ἄνδρα τῇ ἀπὸ τοῦ μέλιτος ἀναφορᾷ μόνῃ χρώμενον· καὶ μετὰ τὰς ἡμέρας βασταχθέντος τοῦ μέλιτος ἀποθανεῖν. (Diog. Laërt. IX, c. 7 n. 11.

43. Democritum plures in dies panis odore vitam prorogasse tradit.) Ἔχαιρε δὲ ὁ Δημόκριτος ἀεὶ τῷ μέλιτι· καὶ πρὸς τὸν πυθόμενον, πῶς ἂν ὑγιῶς τις διάγοι, ἔφη, εἰ τὰ μὲν ἐντὸς μέλιτι βρέχοι, τὰ δ' ἐκτὸς ἐλαίῳ.' —

Quod Democriti dictum etiam Diophanes (Geop. XV, c. 7. § 3—6) refert. Atque Pollio senex celeber romanus eadem sententia usus est. Plinius enim illum melli vinum adiicientem ac mulsum illud ita laudantem facit (N.H. XXII, 53):

‚Multi senectam longam mulsi tantum nutritu toleravere, neque alio ullo cibo, celebri Pollionis Romili exemplo. Centesimum annum excedentem eum Divus Augustus hospes interrogavit, quanam maxime ratione vigorem illum animi corporisque custodisset. At ille respondit: intus mulso, foris oleo.' —

Neque vero mirum est, si veteres mel senectutem sanam efficere putaverunt; nam apud Plinium aliosque harum rerum auctores mel variis morbis remedio esse existimatur. Itaque Plinius (N. H. XI, 14) de melle ait:

,... ut saepe ... non alia suavitas visque mortalium malis a morte vocandis, quam divini nectaris, fiat.' —

Magerstedtius vero (l. l. p. 75. 99. 100) Plini locos, qui de melle in medicina usitato agunt, collegit. Sic etiam in carmine illo Orphico, quod Lithica appellamus, mel morbis et ventris (v. 499) et oculorum (v. 664) mederi praedicatur. Qua de re planius disserere nobis hoc loco non licet, ubi de vi sola mellis sanorum vitam prorogantis loquimur. —

Hoc autem potu saluberrimo Corsos constanter usos esse — sicut Zeno et Democritus et Pollio senes — Athenaeus ita tradit (l. l.):

,Λύκος δὲ πολυχρονίους φησὶν εἶναι τοὺς Κυρνίους (οἰκοῦσι δ' οὗτοι περὶ Σαρδώ) διὰ τὸ μέλιτι ἀεὶ χρῆσθαι. πλεῖστον δὲ τοῦτο γίνεται παρ' αὐτοῖς.' —

At recte quidam viri docti Corsos ipsos, quorum mel infame fuisse Vergilius (Ecl. IX, 30) et Plinius (N. H. XXX, 10) et Martialis (IX, 27; XI, 42; XIII, 105) tradunt, usu mellis Corsici diutissime vixisse mirantur. Quibus ex locis Athe-

naeum hac de re non argute scripsisse apparet. Nos quidem Corsos non Corsicum mel edisse putamus, nam et mel celebre Hyblaeum haud longe afuit et ex longinquis quoque terris mel advehi usitatissimum erat (v. Magerstedtium hac de re l. l. p. 92. 93, quibus hunc locum Machonis apud Athenaeum Deipn. XIII, 45, c. 5 p. 582: Ὑμήττιόν τε φορτιούμενος μέλι' addere volumus).

Ut igitur sententiam nostram paucis dicamus: Corsi edebant mel et diu vivebant, quia mel cibus sanus est. —

Certe quidem eandem propter rationem etiam Pythagoreis mel maximi momenti erat, de quibus apud Diogenem Laërtium haec legimus (VIII, c. 1 sect. 18 [19]):

...,φασί τινες.... ἀρκεῖσθαι μέλιτι μόνῳ ἢ κηρίῳ ἢ ἄρτῳ. οἴνου δὲ μεθ' ἡμέραν μὴ γεύεσθαι.' — Qua de re Athenaeus quoque ita disserit (v. l. l. ap. Democrit.):

,.... τῶν Πυθαγορικῶν δὲ τροφὴ ἦν ἄρτος μετὰ μέλιτος, ὥς φησιν Ἀριστόξενος· τοὺς προςφερομένους αὐτὰ ἀεὶ ἐπ' ἀρίστῳ λέγων ἀνόσους διατελεῖν' (v. et.

Iamblich. de vit. Pythag. ed. Kuster. Amstelod. 1707 c. XXI. init. et Porphyr. de vit. Pythag. ed. Holstenius sect. 34, ubi eadem traduntur).

Cuius cibi symbolicam significationem Artemidorus ita docet (Oneirocr. V, 83 ed. Hercher Lips. 1864):

,Ἔδοξέ τις ἄρτον ἀποβάπτων εἰς μέλι ἐσθίειν. ἐπὶ λόγους φιλοσοφικοὺς ὁρμήσας καὶ τὴν ἐν αὐτοῖς σοφίαν ἐπορίσατο καὶ περιεβάλετο χρήματα πολλά· ἐσήμαινε γὰρ τὸ μέλι τὴν εὐέπειαν τῆς σοφίας, ὡς εἰκός, τὸν πορισμὸν δὲ ὁ ἄρτος.' —

Sobriis autem Pythagoreis panis melle tinctus aptissimum alimentum erat etiam propterea quod mel ebrios sobrios reddere putabatur (v. Plutarch. Sympos. III quaest. 7, § 2. Macrob. Sat. VII, 7; Berytius in Geop. libr. VII, c. 23, § 1). —

Mel vero etiam somniculosum ebriumque reddere existimatum est, qua in re ancipitem eius naturam supra laudatam recognoscimus. Iovem enim apud Orpheum melle Saturnum, ut exsecaret, ebrium reddidisse et sopivisse, Porphyrius hoc modo tradit (d. Antr. N. XVI):

,Παρὰ δὲ τῷ Ὀρφεῖ (ed. G. Hermann. frgm. 49) ὁ Κρόνος μέλιτι ὑπὸ Διὸς ἐνεδρεύεται, πλησθεὶς γὰρ μέλιτος μεθύει καὶ σκοτοῦται ὡς ἀπὸ οἴνου καὶ ὑπνοῖ· ὡς παρὰ Πλάτωνι (Symp. p. 203 B) ὁ Πόρος τοῦ νέκταρος πλησθείς· οὔπω γὰρ οἶνος ἦν (fortasse mulsum). φησὶ γὰρ παρ' Ὀρφεῖ ἡ Νὺξ τῷ Διΐ, ὑποτιθεμένη τὸν διὰ μέλιτος δόλον·

Εὖτ' ἂν δή μιν ἴδηαι ὑπὸ δρυσὶν ὑψικόμοισιν,
Ἔργοισιν μεθύοντα μελισσάων ἐριβόμβων,
Αὐτίκα μιν δῆσον....'

(v. eundem loc. in Hadrian. Iuni medici animadversor. libr. secund. c. 12 ed. Basil. 1556 et de melle sopiente, quod in arundinibus fit, Strabon. lib. XV (India) c. 1 § 20 p. 694 A). —

Sed haec hactenus. Nunc ad vim conservandi, quae principalis in melle esse putabatur, redeamus. Non enim solum valetudo hominum eo conservata est secundum opinionem veterum, sed bonitas etiam fructuum carnisque, ut hodie quibusdam in regionibus. Qua de re ait Plinius (N. H. XXII, 50):

,Mellis quidem ipsius natura talis est, ut

putrescere corpora non sinat.' Quae similiter docent Dioscorides (de mat. medic. II, 93) et Porphyrius (de Antr. N. c. XV). —

Quamobrem divites mortuorum conservandorum causa melle ad sepulturam utebantur. Pauperibus vero aptius erat, ut corpora comburerent. Qua de re Varronis locum apud Nonium Marcellum legimus (s. nomin. ,Vulgus'. p. 230. 231 M.:

„. . . . Heraclides Ponticus plus sapit, qui praecepit, ut (corpora) comburerent, quam Democritus, qui, ut melle servarent, quem si vulgus secutus esset, peream si centum denariis calicem mulsi emere possimus.' —

Utcumque ea res se habuit, mos mortuorum in melle sepeliendorum pervetustus est ac diutissime vigebat. Iam Homerus his versibus (Iliad. XIX, 38):

,Πατρόκλῳ δ' αὖτ ἀμβροσίην καὶ νέκταρ ἐρυθρὸν
στάξε κατὰ ῥινῶν, ἵνα οἱ χρὼς ἔμπεδος εἴη . . .'

Patroclum melle conditum fingit, si Porphyrium sequimur, qui hac de re ait (v. l. l. supra, ubi de

melle cum ambrosia nectareque comparato disseruimus): .... ,θεῶν τροφῆς ὄντος τοῦ μέλιτος διὸ καὶ φησί που νέκταρ ἐρυθρόν· τοιοῦτον γὰρ εἶναι χροιᾷ τὸ μέλι.' (v. Plin. N. H. XI, 15: ,maxime laudabile est... omne rutilum [mel]). —

Quam sepeliendi rationem ex Aegypto in Graeciam translatam esse, his verbis Herodoti probabile fit (II, 86):

,Πρῶτα μὲν σκολιῷ σιδήρῳ διὰ τῶν μυξωτήρων ἐξάγουσι τὸν ἐγκέφαλον, τὰ μὲν αὐτοῦ οὕτω ἐξάγοντες, τὰ δὲ φάρμακα ἐγχέοντες.'

Nam veri simillimum nobis videtur, inter illa medicamenta, quae mortuis Aegyptiis, ut apud Homerum Patroclo, per nares instillabantur, mel quoque fuisse, cuius egregium in medicina locum iam cognovimus. —

Eundem morem etiam Babyloniis fuisse hoc ex loco eiusdem auctoris colligimus (I, 198):

,Ταφαὶ δέ σφι ἐν μέλιτι· θρῆνοι δὲ παραπλήσιοι τοῖσι ἐν Αἰγύπτῳ.'

Persas autem — certe quidem propter mellis inopiam (v. infr. Agesilai sep.) — ceram ad mor-

tuos conservandos adhibuisse Herodotus quoque ita tradit (Clio. 140):

‚Κατακηρώσαντες δὴ ὦν τὸν νέκυν Πέρσαι γῇ κρύπτουσι.' Atque idem de sepultura regum Scytharum haec refert (IV, 71): ....‚ἐπεάν σφι ἀποθάνῃ ὁ βασιλεύς, ὄρυγμα γῆς μέγα ὀρύσσουσι τετράγωνον, ἑτοῖμον δὲ τοῦτο ποιήσαντες ἀναλαμβάνουσι τὸν νεκρὸν, κατακεκηρωμένον μὲν τὸ σῶμα...'

Quem morem et Aegyptiis et Persis fuisse Cicero hoc modo commemorat (Tuscul. disp. I, 45):

‚Condiunt Aegyptii mortuos et eos servant domi: Persae etiam cera circumlitos condunt, ut quam maxime permaneant diuturna corpora' (v. Alexand. ab Alexandr. genial. dier. lib. III, c. 2). —

Agesipolim autem regem Lacedaemoniorum mortuum in Graeciam hoc modo transvectum esse, Xenophon ita refert (hist. graec. V, 3, 19):

‚καὶ ἐκεῖνος μὲν ἐν μέλιτι τεθεὶς καὶ κομισθεὶς οἴκαδε, ἔτυχε τῆς βασιλικῆς ταφῆς.' —

Sed de Agesilai sepultura Nepos tradit (Agesil. XVII, 8, 7):

,mortuum cera circumfuderunt, quod mel non habebant.'

(Plutarch. Agesil. i. f. idem ait; contra Diodorus l. XV i. f. Agesilaum in melle conditum esse scribit).

Sepulturae vero Alexandri, Macedoniae magni regis, Statius ita mentionem facit (Silv. III, 2, 117):

,Belliger urbis (i. e. Alexandriae)
Conditor Hyblaeo perfusus nectare durat.'

Atque eodem ritu Iustinianum (I. + A° DLXV p. Chr. n.) imperatorem conditum esse his e versibus Corippi colligimus (In laud. Iustin. III, 22):

Tura Sabaea cremant, flagrantia mella locatis
Infundunt pateris et odoro balsama suco.
Centum aliae species unguentaque mira feruntur
Tempus in aeternum sacrum servantia corpus.'

Quem veterum morem in fabula quoque, quae de Hippocentauro traditur, hoc loco Plini (N. H. VII, 3) reperimus:

,allatum (Hippocentaurum) ex Aegypto in melle vidimus.'

Mel vero primum mortis, deinde conservationis mortuorum symbolum fuit.

Id quod e fabula illa, quae de Glauco fertur, perlucidum nobis fit (v. Grimm. Deutsch. Myth. p. 660; Menzel. Myth. Forsch. p. 207).

Hyginus enim haec refert (fab. 136):

‚Glaucus, Minois et Pasiphaae filius, dum ludit pila, cecidit in dolium melle plenum.'

Puerum in melle mortuum id ipsum ita conservavit, ut vel ab angui vel ab Aesculapio ad vitam postea revocari posset. Qua de re Claudianus scribit (de bell. Get. 446):

‚Dulcia mella necem, vitam dedit horridus anguis.'

Etiam hic — ut supra, ubi de amoris deliciis tormentisque disseruimus, — melli fel alia quidem ratione opposuisse veteres videmus. Qua de comparatione Porphyrius haec docet (de Antr. N. XVIII):

‚Πεποίηνται ἤδη τὸ μέλι καὶ θανάτου σύμβολον. διὸ καὶ μέλιτος σπονδὴν τοῖς χθονίοις ἔθυον (quem mellis usum mox tractabimus). τὴν δὲ χολὴν ζωῆς. ἤτοι δι' ἡδονῆς αἰνιττόμενοι ἀποθνήσκειν τὸν ψυχῆς

βίον, διὰ δὲ πικρίας ἀναβιώσκεσθαι. ὅθεν καὶ τοῖς θεοῖς χολὴν ἔθυον, ἢ ὅτι ὁ μὲν θάνατος λυσίπονος, ἡ δ' ἐνταῦθα ζωή, ἐπίμοχθος καὶ πικρά.' —

Propter mortuorum in melle sepulturam mel symbolum mortis videtur esse in litteris veterum, in monumentis autem apis, quae tum etiam mortuorum ab inferis revocandorum symbolum facta est. Quo de symbolo Porphyrius haec docet (d. A. N. XIX):

,μελίσσας ἔλεγον (οἱ παλαιοὶ) τὰς (ψυχὰς) μελλούσας μετὰ δικαιοσύνης βιοτεύειν καὶ πάλιν ἀναστρέφειν εἰργασμένας τὰ θεοῖς φίλα. τὸ γὰρ ζῷον φιλόστροφον καὶ μάλιστα δίκαιον καὶ νηφαντικόν.'

Quamobrem gemma illa (ap. Bellorium l. l. tab. VII), quae Amorem urna, cui apis insidet, navigantem demonstrat, acutissime ita explanata est, ut apis resurrectionem significet, cui cinis in urna ab Amore deducta reconditus obviam vehitur. Verba vero ,ET VLTRA', quae gemmae ascripta sunt, Amorem apud inferos quoque dominari videntur docere (v. W. Menzel. Myth. Forsch. p. 296). —

Inferorum autem deorum placationis causa mel sacrificabatur apud veterum sepulturas, quas varias Lucretius vitae cupidus et horrore mortis perfusus hoc modo depinxit (III, 902):

. . . . ,non invenio, qui non sit acerbum,
Ignibus impositum calidis torrescere flammis
Aut in melle situm suffocari atque rigere
Frigore, quom summo gelidi cubat aequore saxi
Urgerive, superne obtritum, pondere terrae.'

Placatio vero, quam Porphyrius (v. et Creuzer. Symb. IV, 351) melle effici posse arbitratur, cum melle conservationis causa mortuis instillato confundere nullo modo licet. Patroclus enim mortuus melle — ut supra (ad Homer. Iliad. XIX, 38) coniecimus — conservatus est. Achilles vero postea rogum Patroclo exstruens (v. Iliad. XXIII, 170):

,ἐν δ' ἐτίθει μέλιτος καὶ ἀλείφατος ἀμφιφορῆας.'

Itaque de rogo Achillis Agamemnon ei ipsi apud inferos narrat (v. Odyss. XXIV, 67):

,Καίεο δ' ἔν τ' ἐσθῆτι θεῶν καὶ ἀλείφατι πολλῷ
καὶ μέλιτι γλυκερῷ. . . .' —

Atque Circe (Odyss. X, 518) Ulixem haec facere iubet:

,ἀμφ' αὐτῷ (βόθρῳ) δὲ χοὴν χεῖσθαι πᾶσιν νεκύεσσιν
πρῶτα μελικρήτῳ, μετέπειτα δὲ ἡδέϊ οἴνῳ,
τὸ τρίτον αὖθ' ὕδατι'....

Quae mandata ille posthac (lib. XI, v. 27 ibid.) exsequitur. —

His in locis — sit venia huic digressioni — illud ,μελίκρατον' mulsum significare plerique falso putant (sicut Alexand. ab Alexandr. lib. III c. 10 genial. dier.), quamquam Eustathius (p. 711. 712) interpretatur: ,μελίκρατον οἱ παλαιοὶ μίγμα φασὶ μέλιτος καὶ γάλακτος'. Hunc errorem non solum ad illum locum Pausaniae (lib. II, p. 105) infra laudandum, ubi de sacris Furiarum scribemus, persaepe invenimus, sed etiam hos ad versus (219—221) carminis orphici, quod Lithica appellatur:

,Σὴν δὲ μελικρήτοιο μετὰ γλυκεροῖο μιγέντα
Ὄρνυε πινέμεναι νύμφην, ἵνα νήπιον υἷα
Μαστοῖσιν μεθύοντα παρ' εὐναίοισι κομίζοι.'

Ibi interpretes Philoxenum, qui ,μελίκρατον·

mulsum' esse falso docet, fortasse secuti sunt propterea quod neglexerunt, veteres melli ipsi vim sopiendi quandam inesse existimasse. Praeterea infantium potus mel cum lacte mixtum erat neque vero mulsum. —

Num autem Ulixes primum mulsum, deinde rursus vinum, tum aquam mortuis sacrificaverit, facere non possumus quin dubitemus. Cui rei illud ,μελίκρατα γάλακτος' Euripidis documento est, ubi de sacris apud sepulcrum Clytemnestrae faciendis ita loquitur (Orest. 115):

,μελίκρατ' ἄφες γάλακτος οἰνωπόν τ' ἄχνην ...'

Quem ad versum interpres graecus ait: ,τὸ ἀπὸ μέλιτος καὶ γάλακτος κεκραμένον'. —

Mel autem a primis temporibus Graecorum usque ad Romanorum ultima apud sepulturas sacrificatum est. Iam Iphigeniam se ipsam in fratris rogum mel infusuram esse ei promisisse Euripides hoc modo describit (Iph. Taur. v. 604):

,πολύν τε γάρ σοι κόσμον ἐνθήσω τάφῳ...
καὶ τῆς ὀρείας ἀνθεμόῤῥυτον γάνος
ξουθῆς μελίσσης ἐς πυρὰν βαλῶ σέθεν.'

Ac de exsequiis Cyzici, regis Dolionum insulae, qui adversa Iasonis voluntate ab Argonauticis interfectus erat, haec in carmine illo Orphico, quod Argonautica appellatur, legimus (v. 574):

> ......, αὐτὰρ ἔγωγε
> ψυχὴν ἱλασάμην, σπένδων μειλίγματα χύτλων,
> ὕδατί τ' ἠδὲ γάλακτι, μελισσορύτοις ἅμα νασμοῖς
> λοιβὰς ἐκπροχέων ...' —

Sic etiam de inferiis in honorem Opheltae factis Statius (Theb. VI, 209) haec refert:

> ,Nec non Assyriis pinguescunt robora sucis,
> Pallentique croco strident ardentia mella
> Spumantesque mero paterae verguntur et atri
> Sanguinis et rapti gratissima cymbia lactis.' —

Opheltam enim, filium illum Lycurgi, Nemeae regis Euridicesque, ab Hypsipyle nutrice, quae septem duces adversus Thebas siti confectos ad fontem deducere maluit, neglectum atque ab angui necatum illi sepelierunt eiusque piaculi causa certamina Nemea commiserunt. Quibus in ludis sollemnibus mel quoque libatum esse ex inferiis Opheltae allatis colligi potest. —

Itaque de sacris Hesiodo sepeliendo factis Alcaeus (v. Anth. Palat. VII, 55) haec tradit:

,... Νύμφαι... τάφον ὑψώσαντο· γάλακτι δὲ ποιμένες αἰγῶν
Ἔρραναν, ξανθῷ μιξάμενοι μέλιτι.....

Atque Atossam propter Darium mortuum inferos melle placavisse Aeschylus (Pers. 616) hoc modo tradit:

.....,ἐκ δόμων πάλιν
Ἔστειλα, παιδὸς πατρὶ πρευμενεῖς χοάς
Φέρουσ' ἅπερ νεκροῖσι μειλικτήρια·
Βοός τ' ἀφ' ἁγνῆς λευκὸν εὔποτον γάλα,
Τῆς τ' ἀνθεμουργοῦ στάγμα, παμφαὲς μέλι'.....

Inferorum vero piaculum una cum artis poëticae symbolo mel videtur esse in elogio Sophoclis, quod Erycius (Anthol. Pal. VII, 36) ita scripsit:

,Αἰεί τοι λιπαρῷ ἐπὶ σήματι, δῖε Σοφόκλεις,
σκηνίτης μαλακοὺς κισσὸς ἅλοιτο πόδας,
Αἰεί τοι βούπαισι περιστάζοιτο μελίσσαις
τύμβος, Ὑμηττείῳ λειβόμενος μέλιτι,

'Ὡς ἄν τοι ῥείῃ μὲν ἀεὶ γάνος Ἀτθίδι δέλτῳ
κηρὸς, ὑπὸ στεφάνοις δ' αἰεὶ ἔχῃς πλοκάμους.' —

Atque in lapide Pisis invento, qui olim sepulcrum aliquod texit, legimus (v. Corp. Inscr. Lat. 1420, v. 19 sqq.):

‚Inferiae mittantur bosque et ovis atri infulis caerulis infulati diis Manibus mactentur eaeque hostiae eo loco adoleantur superque eas singulae urnae lactis, mellis, olei fundantur.' —

Sed praeter piaculum apud sepulturas etiam aliorum sacrorum causa mel in altaria venit. Qua de re Varro (R. R. III, 16, 5) ait: ‚opus faciunt (apes), quod, dulcissimum quod est, et diis et hominibus est acceptum, quod favus venit in altaria et mel ad principia convivii et in secundam mensam administratur. (Mel in altaria imponere Iudaeis non licuit. v. Lib. Levitic. II, 11, 12). —

Certe quidem mel gratiarum agendarum causa superis, piaculi causa inferis libare solebant. Quibus accedit, ut compluribus dis deabusque aliquo modo apes et mel attribuantur.

Itaque iam a piaculis melle factis enumerandi initium facere volumus.

Autonoë igitur vates Scipioni, ut mel et vinum Plutoni libet, apud Silium Italicum (XIII, 415) ita suadet:

,Duc praedicta sacris duro placamina Diti:
Mella simul tecum et puri fer dona Lyaei.'

Atque Proserpinae mel sacrificabatur. Mel enim et symbolum mortis fuit et, mortuos conservans, animas immortales, quae apes appellabantur, procreare existimatum est. Sic etiam de uxore Plutonis filiaque Cereris, penes quam vita et mors erant, in hymnis Orphicis (XXVIII, 15) legimus:

,ζωὴ καὶ θάνατος μούνη θνητοῖς πολυμόχθοις,
Φερσεφόνεια· φέρεις γὰρ ἀεὶ καὶ πάντα φονεύεις.
κλῦθι μάκαιρα θεά, καρποὺς δ' ἀνάπεμπ' ἀπὸ γαίης...

Et praeterea apud Pindarum (Frgm. secund. Boeckh. ex hymn. in Proserpin.) de ea dicitur: ,ταῖς ἱεραῖσι μελίσσαις τέρπεται' (v. et. supr.,

ubi de μελίσσαις scrips., loc. laud. Theocr. Id. XV, 94). —

Quam apium et mellis ancipitem naturam symbolicam in Proserpina ipsa invenimus. Quambrem mel deae illi aptum sacrificium esse videbatur. Apud Silium enim (XIII, 429) Autonoë illa ait:

,Ante omnes taurus regi tum proxima divae
Caeditur Hennaeae casta cervice iuvenca.
Inde tibi, Allecto, tibi, nunquam laeta Megaera,
Corpore lanigerum procumbunt lecta bidentum.
Fundunt mella super, Bacchique et lactis honorem.'

Quod sacrum ad Allecto Megaeramque non pertinere Drakenborchius iam his paucis docuit: ,sacra enim illarum dearum nephalia erant, unde Erinnyas „ἀοίνους θεάς" vocant Graeci (v. en. Soph. O. C. 100).

Atque umbra Clytemnestrae apud Aeschylum (Eumenid. 106) Furias hoc modo appellat:

,Ἦ πολλὰ μὲν δὴ τῶν ἐμῶν ἐλείξατε
Χοάς τ' ἀοίνους, νηφάλια μειλίγματα,

Καὶ νυκτίσεμνα δεῖπν' ἐπ' ἐσχάρᾳ πυρὸς
Ἔθυον ὥραν οὐδενὸς κοινὴν θεῶν.'

Et apud Sophoclem (O. C. 460) haec de Furiarum sacris monentur:

,Ὕδατος μελίσσης μηδὲ προςφέρειν μέθυ.'

Pausanias vero Furias ,μελικράτῳ σπονδῇ' (i. e. ut vidimus: melle cum lacte non cum vino mixto) quotannis delectatas esse tradit (v. Corinth. p. 105).

Quibus ex locis, praecipue mel Furiis placationis causa sacrificatum esse atque ,nephalia' illa omnino e melle, sobriorum cibo, constitisse colligere possumus. Praeterea Plutarchus cum Iudaeorum mysteriis vino sine melle celebratis Graecorum ,nephalia' ita comparat (v. Symp. IV quaest. 5. § 2 i. f.): ....,Ἕλληνές τε νηφάλια ταῦτα καὶ μελίσπονδα θύουσιν, ὡς ἀντίθετον φύσιν μάλιστα τοῦ μέλιτος πρὸς τὸν οἶνον ἔχοντος'. —

Et Porphyrius (d. A. N. XIX) docet: ....,τὸ γὰρ ζῷον... (ἡ μέλιττα) ... νηφαντικόν· ὅθεν καὶ νηφάλιοι σπονδαὶ αἱ διὰ μέλιτος.' —

Propterea in carmine illo Orphico, quod Lithica appellatur, legimus (v. 722):

,Ἀρᾶσθαι δὲ Μέγαιραν ἀπόπροθι παφλάζοντος
Σευέμεναι τρίποδος κακομήχανον·....
(v. 728) Καί σφιν (diis) ἐπισπεῖσαι λευκὸν γάλα καὶ μέθυ ἡδὺ
Καὶ λίπα τ' ἠδ' ἐρατόν τε μελίσσης ἄνθιμον εἶδαρ....

Ob vinum sacrificandum Furiae adesse non licuit. Cui ,νηφάλιοι' solum ,θυσίαι' afferebantur, de quibus Suidas (s. n. ...νηφ. θυσ.) ait: ,ἐν αἷς οἶνος οὐ σπένδεται, ἀλλὰ ὕδωρ μελίκρατον.' Ac paulo antea idem, hoc sacrificium apud Athenienses Mnemosynae, Aurorae, Soli, Lunae, Nymphis, Veneri Caelesti factum esse ex Polemone hausit.

Sed praeter Plutonem et Proserpinam et Furias etiam Hecate melle placabatur. Quae sacra (ap. Apollon. Rhod. Argonautic. VII, 1035) Medea Iasoni ita mandat:

,Μουνογενῆ δ' Ἑκάτην Περσηΐδα μειλίσσοιο
λείβων ἐκ δέπαος σιμβλήϊα ἔργα μελισσῶν.'

Quem locum Drakenborchius hoc modo acutissime interpretatus est (v. ad Sil. Ital. XIII, 434):

,Manifeste probat, nihil aliud μειλίσσεσθαι quam μέλι in sacris mortuorum fundere. Unde et μέλισσαι dictae mortuorum animae... μειλίχιοι θεοὶ sunt dii infernales' etc. etc.... —

Praeterea ,Ἑκάτη χθονία καὶ σελήνη ἡ αὐτή ἐστι', ut Theocriti interpres graecus (ad Idyll. II, 12) ait. Qui etiam (ibid. ad Idyll. II, 33) docet: ,Ἄρτεμις ἡ αὐτὴ τῇ Σελήνῃ'. Quamobrem Luna apud Aeschylum (frgm. 164 ed. Nauck.) ,ὄμμα Λητῴας κόρης' appellatur. Denique Proserpina eadem dea erat quae Luna (v. Nitsch. Myth. Wörterb. s. n. Proserp. tom. II p. 303). Qua cum re haec Porphyri verba componere volumus (d. Antr. N. 18): ,σελήνην τε οὖσαν γενέσεως προστάτιδα μέλισσαν ἐκάλουν (οἱ παλαιοί). — Quibus ex comparationibus Hecaten triplicem eandem esse ac Proserpinam et Dianam et Lunam colligimus (v. Nitsch. l. l. tom. I p. 789). Quibus deabus apem attributam fuisse, ex loco Porphyri laudato perlucidum fit. —

Inferis vero diis omnibus et animis mortuorum heroum vinum non aqua sed melle mixtum ab Iasone libatum esse Apollonius Rhodius (Argon. II, 1271) ita refert:

,Αὐτὸς δ' Αἰσονίδης χρυσέῳ ποταμόνδε κυπέλλῳ
Οἴνου ἀκηρασίοιο μελισταγέας χέε λοιβὰς
Γαίῃ τ' ἐνναέταις τε θεοῖς ψυχαῖς τε καμόντων
Ἡρώων· γουνοῦτο δ' ἀπήμονας εἶναι ἀρωγοὺς
Εὐμενέως καὶ νηὸς ἐναίσιμα παίσματα δέχθαι' —

(v. infr., ubi de Nymphis scribemus, Meliboei exsequias).

Alias ob causas mel superis diis deabusque et heroibus et nymphis sacrificabatur, plerisque vero propter mellis colendi inventionem, quam veteres compluribus ascripserunt. Aristaeum autem, quem iam supra e bubus putrefactis apes gignere primum docuisse commemoravimus, mellis quoque colendi inventorem esse plerique crediderunt. Sic in Apollonio Rhodio (Argon. IV, 1132) legimus:

,Κούρη (Macris) Ἀρισταίοιο μελίφρονος, ὅς ῥα μελισσέων
Ἔργα πολυκμήτοιό τε ἀνεύρατο πῖαρ ἐλαίης'

(v. interpr. gr. ad Apoll. II, 498). — Et Iustinus refert (XIII, 7):

,Aristaeum in Arcadia late regnasse eumque primum et apium et mellis usum et lactis ad coagulum hominibus tradidisse.' — Oppianus vero Aristaeum ita laudat (Cyneget. IV, 269 sqq.):

...,πρῶτος ἐκεῖνος... ποτὶ σίμβλους
Ἐκ δρυὸς ἀείρας ἀγανὰς ἐνέκλεισε μελίσσας.'

Ac Nonnus eundem hoc modo celebrat (Dionys. V, 232):

...,Πρῶτος Ἀρισταῖος... πολλὴν... σοφῆς ἐκόμισσε μελίσσης
Δαιδαλέην ὠδῖνα πολυτρήτοιο λοχείης....'

Quam Aristaei operam Nonnus usque ad versum ducentesimum sexagesimum secundum ibidem enarrat. — Aristaeum vero mulsum quoque invenisse Plinius ita tradit (N. H. XIV, 4):

,Neque enim fabulosa aut de origine varie prodita consectamur,... Aristaeum primum omnium in eadem (Maroneorum in Thracia) gente mel miscuisse vino, suavitate praecipua utriusque naturae sponte provenientis.'

Hoc modo ille mel, quod primo diis displicuisse videtur, in honorem reduxit. Nam, mel olim vino in certamine Aristaei cum Baccho facto cessisse, Nonnus (Dionys. XIII, 258—279 et XIX, 228—260) describit. Deos enim, certaminis iudices, vinum totum per diem libenter potavisse, mellis vero (v. in litt. sanct. libr. Proverb. XXV, 16: ,qui mel multum comedit, non ei bonum') satietatem fastidiumque mox cepisse, poëta ille refert et hunc finem fabulae fecit (XIII, 276):

,Ζεὺς δὲ μελιῤῥαθάμιγγος ἐθάμβεεν ἔργα μελίσσης
Δαιδαλέην τ' ὠδῖνα φιλοσμήνου τοκετοῖο,
Δῶρον Ἀρισταίοιο· καὶ οἰνοχύτῳ Διονύσῳ
Ὦπασε λυσιπόνοιο φέρων πρωτάγρια νίκης.'

(v. Nitsch. l. l. II p. 316) Aristaeum veteres divino honore primum Ceae in insula coluerunt ac cum Iove et Apolline saepius comparaverunt. (v. Pindar. Pyth. IX, 112—116; Voss ad Verg. Georg. p. 53. 840; Diodor. Sic. IV i. f.; Schol. ad Apollon. Rhod. II, 498; Athenagoras suppl. pro Christianis ed. L. Paul. Halis 1856 c. XII, p. 42 i. f.; et Creuzer. Symb. IV, 350).

Itaque Aristaeo mel plerumque sacrificatum esse existimamus. Illud enim sacrum mellis eadem ratione, qua Baccho sacrum vini attributum est, ad Aristaeum pertinuit: quamobrem Ovidius eodem sensu, quo Graeci ‚γλαῦκ' Ἀθήναζε', ait (ex Ponto IV, 2, 9): ‚Quis mel Aristaeo, quis Baccho vina Falerno ... det?' —

Itaque simulacrum apis in nummis Carthaeae et Iulidis, oppidorum Ceorum, exstans ad Aristaeum pertinere, caput vero mox barbatum mox inberbe in iisdem nummis ipsum Aristaeum repraesentare, iure meritoque Eckhelius coniecit (v. doctr. numm. vet. II p. 327 sq.).

Eundem autem, Apollinis filium, Iovi avo, quem olim apes melle aluerunt, mel sacrificasse, Nonnus ita tradit (Dionys. V, 275):

....‚Διὸς ἰκμαίοιο θυώδεα βωμὸν ἀνάψας,
Αἵματι ταυρείῳ γλυκερὴν ἐπεχεύατο λοιβήν,
Ποικίλα φοιταλέης ἐπιβώμια δῶρα μελίσσης,
Πλήσας ἁβρὰ κύπελλα μελικράτου κυκεῶνος'....

Ac de Saturno, Iovis patre, cuius temporibus

mel fluebat, quo ipso suco Iuppiter eum vicit, haec e Macrobio (Saturn. I, 7) haurimus:

‚Cyrenenses . . ., cum rem divinam ei (Saturno) faciunt, ficis recentibus coronantur placentasque mutuo missitant, mellis et fructuum repertorem Saturnum aestimantes' (v. et. Alex. ab Alex. gen. dier. libr. II, 22). —

Apes autem a Curetibus — ut supra vidimus — sonitu cymbalorum Iovis pueri alendi causa allectas esse veteres putaverunt. Qua fabula fortasse permotus Diodorus narrat (V, 65): . . . .

‚ἱστοροῦσι . . . Κούρητας . . . τὰ περὶ τὰς μελιττουργίας καταδεῖξαι.'

Atque Iustinus e Pompeio Trogo haec hausit (XLIV, 4):

‚Rex vetustissimus (Curetum) Gargoris mellis colligendi usum invenit.' —

Neque vero Aristaeus Gargorisque soli mel et eius usum repperisse dicebantur, sed etiam Bacchus: quamquam nonnulli — ut vidimus —, eundem a Macride, Aristaei filia, iam melle pastum esse tradunt. Iure meritoque inventori

mellis culturae mel quoque libabatur (v. Alex. ab Alex. gen. dier. lib. III, c. 12). Quibus de rebus apud Ovidium haec legimus (Fast. III, 735):

,Liba deo fiunt: sucis quia dulcibus ille
Gaudet et a Baccho mella reperta ferunt.
Ibat arenoso Satyris comitatus ab Hebro...'

Deinde apes sonitum aeris Satyrorum sequuntur ac Bacchus (v. 743):

,Colligit errantes et in arbore claudit inani
Liber: et inventi praemia mellis habet ...'

Tum Sileni mellis cupidi calvitium apes pungunt ita ut Bacchus risus edat. Mel autem ad Bacchum ipsum pertinet, nam poëta addit (v. 762):

,Melle pater fruitur: liboque infusa calenti
Iure repertori candida mella damus.'

Quo ex loco (v. 745 sqq.) Magerstedtius (l. l. p. 94). Sileno mel libare veteres solitos esse falso colligit. Quod sacrum etiam Silvano aptum fuisse ibidem Magerstedtius ex annotationibus Vossi ad Vergili eclogas (X, 24) hausit, ubi vero hac de re nihil invenimus. —

Certe quidem ubi Baccho sacrificabatur, ibi vinum libabatur vel ad maiorem eius dei gloriam potabatur: atque ubi vinum veteres bibebant, ibi melle quoque fruebantur. Quo de potu ab Aristaeo — ut vidimus — invento hunc solum locum Macrobi afferre volumus (Saturn. VII, 12):

‚Proverbium est gulonum, mulsum quod probe temperes miscendum esse novo Hymettio et vetulo Falerno' (v. et Alex. ab Alex. gen. dier. lib. III, 11 et V, 21). —

Atque etiam Osiridi, Baccho Aegyptiorum (v. Nitsch. l. l. s. n. Osir.), cuius sepulcrum trecentis sexaginta vasibus lactis plenis circumdabatur, liba cum melle sacrificata esse, his ex versibus Tibulli (I, 7, 53) colligimus:

‚Sic venias hodierne, tibi dem turis honores,
Liba et Mopsopio dulcia melle feram.'

Sed Baccho veteres cognomen Brisaeo dedisse propterea, quod ‚Brisaeus' a verbo graeco βλίσσειν ductus sit et Bacchus primus favos exemerit, Ruhnkenius (ad Tim. lex Plat. p. 63) audacius coniicit.

Nusquam enim Bacchum ipsum favos exemisse legimus. Sed ei potestas liquorum vini et lactis et mellis e terra eliciendorum data fuisse fertur, dum cum turba Satyrorum Baccharumque per Phrygiae montes Lydiaeque vagatur:

‚Ῥεῖ δὲ γάλακτι πέδον, ῥεῖ δ' οἴνῳ, ῥεῖ δὲ μελισσᾶν
Νέκταρι . . .', ut Euripides ait (Bacch. 142). — Atque ibidem legimus: si qua Baccha thyrso saxum attingit, aqua erumpit; si eum in terram infingit, vinum effunditur; si terram digitis radit, lac emanat . . .

‚ἐκ δὲ κισσινῶν
θύρσων γλυκεῖαι μέλιτος ἔσταζον ῥοαί' (v. 710). —

Primo autem vere terram Himerius Sophista (XIII, 7) commemorat, quasi adventum Bacchi sentiret, edidisse:

‚μέλι καὶ γάλα καὶ ποταμούς τινας αὐτοῦ τοῦ νέκταρος Σατύροις τε καὶ Βάκχαις ἀρύεσθαι.' —

Sed haec hactenus. Bacchum a Macride nympha melle nutritum esse, supra annotavimus. Aliam vero de eiusdem educatione fabulam

apud Oppianum legimus, qui (Cyneget. IV, 271) de Aristaeo, Macridis patre ait:

,Ὅς τότε καὶ Διόνυσον ἑῷ νεογιλὸν ὑπ' ἄντρῳ
Ἰνώης ἔθρεψε δεδεγμένος ἐκ χηλοῖο,
Σὺν δρύασιν δ' ἀτίτηλε μελισσοκόμοισί τε νύμφαις.'

Quin etiam unam his ex nymphis, quae μελισσοκόμοι appellantur, Melissam — certe illam Iovis nutricem, quae praeterea sacerdotibus Matris Magnae Cererisque nomen dedit — et usum mellis invenisse et apes suo ex nomine μελίσσας vocasse, Pindari interpres graecus (ad Pyth. IV, 104) ita tradit:

,Μέλισσα κηρία μελισσῶν εὑροῦσα πρώτη ἔφαγε καὶ ὕδατι μίξασα (non cum vino: v. supr. νηφάλια) ἔπιε, καὶ τὰς ἄλλας ἐδίδαξε καὶ τὰ ζῶα μελίσσας ἐξ ἑαυτῆς ἐκάλεσε.' — (v. et. Alex. ab Alex. gen. dier. lib. IV c. 17). —

Itaque iam Homerus de antro Nympharum haec memorat (Odyss. XIII, 104):

,Ἱρὸν νυμφάων, αἳ Νηϊάδες καλέονται.
Ἐν δὲ κρητῆρές τε καὶ ἀμφιφορῆες ἔασι
Λάϊνοι, ἔνθα δ' ἔπειτα τιθαιβώσσουσι μέλισσαι.'

(v. Dionys. Perieg. v. 327 et Avienum descr. orb. terr. v. 468 apud Wernsd. poët. lat. min. V, p. 193). — Quo ex loco mel omnino symbolum Nympharum esse Porphyrius colligit, qui (de Antr. Nymph. XVII) hac de re plane ita disserit:

,Λαμβανομένου τοίνυν καὶ ἐπὶ καθαρμοῦ τοῦ μέλιτος καὶ ἐπὶ φυσικῆς σηπεδόνος καὶ ἐπὶ ἡδονῆς εἰς γένεσιν καταγωγῆς, οἰκεῖον σύμβολον καὶ νύμφαις ὑδριάσι παρατίθεται εἰς τὸ ἄσηπτον τῶν ὑδάτων, ὧν ἐπιστατοῦσι, καὶ τὴν κάθαρσιν αὐτῶν καὶ τὴν εἰς γένεσιν συνεργίαν· συνεργεῖ γὰρ γενέσει τὸ ὕδωρ· διὸ καὶ ἐν τοῖς κρατῆρσι καὶ ἀμφορεῦσι τιθαιβώσσουσι μέλισσαι. Τῶν μὲν κρατήρων σύμβολον τῶν πηγῶν φερόντων' .... Atque idem auctor, cur Nympharum animae μέλισσαι appellatae sint, hoc modo explanat (l. l. XVIII): ,Πηγαὶ δὲ καὶ νάματα οἰκεῖα ταῖς ὑδριάσι νύμφαις· καὶ ἔτι γε μᾶλλον νύμφαις ταῖς ψυχαῖς· ἃς ἰδίως μελίσσας οἱ παλαιοὶ ἐκάλουν, ἡδονῆς οὔσας ἐργαστικάς. ὅθεν καὶ ὁ Σοφοκλῆς (frgm. 693 ed. Hermann) οὐκ ἀνοικείως ἐπὶ τῶν ψυχῶν ἔφη·

,Βομβεῖ δὲ νεκρῶν σμῆνος· ἔρχεταί τ' ἄλλη ...'

(v. Creuzer. Symb. II, p. 586. 587; IV, 310. 311. 350). —

Praeterea Nymphae apibus mortem Leucippi apiarii nuntiare iubentur in Anthologia (Palat. VII, 717):

Νηϊάδες... μελίσσαις
Οἶμον ἐπ' εἰαρινὴν λέξατε νισσομέναις... κ.τ.λ.

Mel autem illarum symbolum ipsae libaverunt in Meliboei exsequiis, quas Nemesianus I, 64, his versibus depingit:

,Felix, o Meliboee, vale, tibi frondis odorae
Munera dat, lauros carpens, ruralis Apollo,
Dant Fauni, quod quisque valet, de vite racemos
De campo culmos omnique ex arbore fruges,
Dat grandaeva Pales spumantia cymbia lacte,
Mella ferunt Nymphae, pictas dat Flora coronas,
.... dant carmina Musae.'

Mella ,tanquam ipsarum inventum', ut recte Titius interpretatur (ad Nemesian. l. l.). —

Hanc propter copulationem Nympharum et

mellis apiumque mel iis quoque videtur libatum esse. Nam Vergilius haec canit (Aen. IV, 483):

.....,sacerdos,
Hesperidum templi custos epulasque draconi,
Quae dabat et sacros servabat in arbore ramos,
Spargens umida mella soporiferumque papaver.'

Certe hic quidem versus sacra Hesperidibus nymphis facta describit. Neque enim draconem, custodem pomorum semper vigilem, sacerdos melle et papavere, medicamentis quae — ut supra dictum — somnum afferunt, pascere potuit.

Pausanias vero de sacris, quae Nymphis libari non fas esset, haec tradit (V, p. 316):

‚μόναις δὲ ταῖς Νύμφαις οὐ νομίζουσιν οἶνον οὐδὲ ταῖς Δεσποίναις σπένδειν οὐδὲ ἐπὶ τῷ βωμῷ τῷ κοινῷ πάντων θεῶν.'

Δέσποιναι autem Diana, Cybele, Minerva, Proserpina appellabantur, ut Papius (gr. Wörterb. s. v.) docet. Sed cum persaepe illis deabus vinum libaretur, hoc loco Furiae, quibus vinum nunquam fundebatur, videntur nominatae

esse. Id igitur solum non licuit Nymphis, vinum ad communem deorum omnium aram libare. Alibi vero id sacrum permissum erat. Nam in Eusebio (oracul. Apollin. lib. IV, c. 9) legimus:

,Χεῦε μέλι νύμφαισι Διωνύσοιό τε δῶρα' (v. ibid. v. 12). Mel vero et lac sine vino apud Theocritum (Id. V, 45) Nymphis et Pani libatur. Comatas enim pastor ibi canit:

,Οὐχ ἑρψῶ τηνεῖ· τουτεῖ δρύες, ὧδε κύπειρος
Ὧδε καλὸν βομβεῦντι ποτὶ σμάνεσσι μέλισσαι.'

Deinde Lacon (v. 53):

Στασῶ δὲ κρητῆρα μέγαν λευκοῖο γάλακτος,
Ταῖς νύμφαις· στασῶ δὲ καὶ ἀδέος ἄλλον ἐλαίω.'

Tum Comatas (v. 58):

Στασῶ δ' ὀκτὼ μὲν γαυλὼς τῷ Πανὶ γάλακτος
Ὀκτὼ δὲ σκαφίδας μέλιτος πλέα κηρί' ἐχοίσας.'

Pani, pastorum deo, soli mel a Comata sacrificari videtur, quamquam interpres graecus hunc ad locum ait:

,αὗται (Nymphae) γὰρ θρέψασαι τὸν Ἀρισταῖον, ἐδίδαξαν τὴν τοῦ ἐλαίου ἐργασίαν καὶ μέλιτος, ὥς φησιν Ἀριστοτέλης.' —

Sic etiam in Anthologia (Palat. VI, 232) Crinagoras, variis fructibus, qui sacrificati sunt, enumeratis, scribit:

,. . . . . . . . . . . ἥ τε μελισσῶν
ἀμβροσίη . . . . . . . . . . . . . .
Πανὶ φιλοσκήπωνι καὶ εὐστόρθυγγι Πριήπῳ
ἀντίθεται λιτὴν δαῖτα Φιλοξενίδης.' —

Priapum autem, hortorum agrorumque fertilitatis deum, etiam custodem alveariorum esse, Vergilius his versibus docet (Georg. IV, 110):

,Et custos furum atque avium cum falce saligna
Hellespontiaci servet tutela Priapi.'

Atque Thyrsim pastorem Priapo custodi liba, quae veteres melle ungebant (v. Voss. ad Vergil. Georg. II, 394), sacrificasse, ita Vergilius tradit (Ecl. VII, 33):

,Simum lactis et haec te liba, Priape quotannis
Expectare sat est: custos es pauperis horti.'

Et sacrum mellis, quod Mithrae, frugum custodi, offertur, Porphyrius hoc modo interpretatur (d. A. N. c. XVI):

Ὅταν δὲ τῷ Πέρσῃ προςάγωσι μέλι ὡς φύλακι καρπῶν, τὸ φυλακτικὸν ἐν συμβόλῳ τίθενται.' —

Qua e coniectura colligere nobis non licet, mel, quod Priapo libaretur, symbolum custodiae fuisse. Eodem iure symbolum voluptatis (v. Porphyr. l. l. XVII) mel hoc loco significare potest; quia Priapus, Veneris filius, libidinis deus fuit, Venerique autem secundum Empedoclem (v. Athen. Deipn. XII, p. 510) ,ξανθῶν ... σπονδὰς μελίτων ... ἐς οὖδας' fundebant. Sed cum Priapus praecipue deus fertilitatis omnis naturae esset, mel, quod ei libaretur, symbolum et silvarum et agrorum et hortorum ubertatis fuisse existimamus. Quam opinionem Calpurnius etiam confirmat, qui Palilibus memoratis sacrum Priapi cum Larum cultu ita componit (Ecl. II, 64):

,Nos quoque pomiferi Laribus consuevimus horti
Mittere primitias et fingere liba Priapo,
Rorantesque favos damus et liquentia mella.'

Palilibus enim supplicatio pro fertilitate rei pecuariae agriculturaeque fiebat, quamobrem non

dubitamus, quin mel Priapo Laribusque sacrificatum huius fertilitatis symbolum fuerit. — Lares a Tibullo (Eleg. I, 1, 19) ‚agri custodes' vocantur (v. ibid. II, 1, 60) atque etiam Lari familiari mel libatum esse idem poëta his versibus (I, 10, 24) describit:

.......‚cum paupere cultu
Stabat in exigua ligneus aede deus
Atque aliquis voti compos liba ipse ferebat,
Postque comes purum filia parva favum.'

Mel vero symbolum fertilitatis Cereri quoque ‚numini' illi ‚frugifero' (v. Ovid. ex Pont. II, 1, 15. 16) quotannis sacrificabatur. Nam de ‚annuis sacris magnae Cereri relatis' Vergilius haec commemorat (Georg. I, 343):

‚Cuncta tibi Cererem pubes agrestis adoret:
Cui tu lacte favos et miti dilue Baccho.'

Itaque etiam Mercurio, praesidi pastorum, mel libatum esse his ex versibus Antipatri (Anthol. Pal. IX, 72) colligimus:

‚Εὔκολος Ἑρμείας, ὦ ποιμένες, ἐν δὲ γάλακτι
χαίρων καὶ δρυΐνῳ σπενδομένοις μέλιτι.' —

Ac de Diana Agresti Pausanias haec docet (V, p. 316): ....,Πρυτανείου δὲ πρὸ μὲν τῶν θυρῶν βωμός ἐστιν Ἀρτέμιδος Ἀγροτέρας'... Tum arae quoque Panis mentione facta ita pergit:

,Ἑκάστου δὲ ἅπαξ τοῦ μηνὸς θύουσιν ἐπὶ πάντων Ἠλεῖοι τῶν κατειλεγμένων βωμῶν. θύουσι δὲ ἀρχαῖόν τινα τρόπον. Λιβανωτὸν γὰρ ὁμοῦ πυροῖς μεμιγμένοις μέλιτι θυμιῶσιν ἐπὶ τὸν βωμόν'.... Cui sacro oleum quoque et vinum addere solebant.

Sed alia etiam ratione a rebus rusticis aliena mel ad illam deam videtur pertinere. Dianae enim praecipue, cuius sacerdotes μελισσονόμοι vel ἐσσῆνες vocati sunt, et quae ipsa eadem esse ac Luna putabatur, apis sacra fuit (v. Creuzer. Symb. II, 580. 581. 585). Atque Euripides (Hipp. 70–77) cohaerentiam Dianae virginis et apis, symboli castitatis, videtur significare his versibus:

,Χαῖρέ μοι, ὦ καλλίστα,
Καλλίστα τῶν κατ' Ὄλυμπον
Παρθένων Ἄρτεμι.
Σοὶ τόνδε πλεκτὸν στέφανον ἐξ ἀκηράτου
Λειμῶνος, ὦ δέσποινα, κοσμήσας φέρω,

Ἔνθ' οὔτε ποιμὴν ἀξιοῖ φέρβειν βοτά,
Οὔτ' ἦλθέ πω σίδηρος, ἀλλ' ἀκήρατον
Μέλισσα λειμῶν' ἠρινὸς διέρχεται.'

Quamobrem in nummis Ephesiorum, quorum templum Dianae celeberrimum fuisse constat, primum in parte adversa apem in aversa ‚quadratum incusum' illud, quod incunabula artis nummorum signandorum indicat, observamus, deinde et apem et cervum palmamque, tum apem et Dianam ipsam (sic in aureo quodam thesauri Parisiaci; v. et. Mommsen, Röm. Münzwes. p. 594. Berl. 1860). —

Quin cervus, cui Diana (ἐλαφηβόλος) praeerat, venationis symbolum sit non dubitamus. Spanhemius vero ad nummos Faustinae, ubi Dianam facem portantem et in tergo cervi sedentem atque inscriptionem ‚AETERNITAS AVGVSTA' videmus, cervum ob longam suam vitam symbolum aeternitatis fuisse docet (ad hymn. in Dian. Callimachi v. 106). Quam rem face ardenti hoc loco significari malumus. Palmam autem nummorum Ephesiorum Spanhemius (v. ad hymn. in

Delum Callimachi v. 210) argute ita interpretatur, ut arbor illa, quia Latona palmam in doloribus partus complexa tenuisse tradatur, ortum Dianae et Apollinis significet.

Certe quidem apis quoque horum nummorum symbolum Dianae fuit. Pignorius enim, qui — ut supra scripsimus (Symbol. epist. 28) — illam apem symbolum coloniae esse docet propterea quod vel Musas specie et forma apibus similes Atheniensium in Ioniam navigantium duces fuisse vel apem ipsam, quasi ducem viae humani civilisque cultus, in fabulis inveniatur (v. Creuzer. Symb. II, 586; IV, 353. 358; W. Menzel. Myth. Forsch. p. 215. 216), non valde errat; sed tamen has fabulas ad Dianam spectare eum praeteriit. Nam ipsam Dianam coloniam Nelei in Ioniam deduxisse Callimachus (hymn. in Dianam v. 225) ita refert: ...

,Χαῖρε Χιτώνη
Μιλήτῳ ἐπίδημε· σὲ γὰρ ποιήσατο Νηλεὺς
Ἡγεμόνην, ὅτε νηυσὶν ἀνήγετο Κεκροπίηθεν.'

(v. Winckelm. Vers. einer Allegorie § 201, qui ipse

quoque hac in fabula solarum Musarum mentionem facit).

Itaque Pinderius (über die Cistophoren) recte docet eos cistophoros, quos simulacrum apis ornet, Ephesis signatos esse (v. ibid. p. 558 N° 22. 23. 25. 26. 27; p. 560 N° 56). De iis vero, qui Claudi et Hadriani temporibus signati sunt et in quibus celebre illud et antiquum simulacrum Ephesiae Dianae videmus, haec ait (p. 618):

‚Das alte Tempelbild mit hohem Aufsatz über dem Haupte steht bewegungslos mit eng geschlossenen Beinen und nach beiden Seiten ausgestreckten Armen, welche von zwei Stützen gehalten werden. Durch den mumienartigen Leib ähnelt es dem ältesten ephesischen Münztypus der Biene.'

Ac in pag. 620 ita pergit:

‚Das Wiedererscheinen der ephesischen Diana auf seinen (Hadrians) Münzen stimmt sehr wohl dazu, daſs die groſsen Marmorstatuen der Göttin, wie sie im Vatican und im Museo Borbonico stehen, ebenfalls dem Zeitalter Hadrians ihre

Entstehung verdanken. Die vatikanische wurde in der Villa Hadriani bei Tivoli gefunden.' (v. haec simulacra apibus ornata apud Menetreium l. l. p. 9. 10. 58. 59. 60 et apud Bellorium ,symb. Dian. Ephes. stat.') — Creuzerus vero, qui symbola quoque nummorum Metapontinorum ad Dianam refert (v. Symbol. II, p. 603), apem iis falso annumerat. Haec enim docet:

,Statt der Grille kommen auf der Metapontinischen Ähre zuweilen Bienen (vrgl. oben S. 586), auch Fliegen vor.' Quibus tamen in nummis apis nec in spica nec usquam alibi reperitur. Certe Creuzerus Winckelmannum (Vers. einer Alleg. § 222) secutus est, qui talem nummum ne ipse quidem vidit, sed potius Goltzium (Sicil. et magn. Graec. tab. 30 N° III) affert ,wo auf einer Münze von Metapont eine Biene neben zwo Ähren stehe.' Eundem nummum etiam apud Bellorium (l. l. tab. V, 5) invenimus. — Quid vero fidem horum simulacrorum probat? Apud Goltzium enim (l. l. tab. 24 N° III) apem in nummo Bruttiorum videmus,

quam ipse infra (p. 253) cicadam vocat. Nonne igitur cicada nummorum Metapontinorum eodem modo pro ape haberi potuit? —

Eadem vero Dianae symbola nummorum Ephesiorum etiam in Aradiorum nummis videmus. Qua de re Eckhelius (doctr. num. vet. III, p. 393) ait:

‚cur exstet (apis) etiam in nummis Aradi mihi incompertum.'

Dianae autem cultus fortasse usque ad Phoenices permanavit. (v. et. Pellerin. Méd. des villes III pl. XC, 2. 3). —

Nummos vero Smyrnaeos, illis similes, Eckhelius melius hoc modo interpretari potuit (doctr. num. vet. II, p. 545):

‚Constat enim ex Strabone (l. XIV p. m. 939) Ephesios et Smyrnaeos aliquando una habitasse, sic ut Ephesus etiam Smyrna diceretur.' —

Sed Minervae quoque apis videtur sacra fuisse. Nam illi non solum mel sacrificabatur (v. infr. loc. laud. Pausan.), sed in nummis etiam

Atheniensium nonnunquam apis apparet. Minime mirum id quidem. Apis enim casta, quae — ut vidimus -- et ad Musas Nymphasque et ad Dianam Hecatenque pertinebat, aptum Minervae virgini symbolum fuit. Praeterea sicut apis pugnax erat Minerva. Itaque haec Eckheli interpretatio nummorum Atheniensium (v. doctr. num. vet. II, p. 218) nobis displicet: ‚videtur adludere apis ad praestantiam mellis, quo nomine vicinus mons Hymettus secundum omnia veterum testimonia celebratus fuit.' Interpretes enim ubicunque apem in aliquo nummo vetere vident, argumentis nihil dubii relinquentibus plerumque docent, illam symbolum esse mellis hac in ipsa regione eximii, ubi nummus ille signatus sit. De melle vero ait Plinius (N. H. XI, 13): ‚sucus florum ibi optimus semper, ubi optimorum doliolis florum conditur. Atticae regionis hoc et Siculae, Hymetto et Hybla, ab locis: mox Calydna insula .... (14) .. Aliubi ... favi cera spectabiles gignuntur ut in Pelignis, Sicilia: aliubi mellis copia, ut in Creta, Cypro, Africa: aliubi magni-

tudine ut in . . . Germania.' Atque Horatius Tarentum ita laudat (Od. II, 6, 13):

,Ille terrarum mihi praeter omnis
angulus ridet, ubi non Hymetto
mella decedunt . . .'

(v. Alex. ab Alex. gen. dier. lib. V, 21). — Variarum igitur terrarum mel eximium esse putatum est, quarum in nummis apem non videmus. Ac veteres significationem symbolicam apis alio subtilioreque modo interpretati esse videntur. Eas fortasse ob causas Eckhelius (l. l.) pergit: ,. . . Narrat praeterea Philostratus (v. l. supra l.), cum Athenienses coloniam in Ioniam ducerent, Musas apum specie cursum rexisse.' Ac Stieglitzius (Arch. Unters. II, 195) apem nummorum Atheniensium ad Eleusinia quam ad Hymetti ubertatem referre maluit: maxima id quidem interpretandi licentia. Eleusinia enim Cereri sacra fuisse haud ignotum est. —

Alia vero ratione apis Apollini sacra fuit. Id quod iam ex cultu Solis, Romanorum Apollinis (v. Cic. de nat. deor. III, 20 [51] p. 69), colli-

gere possumus. Quo de deo Plinius haec tradit (N. H. VII, 57):

,(Auri metalla et conflaturam) Sol, Oceani filius (invenit), cui Gellius medicinae quoque inventionem ex melle assignat.'

Atque in anulo antiquo (ap. Bellorium l. l. tab. VII) apis invenitur, cuius caput sol ipse videtur esse.

Apollo autem, qui et deus medicinae ,ex melle inventae' et deus mellis ipsius erat, cuius usum Aristaeus filius invenit, ab apibus summis honoribus cultus esse fertur.

Eas enim e cera pennisque Apollini templum fecisse Pausanias (X, p. 618, 10) ita commemorat:

,Λέγουσιν οἱ Δελφοὶ γενέσθαι ὑπὸ μελισσῶν τὸν ναὸν ἀπό τε τοῦ κηροῦ τῶν μελισσῶν καὶ ἐκ πτερῶν· πεμφθῆναι δὲ ἐς Ὑπερβορέους φασὶν αὐτὸν ὑπὸ τοῦ Ἀπόλλωνος.'

Quae omnia Pausanias e Strabone haurire non potuit, qui hanc fabulam reiiciens dicit (X, p. 421):

,τῶν δὲ (ναῶν) τὸν μὲν πτέρινον εἰς τοὺς μύθους τακτέον.'

Philostratus vero, qui fortasse illud ,καὶ ἐκ πτερῶν' Pausaniae non ,ex apium' sed ,ex avium pennis' significare putavit, fabulae illi aves ita affinxit (vit. Apoll. VI, c. 10):

,ᾤκησε γάρ ποτε καὶ λιτὴν στέγην ὁ θεὸς οὗτος (Apollo) καὶ καλύβη αὐτῷ ξυνεπλάσθη μικρὰ ἐς ἣν ξυμβαλέσθαι λέγονται μέλιτται μὲν κηρόν, πτερὰ δὲ ὄρνιθες.' Atque ibidem (VI, c. 11) Phemonoës versum legimus:

,ξυμφέρετε πτερά τ' οἰωνοὶ κηρόντε μέλιτται.'

(v. Creuzer. Symbol. II, 538). —

Simili autem modo apes Christum coluisse, fabulae multo posteriores docent (v. Caesarium ab Heisterbach. dial. miracular. ed. Strange, distinct. IX de corpore Christi c. 8. — Aug. Stöber, elsäss. Sagenb.: ,Drei Ähren' p. 86. Strafsb. 1842. — Grimm., Kindermärch. N° 107. 103. 131). —

Aliam vero eadem de re fabulam Pausanias (l. l.) hanc addit: ....,λέγεται δὲ καὶ ἕτερος λόγος ὡς τὸν ναὸν κατεσκευάσατο ἀνὴρ Δελφός, ὄνομα δὲ αὐτῷ Πτερᾶν εἶναι· κατὰ τοῦτο οὖν γενέσθαι καὶ

τῷ ναῷ τοὔνομα ἀπὸ τοῦ οἰκοδομήσαντος· ἀπὸ τούτου δὲ τοῦ Πτερᾶ καὶ πόλιν Κρητικὴν προςθήκῃ γράμματος 'Απτεραίους φασὶν ὀνομάζεσθαι.'

Apem igitur non memoriae causa templi illius ab apibus facti in nummis Apteraeorum videmus (v. Eckhel. doctr. num. vet. II, p. 304; num. vet. anecd. p. 143); sed quia Aptera a Ptera illo Delphico viro condita colonia fuit Delphorum, ubi apis non solum — ut vidimus — Apollini medicorum deo, sed etiam Apollini Pythio sacra erat. (Aliam interpretationem v. ap. Stephan. s. Aptera.) —

Apes enim varietates caeli et hiemem et imbrem praesagire putabant (v. Aristotel. p. 627 B 10; p. 835 A 22 ed. Bekker; Arat. prognost. v. 296; Aelian. A. H. I, 11; V, 13), ita ut ad hoc munus, quod Pausanias iis attribuit, aptissimae esse viderentur. Boeotios enim, qui iam duos per annos imbri egentes auxilium ab oraculo delphico petiverunt ab Apolline, Lebadeam (ubi Trophoni oraculum erat) ire, iussos esse auctor ille ita tradit (IX, p. 605, 10):

,ὡς δὲ ἐς τὴν Λεβάδειαν ἐλθόντες οὐκ ἐδύναντο εὑρεῖν τὸ μαντεῖον, ἐνταῦθα τῶν ἐξ Ἀκραιφνίου πόλεως Σάων (οὗτος δὲ ἦν καὶ ἡλικίᾳ τῶν θεωρῶν πρεσβύτατος) εἶδεν ἑσμὸν μελισσῶν... [Buttmannus: καὶ οἱ παρέστη] ὅποι ποτ' ἂν ἀποτράπωνται καὶ αὐτοὺς ἕπεσθαι· αὐτίκα δὴ τὰς μελίσσας ἐς τοῦτο ἐσπετομένας ὁρᾷ τῆς γῆς καὶ συνεςῆλθέ σφισιν ἐς τὸ μαντεῖον.' —

Quam propter apium divinationem Pythia, Apollinis sacerdos, ,apis delphica' nominata est. Nam Pindarus (Pyth. IV, 106) ait:

,Ὦ μάκαρ υἱὲ Πολυμνάστου, σὲ δ' ἐν τούτῳ λόγῳ
Χρησμὸς ὤρθωσεν μελίσσας Δελφίδος...'

Itaque haud miramur, mel Apollini et vatum medicorumque et poëtarum pastorumque deo ducique Musarum sacrificatum fuisse (v. et l. infr. l. Pausan.). —

Reliquum est, ut nonnulla sacra referamus, in quibus praecipue Romani melle utebantur.

Ianum enim, cui ,par nullum Graecia numen' habuit, si Ovidium sequimur (Fast. I, 90), Romani

anno incipiente melle ad benevolentiam adducebant. Nam ibidem ait poëta (v. 185):

,Quid vult palma sibi rugosaque carica, dixi,
Et data sub niveo candida mella favo?
Omen, ait, causa est, ut res sapor ille sequatur:
Et peragat coeptum dulcis ut annus iter.'

Atque sacrum, quod Fortuna Virilis accipiebat, Ovidius ita explicat (ibid. IV, 145):

,Discite nunc, quare Fortunae tura Virili
detis eo, calida qui locus umet aqua.
Accipit ille locus posito velamine cunctas
et vitium nudi corporis omne videt,
Ut tegat hoc celetque viros, Fortuna Virilis
praestat: et hoc parvo ture rogata facit.
Nec pigeat niveo tritum cum lacte papaver
sumere et expressis mella liquata favis...'

Denique cultum illius Romanorum deae commemorare volumus, quae ab Arnobio (IV, 7. 8. 12 p. 141) Mellonia, ab Augustino vero (de civit. dei IV, 34) Mellona vocatur (quos locos Grimmius, Deutsch. Mythol. III$^{te}$ Aufl. p. 660 convertit).

‚Mellonia', Arnobius ait, ‚dea est pollens potensque in apibus, mellis curans custodiensque dulcedinem'... —

Tum etiam afferre volumus id, quod Macrobius (Sat. I, 12) de sacris Bonae Deae docet:

...‚hoc proferunt... quod vinum in templum eius non suo nomine soleat inferri, sed vas, in quo vinum inditum sit ‚mellarium' nominetur et vinum lac nuncupetur.' —

Mel primum inferorum piaculum fuit, deinde et quod mellis cultus a dis inventus esset et quod ape pia et casta adfinitatem aliquam habere viderentur superis sacrificatum est, tum, postquam significatio prima symbolica huius sacri obscurata est, paene omnibus diis deabusque.

Itaque Pausanias (V p. 316 sq) tradit, mel in altaribus Iovis, Vestae, Dianae, Alphei, Iunonis, Minervae, Vulcani, Idaeorum Dactylorum — Herculis, Epimedis, Idae, Paeonis, Iasi —, Deorum ignotorum, Victoriae, Apollinis, Mercuri, Concordiae, Matris Deorum, Telluris, Themidis, Bacchi, Gratiarum, Musarum, Nympharum,

Veneris, Horarum, Parcarum, Neptuni, Panis, Occasionis sacrificatum esse. —

Iam tum significatio symbolica apium mellisque videtur imminuta esse et eo quidem magis, quo rerum naturalium cognitio progressa est. Quamobrem huius symbolicae contemplationis rerum naturalium pauca indicia e medio aevo colligi possunt, quae complura per saecula in proverbiis ex apium mellisque natura haustis conservata sunt. Nostra vero tempora paene ab omnibus his cognitionibus ita alienata sunt, ut apium diligentiam mellisque suavitatem tantum celebraremus, nisi poëtae antiquitatis periti antiquam significationem symbolicam aliquoties renovarent (v. Menzel. Myth. Forsch. p. 223 ad 232). —

Has ob causas investigatoribus antiquitatis explanatoribusque illa symbola ad intellegendum difficilia erant. Menetreius enim et Bellorius valde ieiunas interpretationes fecerunt, cum Creuzerus et Menzelius saepe nimis audaces interpretes esse videantur.

Nos vero apium mellisque apud veteres

significationem et symbolicam et mythologicam apte illustrasse nobis videmur.

Itaque dissertationi nostrae his verbis Macrobi (v. Saturn. I, 1) finem facere liceat:

Apes quodammodo debuimus imitari, quae vagantur et flores carpunt, deinde quidquid attulere disponunt ac per favos dividunt et sucum varium in unum saporem mixtura quadam et proprietate spiritus sui mutant. Nos quoque quidquid diversa lectione quaesivimus, commisimus stilo, ut in ordinem eodem digerente coalescerent.

FINIS.

# INDEX.

Berolini, typis W. Pormetter.